

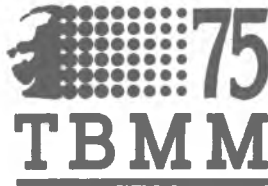
**MİLLÎ
EGEMENLİK
VE
DEMOKRASİ
KURULTAYI**

TBMM KÜLTÜR, SANAT VE YAYIN KURULU YAYINLARI NO. : 77

**MİLLÎ
EGEMENLİK
VE
DEMOKRASİ
KURULTAYI**

**TBMM - ANKARA
20 -21 NİSAN 1995**

ISBN 975-7479-54-3

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
Önsöz	5
Açılış Oturumu	7
Açış Konuşmaları	18
Süleyman Demirel	18
Hikmet Çetin	24
Yekta Güngör Özden	28
Oktay Ekşi	32
Prof. Dr. Ahmet Mumcu	35
Batıda ve Türkiye'de Demokrasi Kavramının Tarihi Gelişimi	
İkinci Oturum	41
Doç. Dr. Erdal Onar	43
Prof. Dr. Reşat Genç	57
Prof. Dr. Zeki Arıkan	64
Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt	80
Büyük Millet Meclisinin Açılışı, Gelişimi ve ATATÜRK	
Üçüncü Oturum	91
Prof. Dr. Bülent Tanör	93
Prof. Dr. Erdoğan Teziç	100
Prof. Dr. Rona Aybay	104
Doç. Dr. Camilla Dawletschin-Linder	109
Günümüzde ve Gelecekte Türk Demokrasisi	
Dördüncü Oturum	117
Prof. Dr. Howard A. Reed	119
Prof. Dr. William Hale	125
Prof. Dr. Ahmet Taner Kışlalı	129
Kurultayın Genel Değerlendirilmesi	
Prof. Dr. Erdoğan Teziç	142
Dr. Vefa Tanır	146

ÖNSÖZ

1985 yılından bugüne kadar geçen zaman dilimi içerisinde Kurulumuzca gerçekleştirilen en önemli ve kapsamlı bilimsel toplantı, **MİLLÎ EGEMENLİK ve DEMOKRASİ KURULTAYI** adıyla yapılanıdır. TBMM'nin 75 inci Açılış Yıldönümünde uluslararası nitelikli olarak 21 Nisan 1995 tarihinde gerçekleştirdiğimiz bu Kurultayda ortaya konulan görüşler bu kitapta bir araya getirilmiştir.

Millî Egemenlik ve Demokrasi ilkeleri Kurulumuzun gerçekleştirdiği başka bilimsel toplantılarda da ele alınmış, ancak, böylesine kapsamlı olarak irdelenmemişti. Bu Kurultaya üçü yurt dışından olmak üzere onbir bilim adamı katılmış ve sunulan bildirileriyle "Parlamento" kavramının önemini çok daha açık bir biçimde ortaya koymuşlardır.

Kurultaya bildiri sunan değerli bilim adamlarına, emeği geçen tüm görevlilere, gösterdikleri özen ve harcadıkları çabalardan dolayı teşekkür ediyoruz. Bu yayınınızın bilim dünyasına, öğrencilerimize ve tüm okurlara yararlı olacağı inancındayız.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu olarak bu tür bilimsel yayınlara her zaman ağırlık vereceğiz. Yüce Atatürk'ün gösterdiği ışıklı yolda yürümekte olan Türk Gençliğinin bu eserden yeterince yararlanacağı inancını taşımaktayız. Bu inanç ve duyarlılıkla eserin tüm okurlara hayırlı olmasını diliyoruz.

**TBMM KÜLTÜR, SANAT VE
YAYIN KURULU**

AÇILIŞ OTURUMU

OTURUM BAŞKANI
Hüsamettin CİNDORUK
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

ACIŞ KONUŞMALARI

- * **Sayın Süleyman DEMİREL**
T.C. Cumhurbaşkanı
- * **Sayın Hikmet ÇETİN**
Başbakan Vekili, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı
- * **Sayın Yekta Güngör ÖZDEN**
Anayasa Mahkemesi Başkanı
- * **Sayın Oktay EKŞİ**
Basın Konseyi Başkanı

KURULTAYIN İÇERİĞİ HAKKINDA SUNUŞ KONUŞMASI

- * **Prof. Dr. Ahmet MUMCU**
Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi
TBMM Başkanı ve TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Danışmanı

İbrahim BİRLER – Sayın Cumhurbaşkanım, değerli konuklarımız; Türkiye Büyük Millet Meclisinin 75 inci açılış yıldönümü münasebetiyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür Sanat ve Yayın Kurulunca hazırlanan Millî Egemenlik ve Demokrasi Kurultayına hoşgeldiniz, onur verdiniz.

Yüce Heyetinizden, millî mücadelemizin muzaffer kumandanı, millet iradesine dayalı, parlamenter, demokratik rejimimizin kurucusu, Ulu Önder Atatürk, dava arkadaşları ve bu toprakları vatan kılan aziz şehitlerin manevî huzurlarında saygı duruşu ve İstiklal Marşımızın icrasını arz ediyorum.

(Saygı duruşunda bulunuldu ve İstiklal Marşı okundu)

İbrahim BİRLER – Ruhları şad olsun.

Sayın Cumhurbaşkanım, Devlet Tiyatroları Sanatçıları, Maral Üner ve Tomris Çetinel, Atatürk, Millî Egemenlik şiirleri ile İstiklâl Marşımızdan bir bölümü seslendireceklerdir.

Arz ederim.

Tomris ÇETİNEL

Maral ÜNER

Ey ölümsüz Atam, ölümsüz Atam,

Birinci vazifem,

Türk İstiklalini,

Türk Cumhuriyetini,

İlelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Ölümsüz atam,

Mevcudiyetimin ve istikbalimin yegâne temeli budur.

Bu temel, benim en kıymetli hazinemdir.

İstikbalde dahi, beni bu hazineden mahrum etmek isteyecek, dahilî ve haricî bedhahlarım olacaktır.

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak.

Birgün, istiklal ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersem,

Vazifeye atılmak için,

İçinde bulunacağım vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceğim.

Korkma...

Bu imkân ve şerait çok namüsaît bir mahiyette tezahür edebilir.

Korkma...

İstiklal ve cumhuriyetime kastedecek düşmanlar,

Bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler.

Korkma,

Sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak,
Cebren ve hile ile...
Aziz vatanın bütün kaleleri zaptedilmiş...
Cebren ve hile ile...
Bütün tersanelerine girilmiş...
Cebren ve hile ile...
Bütün orduları dağıtılmış...
Cebren ve hile ile...
Memleketin her köşesi, bilfiil işgal edilmiş olabilir.
Korkma...
Korkma...
Bütün bu şerâitten daha elim ve daha vahim olmak üzere,
Memleketin dahilinde iktidara sahip olanlar
Gaflet ve dalâlet ve hatta hıyanet içinde bulunabilirler.
Hatta, bu iktidar sahipleri
Şahsî menfaatlerini,
Müstevlilerin siyasî emelleriyle tevhit edebilirler.
Millet, fakr'ü zaruret içinde harap ve bîtap düşmüş olabilir.
Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak.
Ey ölümsüz Atam...
Ölümsüz Atam,
İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi vazifem;
Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır.
Muhtaç olduğum kudret damarlarımdaki asil kanda mevcuttur!
Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak,
O benim, milletimin yıldızıdır, parlayacak.
O benimdir, o benim milletimindir ancak!
Korkma...

Sarp dağların eteğinde bunca ırmak
Yeşil vadilerden akarak
Dalıp gider bozkırların içine
Bunca ırmak.
Herkes işinde gücünde
Herkes...

Gökyüzü
Şanlı bayrak
Deniz
Orman ve toprak
Yolumuzun üstünde

Hürriyet yüreğimde sıcak sıcak
Türkiyem diye seslenir
Sıcak sıcak hürriyet

Enginlerin engini deniz olsa
Deniz ufak...
Yücelerin yücesi güneş olsa,
Güneş küçük,

Mağaralardan yıldızlara
Türkiyem diye seslenir
Hürriyetle sonsuz.
En uzak,
En yeni,
En gerçek
Hürriyetle, sonsuz,

Yürür, götürür, uçurur bizi
Gönüllerin dileği
Daha ötelere gider, daha ötelere
Hürriyetle, sonsuz,

Susması korkunçtur bu milletin,
Korkunçtur susması bu milletin,
En iyi biz biliriz, en iyi biz biliriz
Pahasını hürriyetin
En iyi biz biliriz
Milletim ezelden hürdür
Ardahan'dan Edirne'ye
Edirne'den Ardahan'a kadar
Ayşeler, Mehmetler değil,
Milletim ezelden hürdür
Omuz omuza kilitlenmişiz
Ağacımız, çiçeğimiz, kuşumuz
Sularla, yıldızlarla beraber
Omuz omuza kilitlenmişiz

Edirne'den Ardahan'a kadar,

Bir ay doğar Pasin'den
Bir ay doğar
Ansızın, bir sevinçtir sarar her yanı
Ansızın...
Ansızın, bir sevinçtir sarar her yanı
Bir de bakmışsın, kardaşım,
Ha, demeden her taraf
Mustafa Kemal!

Mustafa Kemal, toprak toprak
Toprak, toprak Mustafa Kemal
Vatan olur, Edirne'den Ardahan'a kadar
Boz kanatlı üveylikler üstünden uçar
Ardahan'dan Edirne'ye
Edirne'den Ardahan'a kadar,

Kop Dağında kar bir çeşme var
Serçe parmak kalınlığında suyu akar da akar
Bu toprak bizim yurdumuz
Bu toprak, bizim yurdumuzdur.

Deli gönül yücesine çıkar
Nice kaplamış yurdumuzu,
Bir üveylik olur uçar gider
Bu kara duman bilinmez,
Düşmanda kol gezer,
Ardahan'dan Edirne'ye
Bıçak sırtı bir ayaz
Edirne'den Ardahan'a kadar

Gökte ay üşür
Gökte yıldız üşür
Dışarda gece üşür
Üşür...
Düşmanca kol gezer
Bıçak sırtı bir ayaz
Düşmanca
Dışarda kol gezer
Bıçak sırtı bir ayaz
Üşür...

Mustafa Kemal üşümez,
Mustafa Kemal düşünür,
Ceddim, tarihlerce kahraman
Tarihlerce kahraman ceddim
Yirmi milyon, elli milyon
İkiyüz milyon hürriyetle kımıldamış
Hürriyetle...

Nice kaplamış yurdumuzu
Bilinmez, bu kara duman
Nice kaplamış,
Bilinmez,
Nice kaplamış
Bu kara duman
Bilinmez,
Alın, bu karanlıkları
Alın...
Bizim değil,
Bizim değil,

Alın bu karanlıkları
Bu kara duman
Alın...

Bizim değil,
Çoğul barış,
Çoğul barış
Çoğul rüzgâr essin
İnançların çağdaş, yoğun şavkında
Çoğul rüzgâr essin
Çoğul barış
Bu kara duman bizim değil.
Dağlar devrilir mi
Devrilir mi
Denizler durulur mu
Durulur mu
Gök durur mu
Deprenir
Dağlar devrilir mi
Devrilir, haa..

Bir gözüm Mustafa Kemal
Bir gözüm Türkiye
Bir gözüm Mustafa Kemal
Şafaklarda seslenir Mustafa Kemal

Dağ başını duman almış
Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak,
Gümüş dere durmaz akar
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak
Güneş ufuktan şimdi doğar
O benimdir, o benim milletimindir ancak!
Yürüyelim arkadaşlar
Korkma!..
Egemenlik, kayıtsız şartsız milletindir.
Egemenlik, hiçbir suretle terk edilemez, geri verilemez ve bırakılamaz.
Eşsiz kahraman Atatürk, vatan sana minnettardır.
Dağ başını duman almış
Gümüş dere hiç akıyor
Yolu tutmuş eşkıyalar, bırakmıyor
Bırakmıyor...

Bu gök deniz nerede var,
Özlem, burcu burcu kokar
Yel soldurur,
Ateş yakar
Bırakmıyor,
Bırakmıyor,
Bırakmıyor,
Bırakmıyor,
Şu ağaçlar, güzel kuşlar
Kuşlar dallara konmuşlar
Geçit vermez sıra dağlar,
Bırakmıyor
Bırakmıyor
Bırakmıyor
Bu gök deniz nerede var
Nerede bu dağlar, taşlar
Ah, şu yıkılası duvar
Bırakmıyor
Bırakmıyor,
Bırakmıyor,
Bırakmıyor,

20 nci yüzyılın ilk yarısı, ölüm çağı oldu, zulüm çağı oldu, yalan çağı oldu.
20 nci yüzyıl insanları asıp kestiler, kesip biçtiler, tepeler gibi ölü yığıp, ölü yığıp,
deryalar gibi kan içtiler.

Çocukları ağlattılar.

Kadınların ırzına geçtiler.

20 nci yüzyıl,

20 nci yüzyıl,

İnsanların ağlamasın da kimler ağlasın!

20 nci yüzyılın ikinci yarısı,

Özlem!

Özlem!

Yokluk,

Özlem,

Yokluk,

Yokluk,

Açlık,

Özlem,

Yalan,

Açlık,

Korku,

Yalan,

Korku,

Ölüm,

Duman

Duman duman dünyamız

İğrendim senin gidişinden, iğrendim

Günlerin kepaze birbirinden

Kepaze birbirinden,

Kışların soğuk, yazların sıcak

İnsan neredeyse,

Neredeyse,

Öyle güzel günlerin var olduğuna

İnanmayacak.

Kavgayı, ağacın bir yaprağına yazmak isterdik

Kavgayı ağacın bir yaprağına

Sonbahar gelsin

Gelsin sonbahar

Yaprak kurusun diye,

Öfkeyi bir bulutun üzerine yazmak isterdik

Öfkeyi bir bulutun üzerine

Yağmur yağsın

Yağsın yağmur
Bulut yok olsun
Yok olsun bulut diye.
Nefreti karların üzerine yazmak isterdik
Nefreti karların üzerine
Güneş açsın
Açsın güneş
Karlar erisin diye
Erisin karlar diye,

Ve dostluğu
Ve dostluğu
Ve sevgiyi
Ve sevgiyi
Yeni doğmuş tüm bebeklerin yüreğine yazmak isterdik
Yeni doğmuş tüm bebeklerin yüreğine
Onlarla büyüsün, dünyayı sarsın diye
Yeni doğmuş tüm bebeklerin yüreğine
Ve dostluğu
Dostluğu,
Ve sevgiyi
Sevgiyi
Ve dostluğu,
Dostluğu...
Dostluğun bu sevgisiyle
Toplantık işte burada
Bu sevgiyle ebediyen,
Bu sevgiyle kopmaz hiç
Dağılsak bütün.....
Dağılsak bütün.....

Bağışla bizi Atatürk
Bağışla bizi
Nice kötü yol tuttuk
Nice kötü yol tuttuk,
Seni değil,
Seni değil gerçekte
Kendimizi unuttuk
Gerçekte kendimizi unuttuk
Gerçekte kendimizi unuttuk,
Bağımsız vatan verdin
“Ne mutlu Türküm” derdin,

“Ne mutlu Türküm”

En sağdan, en sola dek
Parçalandık giderek
Parçalandık
Yakamızdan tut
Tut, tek tek
Şahlanan öcümüz yok
En sağdan en sola dek

Düştük, bir başka ize
Bir başka ize
Nice kötü yol tuttuk
Nice kötü yol
Bağışla bizi Atatürk
Bağışla bizi.

İbrahim BİRLER – Sayın Cumhurbaşkanım, Millî Egemenlik ve Demokrasi Kurultayının açılış oturum başkanlığını, Türkiye Büyük Millet Meclisi Sayın Başkanımın arz ederim.

OTURUM BAŞKANI

Hüsamettin CİNDORUK

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

Sayın Cumhurbaşkanım, değerli misafirler; hepinize hoşgeldiniz diyorum.

Millî Egemenlik ve Demokrasi Kurultayını açıyorum.

Şimdi, açış konuşmaları için, Sayın Cumhurbaşkanımız Süleyman DEMİREL'i rica ediyorum.

Süleyman DEMİREL
T.C. Cumhurbaşkanı

Değerli Misafirler;

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşunun 75. yıldönümü münasebetiyle hazırlanan Millî Egemenlik ve Demokrasi Kurultayı'na hoşgeldiniz.

23 Nisan 1920'de kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türkiye'nin kuruluş mücadelesini yapmış, Cumhuriyeti kurmuş, reformlar yapmış, yeni Türkiye'ye Atatürk'ün gösterdiği istikamette hayat vermiştir.

Tarihimizde "Gazi Meclisi" olarak bilinen Türkiye Büyük Millet Meclisi, Atatürk'ün "En büyük eserim" dediği bir kurumdur. Böyle anlamlı bir günde aramızda bulunmanız bizi ziyadesiyle memnun etmiştir.

Asırlar boyu padişahlık ile idare edilen ülkemizde Türkiye Cumhuriyeti, hâkimiyetin kaynağını, hanedandan alıp millete aktarmıştır. Tek başına bu büyük bir inkılap ve büyük bir reformdur.

"Hâkimiyet Kayıtsız-Şartsız Milletindir" prensibi bizim Cumhuriyetimizin temelini teşkil eder.

Bu, millî iradenin bir ürünüdür.

Millî irade üstünlüğü veya millî egemenlik prensibi çağdaş devletin temel dayanağıdır.

Böylece, tebaadan vatandaşlığa geçilmekte; halk, millet olmakta ve devlet, milletin devleti haline gelmektedir.

Millî egemenliğin üstünlüğü, günümüz dünyasında, hem siyasî anlamda devletin varlığının, hem de devletin yönetiminin, siyasî iktidarların meşruiyetinin temel kaynağıdır.

Türkiye Cumhuriyeti, milletin üzerindeki her türlü vesayeti, şahıs ve zümre hâkimiyetini ortadan kaldırıp milleti kendi kaderinin sahibi kılarak, milletle devleti kucaklaştırmakla kalmamış, milletin ve devletin çok daha güçlü ve kendinden emin bir hale gelmesini de sağlamıştır.

72 yıllık Cumhuriyet tarihi, an be an bu gücün daha biriktiği, çoğaldığı, yapıcı ve yaratıcı hamlelerle devletin ve milletin yücelmesine hizmet ettiği bir süreçtir.

Millî egemenlik ilkesi, ancak hukuk devleti ilkesi ile, hukukun üstünlüğünün tesisi ile birlikte hayat bulur. Hukukun üstünlüğünün tesisi; rejimin esasları ve çerçevesi ile idare eden ve edilenler arasındaki ilişkileri tespit ve tayin eden temel yasa niteliğindeki anayasanın varlığını gerektirir. Anayasa fertlerle devlet arasında bir mukaveledir.

Anayasa, aynı zamanda, "üstün güç" vasfıyla, devleti teşkil eden çeşitli müesseselerin yetki ve sorumlulukları ile birbirleri arasındaki ilişkilerini de belirleyen bir çerçevedir. Millî egemenlik ilkesinden kaynaklanan bütün yetki ve sorumluluklar anayasaya dayanır.

Hukukun üstünlüğü vatandaşlar kadar devletin de hukukla bağlı olması anlamına gelir. Hukuk devleti, idare edenin idare edilene karşı hesap vermek mecburiyetinde olduğu, idare edilenin derdini anlatacak merci bulabildiği; iktidarların halkın rızası ile oluşturulan kurallar çerçevesinde değiştiği devlettir.

Türkiye, Cumhuriyetle birlikte, Osmanlı döneminde başlayan anayasacılık hareketlerini sonuca ulaştırmış, anayasal devlet ilkesini tam anlamıyla yerleştirerek, birtakım aksamalara, anayasa hazırlama süreçlerindeki bazı pürüzlere rağmen bugünlere bir hukuk devleti olarak gelebilmiştir. Bugün Türkiye Cumhuriyeti, millî egemenlik yetkisinin kullanımını hukuk üstünlüğü ile bir anayasa çerçevesinde belirlemiş olan çağdaş bir devlettir.

Bir toplumun, iktidara hür iradesi ile razı olmasının sebebi, onun iktidarda bulunmasını meşru saymasıdır. Toplumun rızasının tesisi, ancak milletin yönetimi kendi karar ve tercihi ile belirlemesiyle mümkündür. Yönetim hakkı, bin yıldan bu yana verilen mücadeleler neticesinde, insanın insan olması, insan sayılması için şart olan bir insanlık hakkı halini almıştır. Binaenaleyh, toplumun kendi kaderine sahip çıkmasını, onun nihai efendisi olmasını ifade eden millet hâkimiyeti ilkesinin üstünlüğünün, millî irade olarak tecelli etmesi şarttır.

Millî iradenin gerçek anlamıyla tecelli edebilmesi için, millî irade inancının sadece varolması yetmez, yaşanabilmesi de gerekir. Bu ise, ancak hür ve serbest bir ortamda mümkündür. Kişilerin hür olması yeterli değildir; halkın yönetim konusundaki tercih ve kararını ortaya koyacağı seçimlerin, aynı zamanda serbest bir ortamda cereyan etmesi lâzımdır. Bunun için, kişinin hür tercih yapabilecek kadar gerçekleri bilmesi, aydınlanmış olması, tercihinden dolayı daha sonra herhangi bir zarara uğramayacağından emin olması, seçimin dürüst, adil, herkese açık ve eşit bir şekilde yapılması gerekir.

Bütün bunlar, millî iradenin en iyi şekilde demokrasi çerçevesinde tecelli edeceğini ortaya koymaktadır. Türkiye, 1946 yılında çok partili hayata geçerek, millî egemenliğin kayıtsız ve şartsız millete ait olduğu ilkesinin hayata geçirilmesinde yeni bir safhaya, demokratik cumhuriyet safhasına başarıyla adım atmıştır.

Demokrasi, halkın tercih olarak ifade ettiği istekleri ile yönetime yön verdiği rejimdir. Esasında, bir ülkenin halkı, hürriyet, adalet, güvenlik ve refah ister. Bunlar halkın temel talepleridir. Halkın talepleri hak talepleridir. Bu haklar da Türkiye'nin Anayasa ve kanunlarında tanınmış ve devletin teminatı, koruması altına alınmış, aynı zamanda evrensel nitelik taşıyan haklardır.

İnsanların sadece insan olmaktan dolayı sahip olmaları gereken temel siyasal, ekonomik ve sosyal hak ve hürriyetler, çağımızda, evrensel düzeyde yol gösterici ilkeler olarak, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesi, Avrupa İnsan Hakları Konvensiyonu, Helsinki Şartı, Paris Şartı gibi uluslararası sözleşmelerde ifadesini bulmuştur.

Türkiye olarak; çağdaş devletin temel verileri olarak gördüğümüz insan haklarını, ülkemizde, imza koyarak taraf olduğumuz sözleşmelerdeki şekliyle ve eksiksiz olarak var edebilmenin gayreti içerisindeyiz.

Çağın devleti, klasik devlet anlayışındaki mal ve can güvenliğinin, dirlik ve düzenliğin sağlanması, adaletin tevzii görevlerine ilâveten, ekonomik ve sosyal yükümlülükleri de olan bir devlettir.

Devletin ekonomik ve sosyal yükümlülükleri çağımızda anlam değiştirmektedir.

Devlet, ekonomik faaliyetlerin içinden çıkmaktadır.

Ekonomik liberalizm ile siyasal liberalizm bütünleşmektedir. Daha çok kişinin teşebbüs gücünden yararlanmaya dayalı piyasa ekonomisi ve rekabet gücü olan ekonomik yapı, yaygın hale gelmektedir.

Dünyada, globalleşme cereyanları esmektedir.

Barışın korunması, çevrenin tahrip edilmemesi ve insanlığın tümünü alâkadar eden terör, uyuşturucu, yaygın hastalıklar gibi konularda uluslararası işbirliği kaçınılmaz hale gelmiştir.

Fukaralığın ve yoksulluğun, cahilliğin ve çaresizliğin ortadan kaldırılması da, bunlara eklenmelidir.

“Globalizm” dediğimiz olay, dünyada bütün insanların; daha hür, daha güvenli, daha emin ve daha zengin olmalarını hedefliyor.

Uluslararası dayanışma ve işbirliği çağın önemli olaylarıdır.

Enformasyon ve teknoloji inkılabı, insanlık için yeni ufuklar açıyor. Bunun demokrasi ile karşılanması halinde, insanlığa mutluluk müjdesi vardır.

Türkiye, çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak istiyor. Her alanda dünyayla birlikte yarışmak ve yaşamak istiyor. Halkının refahını, huzur ve mutluluğunu temin etmek istiyor. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana bu hedef doğrultusunda gösterilen gayretlerde eğer büyük bir başarı ve ilerleme sağlanabildiyse, bu milletin bütün fertlerinin Cumhuriyetin erdemi olan eşitlik içerisinde bu gayretlere katılmasını mümkün kılan demokrasi sayesinde olmuştur.

Hürriyet, refah ve güvenlik, her hal ve şartta ancak birlikte sağlanabilir, ancak birlikte yaşanıp gerçekleştirilebilir. Hürriyetin olmadığı ortamda, demokrasisiz bir ortamda refahın sağlanamayacağı tarihî tecrübeyle sabittir. Sovyetler Birliği'nin dağılışı bu konudaki son örnektir. İnsanlık bugün bu ve benzeri örneklerden ders alarak hürriyet rejimi olan demokrasiyi daha iyi ve ileri düzeyde ve tüm dünyada tesis etmenin arayışı içine girmiştir.

Türkiye, temel hak ve hürriyetlerin tüm insanlık için her zamankinden daha bariz bir şekilde temel ilkeler haline geldiği, bilgi ve iletişim teknolojisindeki çığır açıcı gelişmeler ve ekonomik bütünleşme çabalarıyla da desteklenen küreselleşme sürecine hâkim olan gelişme eğilimlerinin dışında kalamaz.

Türkiye’de demokrasinin bütün ilke, kurum ve kuralları mevcuttur ve işlemektedir. Türkiye’de hür ve bağımsız bir parlamento, onun iradesiyle seçilmiş bir Cumhurbaşkanı vardır; parlamentonun güvenine dayanan bir hükümet vardır.

Yasama, yargı ve yürütme organları kuvvetler ayrılığı prensibine göre işlemektedir. Türk yargısı hür ve bağımsız olarak görevini yapmaktadır. Akademik hürriyet anlamında, hür üniversite vardır.

Türkiye, bir açık toplumdur; vicdan, düşünce, ifade ve ibadet özgürlükleri, basın özgürlüğü esas itibarıyla yerleşmiştir. Türkiye’de yaşayan herkes birinci sınıf vatandaşdır; kanun ve devlet önünde eşittir, aynı hak ve hürriyetlere sahiptir. Doğulusuyla Batılısıyla, Kuzeylisiyle Güneylisiyle; Türkiye’de yaşayan herkes, birarada yaşama bilinciyle, tarihten gelen beraberlikle, devlete ve vatana eşit şekilde sahiptirler. Ayrıca, kederde ve kıvançta ortaklırlar. Ülkenin ve milletin yalnız geçmişine değil, geleceğine de sahiptirler. Bir toplumu millet yapan da işte bu değerlerdir.

Yakın geçmişte yaşanan bazı olaylar dolayısıyla Anayasamızda ve mevzuatımızda demokratik bakımdan birtakım düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Öte yandan, demokrasi, bir süreç olarak gelişmeye devam etmektedir. Bugün çoğulcu, çoğunlukçu veya temsili olarak adlandırdığımız klasik demokrasi şeması, katılımcılık anlayışının gelişerek etkili olmaya başlamasıyla zenginleşmektedir. Katılımcılık demokrasiyi canlı bir organizma, adeta yaşayan bir varlık haline getirmektedir.

Türkiye, bir yandan demokrasisinde yeni düzenlemeler yapmak, eksikleri tamamlamak ve bir yandan da evrensel demokrasi uygulamalarında ağırlık kazanan katılımcı anlayışın gereklerini yerine getirmek durumundadır. Millî egemenlik arayışı her dönemde bir ileri safhaya doğru adım adım ilerlemektedir.

Bu çerçevede, üzerinde mutabakata varılmış olan Anayasa değişikliklerinin bir an önce yapılması, bazı kanunlarımızdaki değişikliklerin gerçekleştirilmesi, devletin daha etkin ve hızlı işlemlerini sağlamak ve katılımcılığı daha geniş boyutlara yaymak üzere yargı, yerel yönetim, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik alanlarında reform niteliğinde düzenlemelere gidilmesi gerekmektedir.

Türkiye ekonomik ve sosyal kalkınma ve refahını sağlama gayretlerini, demokrasisini geliştirme çabalarıyla birlikte yürütecektir. Türkiye’de herkes insan gibi yaşama hakkına sahiptir. Herkes gelecek korkusundan kurtulacak; eğitim, sağlık hizmetlerinden herkes yararlanacak; herkes kendini çağdaş uygarlığın bütün nimetlerinden yararlanarak geliştirebilecektir. Bunun için, toplum ve devlet, barış ve istikrarın hâkim olduğu demokratik hukuk düzeni içerisinde, çabalarını birleştirerek, beraberce ve uyum içerisinde çalışacaktır. Büyük Atatürk’ün gösterdiği çağdaş uygarlık hedefine ulaşmanın yolu budur.

Türkiye’de yaşayan herkes aynı hedefleri paylaşmaktadırlar; hepsinin arzusu müreffeh, mutlu, huzur ve barış içinde yaşayan, büyük ve demokrat Türkiye’nin gerçekleştirilmesidir. Millî iradenin ve hukukun üstünlüğü ilkeleri, bu varlıktaki ve hedeflerdeki beraberliğin temel harcıdır.

Bütün bu olgu ve sebeplerden ötürü, Türkiye, devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Türkiye’nin bütünlüğüne ve toplumun huzur ve güvenliğine yönelik her türlü teröre karşı, demokratik rejim içerisinde, hukukun üstünlüğü ve kanun hâkimiyeti çerçevesinde mücadele etmek, devletin görevi ve en tabii hakkıdır. Kendi toprak bütün-

lüğü yanında, tüm vatandaşlarının güvenliğini ve bütün bunların üstünde, insan haklarının temel kaynağı olan yaşama hakkını korumak, insan haklarına dayalı devletin temel görevlerindendir.

Türkiye'nin demokrasisini, halkını, devletini ve ülkesini korumak için kullandığı bu hak, uluslararası sözleşme ve anlaşmalar tarafından da tescil edilmiştir. Söz konusu belgelerde, her türlü teröre karşı bu teröre maruz kalan ülkeyle uluslararası düzeyde işbirliği yapılması da bir vacibe olarak ifadesini bulmuştur.

Türkiye, bulunduğu bölgede barışın, istikrarın en güçlü savunucularından biridir. Barışı korumak için üstüne düşen sorumluluğu biliyor.

Avrupa ile Asya, Avrupa ile Ortadoğu arasındaki köprü görevinin kendisine yüklediği sorumlulukları deruhte ediyor.

Türkiye, Bosna-Hersek'te yeniden kan dökülmemesini istiyor. Zira, adil ve kalıcı bir barışa ulaşılmasını arzu ediyor.

Keza Kafkaslarda Azerbaycan ile Ermenistan arasında da bir barışa varılması gereğini ısrarla ifade ediyor.

Ortadoğu Barış Konferansı'nın başarısı, bölgedeki istikrar için çok önem taşıyor.

Türkiye, Dünya'da her türlü ihtilâfın barışçı yollardan çözülmesi, diyalogların açık tutulması, müzakere yollarının kullanılması, zor kullanılmaması taraftarıdır.

Dünya'da barışın korunması mekanizmalarının yeniden gözden geçirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

İnsanlığın; barış içinde yaşamasını, refahını ve mutluluğunu diliyoruz.

Büyük Atatürk'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" şeklinde ifade ettiği ilkedен bu anlaşılmaktadır.

Hepinize teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI – Sayın Cumhurbaşkanımıza, bu aydınlatıcı konuşmasından ötürü teşekkür ediyorum.

Değerli konuklar, Parlamentomuz, ilk defa bir Millî Egemenlik ve Demokrasi Kurultayı düzenlemektedir. Bu Kurultayımıza, yurt içinden ve yurt dışından değerli bilim adamları katkıda bulunuyorlar. İki gün sürecek olan Kurultayımızda, tebliğ vermek, tartışmalara katılmak nezaketini gösteren değerli bilim adamlarına huzurunuzda teşekkür ediyorum.

Program, dikkatlice ve bugünün manasına dikkat edilerek hazırlanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, ülkemizde 1800'li yıllardan başlayan siyasal bilinçlenmenin bir sürekli sonucudur. Bu sonuca varışımızın tarihçesi, anayasa hukuku açısından, siyasal açıdan, sosyal açıdan incelenecektir.

Profesör Reşat Genç de İslamiyetin kabulüne kadar Türklerdeki egemenlik anlayışı konusunda ilgi çekici bir tebliğ ortaya koymaktadır. Bunlar, üst üste toplandığı vakit, gerçekten siyasî bilinçlenmenin çok sürekli sonucu olan, bu, gerçekten Atatürk'ün "En bü-

yük eserimdir” dediği Meclisin, bazı konulardaki izahlara ihtiyaç duyan meselelerine çok açık izahlar getirmiş olacaktır.

Türkiye Büyük Millet Meclisiyle ilgili böylesine bilimsel bir toplantının tebliğleri, Başkanlığımız tarafından hem İngilizce, hem de Türkçe yayınlanacaktır. Böylece, bir kaynak kitap olarak, bilim adamlarımızın dikkatine sunulacaktır, araştırmacıların dikkatine sunulacaktır.

Bir başka teşekkürüm de, bugünkü açılış toplantısına katılıp, konuşmalarıyla renk katmakta olan diğer konuşmacılara da Sayın Hikmet Çetin’e ve Sayın Yekta Güngör Özden’e ve Sayın Oktay Ekşi’ye teşekkürlerim vardır.

75 inci yıl törenlerimiz, biraz daha özenle, dikkat çekici biçimde hazırlanmıştır. Bu törenlerin hazırlanmasında hem duygu, hem düşünce, hem de gösteri ağırlıkları verilmiştir.

İlgi çekici bir nokta : Bütün dünya parlamentolarını çağırma olanağına sahip değildik; ancak, çağırdığımız bütün parlamentolar çağrımıza cevap vermişlerdir. 26 Meclis Başkanı, Parlamento Başkanı onur konuğumuzdur. Yine, başka ülkelerden 12 Meclis Başkanvekili onur konuğumuzdur. 60’a yakın ülkeden 270’e yakın milletvekili meslektaşımız ülkemizi onurlandırmaktadır. Bunu, Türkiye Büyük Millet Meclisinin çok onurlu konumu kadar, ülkemizin etkinliğine ve saygınlığına bağlamak istiyorum.

75. Yıl kutlama çalışmalarını yürüten TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu’nun değerli Başkanı Sayın Dr. Vefa Tanır ile Kurul Üyesi Milletvekilleri ve diğer mesai arkadaşlarına da şahsi teşekkürlerimi sunmayı bir görev sayıyorum.

Değerli konuklar, Sayın Cumhurbaşkanımızın bir güzel açış konuşmasından sonra, şimdi Başbakan Vekili, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Sayın Hikmet Çetin’i rica ediyorum.

Hikmet ÇETİN
Başbakan Vekili, Devlet Bakanı ve
Başbakan Yardımcısı

Sayın Başkan, Sayın Cumhurbaşkanım, değerli milletvekilleri, sayın konuklar; Hükümet ve kendi adıma sizleri ve temsil ettiğiniz Yüce Ulusumuzu saygıyla selamlıyorum.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin kuruluşunun 75 inci yıldönümünün önemine ve ağırlığına yakışır biçimde, Millî Egemenlik ve Demokrasi Kurultayının, açılışıyla kutlanmaya başlanması, övgüye değer bir girişimdir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin Sayın Başkanına, bu güzel ve anlamlı programı düzenlemesi nedeniyle, içten teşekkürlerimi sunuyorum. 75 yıl önce bugün Ankara'dan, tüm Anadolu'ya "dakika geciktirilmeyecektir" ibaresiyle çekilen Mustafa Kemal imzalı bir telgrafta, Nisanın 23 üncü günü cuma namazından sonra Meclisin açılacağı bildiriliyor ve "o günden sonra bütün sivil ve askerî makamların ve bütün ulusun emir alacağı en ulu makam, adı geçen Meclis olacaktır" deniliyordu.

Yalnız Anadolu'nun değil, hemen hemen bütün dünyanın emperyalist devletlerin işgalinde olduğu, sömürgeciliğin meşruluğunun, sömürgeci devletler ve ideologları bir yana, bizzat sömürge uluslar tarafından da onay gördüğü bir dönemde başlayan ve zaferle taçlanan Kurtuluş Savaşımızın asıl ayırt edici niteliği ilk olması değildir. Ulusal Kurtuluş Savaşımızın, asıl ayırt edici niteliği bir Meclis eliyle yürütülmüş olmasıdır. Şimdi, çatısı altında olmaktan onur duyduğumuz Meclisin ilk dönemi, Ulusal Kurtuluş Savaşını yürütmek, yönetmek gibi onurlu bir görevi yerine getirmiş olmasıdır.

Devletimizin, Cumhuriyetimizin temelleri, 23 Nisan 1920'de burada, Ankara'da atılmıştır. Bize emanet edilen Devletimizi, Cumhuriyet kuşakları olarak çok daha demokrat, çok daha çağdaş ve uygar dünyanın en önemli, en seçkin ülkelerinden biri haline getirmek sorumluluğunu ve yükümlülüğünü omuzlarımızda taşıyoruz. Bu görevi, hiç kuşkusuz başaracağız. Bu duruma kolay gelmediğimizi, daha doğru ve gerçekçi bir anlayışla saptamak için, geçmişi bakmak durumundayız.

Sayın Cumhurbaşkanım, değerli konuklar; bugünü, emperyalist devletlerce yok etmek istenilen milletimizin, ayağa kalkışının, en önemli, en anlamlı günlerinden biri sayıyorum; çünkü, Anadolu ihtilalinin bu büyük kavgasında artık yönetme gücü halka geçmiştir. O Meclis, kısa bir süre sonra, kabul ettiği 1921 Anayasasında ulusal egemenlik kavramıyla, bu erki, bir anayasa kuralı haline getirmiştir. 1921 Anayasası, egemenliği Büyük Millet Meclisi yoluyla, doğrudan doğruya millete veren bir Anayasadır. Bu Anayasada ifade edilen aşağıdaki maddeler hiç küçümsenebilir mi?

Ne diyordu 1921 Anayasası; "Hâkimiyet bila kaydu şart milletindir. İdare usulü hal- kın mukadderatını bizzat ve bir fiil idare etmesi esasına müstenittir. İcra kudreti ve teşriî selahiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder" görülüyor ki, ulusal egemenliğin halka mal edilmesi bugün için çok önemli bir durum ve gelişmedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün, daha Anadolu'ya ayak ba-

sar basmaz söylediği “Baylar, bu durum karşısında bir tek karar vardır. O da ulus egemenliğine dayanan kısıntısız, koşulsuz, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak” o ideal gerçekleşiyor, somut hale geliyordu.

75 yıl önce çalışmalarına başlayan Birinci Büyük Millet Meclisi, ana yurt toprakları istilaya uğramış, yüzyılların savaş yorgunu imparatorluk ordusu dağılmış, silahları elinden alınmış; hepsinden önemlisi, özgürlüğü yok edilmiş ulusumuzun, anadil ve etnik köken farklarına bakmaksızın, Ankara’ya gönderdiği kahraman temsilcilerinden oluşmuştur. O Meclis, ülkenin içinde bulunduğu zor koşullarda dahi, demokrasinin birçok kurallarını benimsemişti ve bu özelliğiyle, çağının en önemli örneklerinden birini yansıtmaktaydı.

Daha sonra Atatürk şunları söyleyecektir : “Ulus, bu egemenliği kendi gücü, kendi istenciyle almıştır. Egemenlik, sınırsız ve koşulsuz ulusun olunca da, bunun adı kime sorarsanız sorunuz, bir süre sonra Cumhuriyet olacaktır. Egemenlik hiçbir anlamda, hiçbir biçimde, hiçbir renk ve belirtide ortaklık kabul etmez. Sanı, ister halife olsun, ister başka bir şey olsun, hiç kimse bu ulusun alinyazısında ona ortak çıkamaz. Çünkü, bu ulusun, ulusal egemenlik alinyazısıdır. Hiç zaman geçirilmeden Cumhuriyetin denenmiş ve kanıtlanmış bütün ilkelere tastamam uyarlaması sağlanmalıdır.” bunları, Mustafa Kemal Atatürk söylüyordu ve o gün söylüyordu.

Sayın Başkan, değerli konuklar; bir büyük gerçeğin altını kalın çizgilerle çizmek istiyorum. Meclisin bir karmaşa içinde bulunduğu, top seslerinin Ankara’dan duyulduğu, bazılarının paniğe kapıldıkları, çeşitli entrikaların döndüğü günlerde, o korkunç savaşın tozu dumanı içerisinde dahi, bağımsızlığa inanmış hiçbir gücün aklına, Büyük Millet Meclisini kapatmak gelmemiştir. Çünkü çare, ulusal egemenliğin simgesi o Büyük Meclistedir. O Meclis, ulusal egemenliğin baş yapıtıdır çünkü.

Sayın Cumhurbaşkanım, değerli konuklar; yeni bir yüzyılın eşğinde daha çağdaş, daha demokratik bir anayasayı oluşturmak zorundayız. Bu amaca doğru sevindirici bir noktada olduğumuzu belirtmek isterim. Meclisimizde temsil edilen siyasi partilerin çoğunluğu, kısmen de olsa bir anayasa değişikliği konusunda mutabakat sağlamışlardır. 19 uncu Dönem Meclisinin bir onuru da, söz konusu değişiklikleri gerçekleştirmiş olacaktır.

Elbette Anayasanın yanı sıra, bazı yasalarımızda yer alan ve yine insanımıza, ulusal hedeflerimize yakışmayan, kimi bazı yasaların da değiştirilmesi gerekmektedir. Uygar dünyada, demokrasinin başlıca özelliği, toplumda, değişik düşüncelerin varlığını ve yaşama hakkını tanımasıdır. Batı demokrasisine çoğulcu demokrasi denmesinin temelinde düşünce özgürlüğü yatar. Batı’yla bütünleşme yolunda önemli adımlar attığımız bugünlerde, düşünceyi suç olmaktan çıkarmak, düşünce suçu kavramını yargı literatürümüzden çıkarmak durumundayız. Türkiye Büyük Millet Meclisinin, ilk kuruluş günlerindeki çağdaşlığını ve ileri görüşlülüğünü, bugün de aynen koruduğu inancı içinde, ülkemizi düşünce suçu ayıbından kurtaracak tek kuruluş olduğunu biliyorum. Bu, hepimizin vazgeçilmez ve ertelenmez bir görevidir.

Demokrasi, ancak farklı düşüncelerin özgürce ifade edilebildiği bir ortamda mümkündür. Çünkü demokrasi, farklılıkların rejimidir. Çünkü bir demokrasi, benzerlikler değil; benzersizlikler üzerine kurulur. Farklılıklara, farklı düşüncelere tahammül gösterme-

miz, böyle bir anlayışı, siyasî yapımıza egemen kılmamız, demokrasiyi tüm kurum ve kuruluşlarıyla işler hale getirmemizin kapılarını daha çok açacaktır.

Bu Kurultayın, yalnızca bu konuda değil, Hükümetimizin, uygulama programında yer alan demokratikleşme projesine ilişkin tüm yasal düzenlemelerin, Türkiye Büyük Millet Meclisinde, ülkemiz ve halkımız yararına en sağlıklı bir biçimde görüşülüp, yasa-laşmasına katkı sağlayacağından kuşku duymuyorum. Türkiye, gelişimini ve demokra- tikleşmesini kendi ihtiyaçları doğrultusunda, kendi demokratik ve özgür kurumlarıyla sağlayacaktır.

Sayın Cumhurbaşkanım, değerli konuklar; büyük değişmelerin, düşüncelerin yaşan-dığı bir zaman diliminden geçmekteyiz. Daha düne kadar durağan sayılan dengelerin altüst olduğu, duvarların yıkıldığı, sorunların sınırlar aşırı, çözümlerin uluslararası aştığı yeni bir döneme tanıklık etmekteyiz. Altüst oluş içinde bazı güçler, ulusumuzun bölün- mez ve koparılmaz bir parçasının temsilcisi olduğunu iddia ettikleri bir topluluğu, Hol- landa'da parlamento adıyla lanse etmek istiyorlar. Hollanda'da bu denemenin altında ya- tan büyük çıkar hesapları ve bu hesapları yapanların stratejik hedefleri üzerinde bu ko- nuşmamda durmayacağım.

Sayın Cumhurbaşkanım, değerli konuklar; dünyada yaşanan değişmelerin, düşünce- lerin tam odağında kesişim noktasında bulunan Türkiye, kendi ihtiyacı olan değişimleri, düşünceleri, gerçekleştirme doğrultusunda elini çabuk tutmak zorundadır. Bu doğrultuda, Yüce Meclisimize daha iyi bir işlerlik ve hız kazandıracak bir içtüzüğe gereksinimimiz olduğunu da vurgulamak isterim. 1961 Anayasasının iki Meclisi düzenine göre oluşturul- muş mevcut İttüzüğümüz, artık bugün ihtiyaçlarımıza yeterince yanıt vermemektedir. Kaynağını Anayasadan alan İttüzük, geçici bir Anayasa maddesiyle yürürlüğünü bugüne kadar sürdürmektedir. Bu konuda Sayın Meclis Başkanımızın duyarlılığını ve çabalarını takdirle izliyor ve sonuna kadar destekliyoruz.

Değerli konuklar, ulusumuz, Atatürk'ün dediği gibi, en güzel şeylere layıktır. Bu en güzel şeylerin başında, kuşkusuz, en erdemli yönetim biçimi olan demokrasi gelmekte- dir. Ulusal egemenlik ve demokrasi yolunda, inanla, inançla ve ısrarla duruyoruz. Bugün vardığımız süreçte, ulusal egemenliğin çoğulcu demokrasiyle kucaklaşmasında bazı so- runlarımız olduğunu biliyorum; ama, inanarak söylüyorum ki, bu sorunları çözeceğiz ve mutlaka başaracağız. 23 Nisan 1920'de şerefle yükselen Büyük Millet Meclisimiz, bu- gün, her türlü sorunu çözmek ve milletimizi çağdaş uygarlık seviyesinin ötesine taşımak için, demokrasinin dayanağı olarak, en olgun aşamasında bulunuyor. Çünkü bu Meclisin, onurlu ve şanlı bir geçmişi vardır, birikimi vardır. Gücünü ulusal iradedenden, millî egemen- likten alan Türkiye Büyük Millet Meclisi, sorumluluklarının ve görevlerinin gereğini mutlaka yerine getirecektir.

Bizi bugüne ulaştıran ulusal egemenliğimiz ve bağımsızlığımız için, yaşamlarını fe- da eden aziz şehitlerimizi, gazilerimizi, devletimizi kuran başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere; tüm arkadaşlarını, Türkiye Büyük Millet Meclisinin üyelerini bir kez daha saygıyla, minnetle anıyorum.

Hepinize içten saygılarımı sunuyorum.

BAŞKAN – Sayın Çetin’e, bu güzel konuşmasından ötürü teşekkür ediyorum. İçeriğine katılmamak mümkün değil.

Sayın Cumhurbaşkanım, değerli konuklar; biraz evvel iki Devlet Tiyatrosu sanatçımız, bize Cumhuriyet tarihimizin galerisinde duygusal bir gezintide eşlik ettiler, oradaki final şiiiri Anayasa Mahkemesi Başkanımız Yekta Güngör Özden’e aitti; ama o, aynı zamanda bir hukukçu ve Anayasa Mahkememizin de değerli Başkanı; şimdi de fikirlerini dinlemek için kendisini kürsüye davet ediyorum.

Yekta Güngör ÖZDEN
Anayasa Mahkemesi Başkanı

Sayın Cumhurbaşkanı,

Yüce Önder Atatürk'ün halkıyla bütünleşerek gerçekleştirdiği, utkuyla sonuçlandığı ve “En Büyük Türk Devrimi Cumhuriyet”le taçlandığı Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın bağımsız, özgür ve egemen yaşama istencini bayraklaştırdığı kuşkusuzdur. Ulusu, yine ulusun engelleri yenme kararının ve çabasının kurtaracağını açıklayan Amasya Genelgesi'nden sonra Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin toplanması, bu kongrelerde alınan kararlar, TBMM'nin açılması, ulusal yürüyüşün, ulus bilinciyle kendi kendini yönetme istencinin hukuksal biçimlenmesi ve tartışmasız somutlaşmasıdır. Bu olgu yalnız siyasal kurumlaşma olmayıp tarihsel gerçeklerin evrensel ölçütlerle yansımalarıdır. Padişahlık ve Halifelik önerilerini geri çevirerek, tüm rütbe ve sanlarını bırakarak, ulusunun bireyi olarak onunla birlikte yoksunlukları, güçlükleri göğüsleyen, vatan kurtarıcısı ve devlet kurucusu Atatürk insanlık gereklerini ulusal yaşama geçirmiştir. Ulusal egemenliğin bağımsız-koşulsuz, ancak ve yalnız Türk Ulusu'nun olması, uluslaşma bilincinin kurumlaşmasıyla birlikte cumhuriyetle başlayıp demokrasiyle çağdaşlaşan hukuk devleti yapısının benimsenmesidir. Anayasa kurallarıyla güvenceye bağlanan, Anayasa'nın özünü, ruhunu ve temelini oluşturan, anlam ve amacını açıklayan bu gerçek, bağımsız ve özgür yaşama istencinin, uluslaşma bilincinin ve kendi kendini yönetme olgusunun kaynağıdır. Egemenlik hakkı, ulusun varlık nedeni, cumhuriyetin özgün niteliği, devletin onurudur. Karar verme, yönetme-yürütme ve yargılama bölümlerinden oluşan bu hak, ülke topraklarının tüm'lüğünü, ulusun bir'liğini de içerir. Kapsamındaki ulusal değerler ve hukuksal gerekler, egemenliğin vazgeçilmez ve ödün verilmez yapısının kanıtıdır. Anayasal kaynağı belirlemek yönünden egemenliğin yetkili organlar eliyle kullanılacağı açıklığı getirilmiş, böylece güçler ayrılığı ilkesi de doğrulanmıştır. Egemenliğin kullanılması, hiçbir biçimde kişiye, kesime ya da sınıfa bırakılamaz. Egemenliğini kazanamamış toplumların ulus olarak yaşamaları olanaksızdır. Egemenlik, uluslaşmanın, bu yolla ulusallığın ilk, devlet olmanın zorunlu koşuludur. Yetki, görsel, dinsel, kurallarla, varsayımlarla geçerli sayılan kurum ve kişilerde değil, ulusun kendisidir. Çoğulcu, katılımcı, kurallar ve kurumlar düzeni olan demokrasi, ulusal egemenliğin ulusal istençle belirlendiği yaşam biçimi olmaktan ötede, bir öz ve bir hukuksal yapıdır. Ulusal birliğin ilk oluşumu sayılan TBMM, ıramızı ve onurumuzu simgeleyen bağımsızlık ve özgürlük ateşinin yakıldığı ocaktır. Atatürk'ün bu günü bayramlaştırıp çocuklara armağan etmesi ulusal egemenlik ülküsünün yaşamboyu benimsenip korunması amacına bağlanmalıdır. İlkellik ve bağımlılık zincirini kırıp TBMM'ni açarak demokrasinin özü olan Cumhuriyeti ve ulus bilincini kazandıran, devrimleriyle aydınlatıp çağdaşlaştırarak bu günlere getiren Atatürk'e herşeyimizi borçluyuz.

Onur ve erdem sayılan hak ve özgürlüklerle tümleşen kişilikleriyle bireyler, ulusu oluşturmuşlar, böylece ümmet durumundan kurtulan toplam, uygarlık çizgisindeki seçkin yerini almıştır. Doğrudan ve doğuştan halka ilişkin bulunan yetkilerin geçerlik kazanarak

halkın kendi kendini yönetip denetlemesi anlamındaki siyasal yaşam biçimi bir öz niteliğiyle bu yolla ülkemizde uygulanmış, ulus, devletin ögesi ve sahibi düzeyine gelmiştir. Otokrasi-teokrasi, aristokrasi-demokrasi çizgisini izleyen siyasal yapı gelişmelerinde Atatürk'ün ereği ve amacı, Cumhuriyet ve demokrasiydi, En yalın tanımıyla “halk yönetimi” olarak bilinen cumhuriyeti, ulusal bir ülkü niteliğiyle özleyen Yüce Önder, ulusça kazanılması zorunlu bir savaşın ulusun temsilcilerinden kurulacak TBMM'yle yürütülmesini içtenlikle düşünmüş ve sonraki yönetimin, geleceğin temeli olarak da yaşamımıza katmıştır. “TBMM Orduları” demesi çok anlamlıdır. Ulusal istenç, yalnız çoğunlukla temsil edilemez. Ulusal istencin yansıdığı TBMM, azlığı da temsil eder ve demokrasinin çağdaş tanımı böylece anlam kazanır. Halk yönetimi, halk hükûmeti ve ulusal egemenlik, kimi küçük ayrılıklar dışında eşanlamlı kavramlardır. Hepsinin düşün temeli birdir. Kişisel istencin üstünde, ulusal istencin bulunmasıdır. Ulus-devlet sözcüklerine de bu bağlamda eşanlamlı denilebilir. Yetki, yönetim ve yürütme gücü, özetle iktidar, halkın eline geçmekte, halk söz sahibi olmaktadır. Bireyler, hiçbir gerçek ve hukuksal dayanağı olmayan sorumsuz yöneticilerin sınırsız iktidar gücü altında köle olmaktan çıkıp kişilikli yurttaşlar kimliğini almaktadırlar. Cumhuriyetin kaynağı ve özü olan ulusal egemenlik, toplumsal yaşamın en ileri aşamasıdır. Yönetim, yasalarla düzenlemeler yaparak karşılıklı yükümlülükler getirir. Çağdaş içeriğiyle ulusal egemenlik, insan hak ve özgürlüklerine dayanan, ahlâk ve sorumlulukla sınırlı saygın bir kavramdır. Yönetim yetkisi soy-la ve yaşamboyu değil, seçimle ve ulusal istençle edinilir. Kural koyma yetkisi ve gücü bir varsayım değil, toplumsal özelemlere, gereksinimlere ve gerçeklere dayanan bir hukuksal olgudur. 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin ürünü olan bu kavram ülke ve ulus tümlüğüyle birlikte devletin yetkisini ve gücünü simgeler. Cumhuriyet biçiminin benimsenmesi, ulusal egemenliği doğal bir dayanak durumuna getirmiştir. Egemenliğin bağısız-koşulsuz Ulus'un olduğu, 1921 Anayasası'nın 1., 1924 Anayasası'nın 3., 1961 Anayasası'nın 4., 1982 Anayasası'nın 6. maddesinde vurgulanmıştır. Parlamento, siyasal oluşumun ve gücün odağıdır. Kurumlar düzeninin temel taşıdır, öbür kurumlarla bütünleşerek anlamını yüceltir. Hukukun üstünlüğü ilkesi, ulusal egemenliğin mayasıdır ve ulusal düzeyde hukukun ölçüt olarak benimsenmesidir. Gerçek hukuk devleti de böyle gerçekleşir.

Egemenliğin yasama, yürütme-yönetim bölümü TBMM'ndedir. Yargılama yetkisini de, ulus adına, bağımsız mahkemeler kullanır. Egemenlik, bağısız-koşulsuz ulusun olup yasama organının değildir. Yasama organı, yalnızca bu alanda ve bağlantısı nedeniyle sınırlı biçimde yürütme alanında yetkilidir. Egemenliğin ulusta olması lâikliğin en belirgin biçimde yaşama geçmesi, gerçekleşmesidir. Ulusal yaşamımızda bu olgu, 1921 Anayasası ile hukuksallaşmıştır. Egemenliğin ulusta olduğuna ilişkin madde yürürlüğe konulmakla, başka güçlerin egemenliği reddedilmiştir.

Devletin üstün gücünü ve yaptırım yetkisini özetleyen, değişiklikler geçirerek klasik siyaset bilimiyle siyaset felsefesinde ve kamu hukukunda değişik kurumların kaynağı olan ulusal egemenlik, cumhuriyeti geçerli ve gerçek kılacak ülküdür.

Ulus-devlet anlayışının siyasal, daha çok ideolojik karşıtı olarak çok kültürlü ve çok sınıflı karmaşık yapı savunulmaktadır. Ulus içindeki değişik toplumların varlıkları, tam

eşitlikle sürdürülerek çağdaş bir milliyetçilik kavramı benimsenmiştir. Böylece toplumsal bütünleşme “ulus” yapısıyla gerçekleşmiştir. Etnik kökeni ya da dinsel bağı nedeniyle kimse dışlanmış değildir. Demokratikleşme, toplumsal uzlaşmadan ayrı düşünülemez. Tam bağımsız, çok yansız, Anayasa’yı yorumlamakla yetkili Anayasa Mahkemesi bu konularda önemli kararlar almıştır. Anayasal demokrasi çağında, hukuku siyasallaştırmanın yerine siyaseti hukuksallaştıran anayasa yargısı, hukuk devletin güvencesidir. Anayasa Mahkemesi, Türkiye Büyük Millet Meclisinin üstünde, altında ya da karşısında değil, yanındadır. Yasakoyucu yerine geçecek davranışlardan özenle kaçınır ve yasama organından da kararlarına gerekçeleriyle birlikte saygı bekler.

Partiler iktidarı, devlet gücünün hukuksallığından önemli olamaz. Çoğunluk egemenliği, ulusal egemenlik değildir. Azlığın da içinde bulunduğu güç, birlikte egemenliği kullanır. Çünkü azlık ulusun ayrılmaz, koparılmaz bir parçasıdır. Ulusal istencin belirlenmesinde azlıkta kalmak egemenlik dışına düşmek değildir. Bu nedenle ulusal istenç, ulusal egemenliğe açılan kapıdır. Egemenlik, ulusal istencin sayısal ve biçimsel gücünden çok hukuksal öze ilgilidir. Ulusal egemenliğin yaşama hukuksal biçimde yansıyarak çağdaş somutlaşması olan demokrasinin kaynağı ve dayanağı, insan haklarıdır. Ulusal istenç, insan hakları, öğretisiyle sınırlanır. Çağdaş-evrensel demokrasinin özgün niteliği budur. Bu yolla kişi zümre ve sınıf egemenliği dışlanmıştır. Ulusal istenç, ulusal egemenliğe göre soyut bir kavramdır. Bu nedenle ulusal egemenliğin yetkili organlar eliyle kullanılması egemenliğin özüne uygundur. Ulusal istencin oyla belirlenen bir sonuç olarak kimi yetkili kurumlara gelecekları saptaması, her şeyi yalnız onların eline bırakmayı gerektirmez. Erklerin aynı elde toplanması işlevlerin doğasına, erek ve amacına aykırıdır. Demokrasi, egemen güç olarak, ulusun kendini yönetmesi olduğundan, ulusal egemenlik bir özdür ve gerçek güvence olarak algılanıp özümsemelidir. Bu da ulusal aydınlığın siyasal yöndeki parıltısıdır.

Hiçbir haklı nedene dayanmayan, salt ayrı bir devlet kurmayı amaçlayan, tüm ulusal ve uluslararası hukuk kuralları yönünden hiçbir geçerliği ve dayanağı bulunmayan yurtdışında parlamento ve hükümet oluşumları sakıncalı ve boştur. “Yurtta barış, dünyada barış” ilkesinin kaynağı Türkiye Cumhuriyeti, evrensel aydınlığa koşmaktadır.

Bu arada, hiçbir özgürlüğün vatandan daha kutsal olamayacağını belirtiyorum. Önemli olan yüreklerdeki ve kafalardaki duvarları yıkmak, sarıkları çıkarmaktır.

75 yıl önceki ortam ve koşullarda başarılanları gözetirsek bugün neler yapmamız gerektiğini daha iyi değerlendiririz. O günü yaşıyormuş gibi düşünürsek kıvancımız ve güven-cimizde ne kadar haklı olduğumuzu anlarız.

Yüce Meclis’in 75. kuruluş yıldönümünü gelecek için özlediklerimizi yaşatması dileğiyle kutluyor, kurucularını ve görev yapanları şükranla anıyor, demokrasi şölenu gibi coşkuyla kutladığımız bugüne katılmakla bizi mutlu kılan konuk dostlarımızı en iyi dileklerle selamlıyor, hepimize saygı sunuyorum.

BAŞKAN – Sayın Anayasa Mahkemesi Başkanının gerekçeli konuşması için çok teşekkür ediyorum; bizi yüreklendirdiler.

Değerli konuklar, Sayın Cumhurbaşkanım; Türk basını, her zaman Türkiye Büyük

Millet Meclisiyle ilgilenmiş, zamanında eleştiri, zamanında övgülerini esirgememiştir. Bunu şükranla karşılıyoruz. Eleştirilerinden her zaman faydalandık.

Şimdi de dördüncü kuvvet basınımızın değerli kalemi Hürriyet Gazetesinin Başyazarı ve Basın Konseyi Başkanı Sayın Oktay Ekşi'yi davet ediyorum. (Alkışlar)

Oktay EKŞİ

Basın Konseyi Başkanı

Sayın Cumhurbaşkanım,

Sayın TBMM Başkanım,

Sayın Bayanlar, Baylar.

Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü törenlerinde Türk Ulusuna :

"Kurtuluş Savaşına başladığımızın onbeşinci yılındayız. Bugün Cumhuriyetimizin onuncu yılını doldurduğu en büyük bayramdır."

Kutlu olsun!" diyerek hitap etmeye başlayan Büyük Atatürk gönül isterdi ki, bugün aramızda olsun ve kendi eseri olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin kuruluşunun 75'inci yıldönümünü de görmüş olmanın mutluluğunu bizimle paylaşsın. Eminim o zaman, aynen onuncu yıl konuşmasında söylediği gibi,

"Bu anda büyük Türk Milletinin bir ferdi olarak, bu kutlu güne kavuşmanın en derin sevinci ve heyecanı içindeyim" derdi.

Ve Türkiye Cumhuriyetini, emanet ettiği evlatlarının, tam da onun istediği gibi, "Kuvayı Milliye'yi amil ve İrade-i Milliye'yi hâkim kılan" demokratik ve laik cumhuriyeti kılınaya zarar verdimeden bugüne getirmiş olmalarıyla gurur duyardı.

Türkiye Büyük Millet Meclisinin Kuruluşunun yetmişbeşinci yıldönümünde vurgulamaya değer bulduğum bir gerçek var :

Büyük Atatürk Ulusal iradenin temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni kurabilmek için önce, yaptıklarından ve yapacaklarından kamuoyunu haberdar etmek zorunda olduğunu biliyordu. O nedenle Meclis'i açmadan yedi ay önce Sivas'ta "İrade-i Milliye" isimli bir gazetenin kurulmasını sağlamış, daha sonra Ankara'ya gelince, yine Meclis'i açmadan yaklaşık üç ay önce de "Hakimiyet-i Milliye" isimli gazeteyi kurmuştu. Keza Anadolu Ajansı'nı da yine Meclis'ten yaklaşık iki hafta önce açmıştı.

Atatürk, Hakimiyet-i Milliye'nin ilk sayısında "Gazetemize bu ismi tesadüfi olarak vermedik. Gazetemizin ismi aynı zamanda izleyeceği mücadele yolunun bir nev'idir. O nedenle diyebiliriz ki Hakimiyet-i Milliye'nin izleyeceği yol, ulusal egemenliğin savunulması olacaktır" demektedir.

Kısaca hedefin "Egemenliği kayıtsız şartsız ulusa bırakan bir demokrasi" olduğu daha kurtuluş savaşının ilk günlerinden itibaren belliydi.

Bugün işte bu amacı gerçekleştirmiş bir ulusun evlatları olmanın gururunu yaşıyoruz.

Bugüne hangi zorlukları aşarak geldiğimizi hepimiz biliyoruz.

Biliyoruz ki demokrasimizin eksikleri var. Nitekim maalesef hâlâ "düşünceleri ifade etme" nin çağdaş demokrasilerde kabul edilemeyecek şekilde cezalandırılabilirdiği bir ülkedeyiz. Sayısı utanç verici bir düzeye çıkan düşünce suçlularının ayıbını yaşıyoruz. Bu ayıptan bir an önce kurtulmalıyız.

Biliyoruz ki hukuk devleti idealini henüz gerçekleştirebilmiş değiliz. İnsan haklarını korumada çağın çok gerisindeyiz. Eksiğimizi süratle telafi etmeliyiz.

Biliyoruz ki düşünceleri ifade özgürlüğünü kısıtlayan yüzü aşkın yasanın cenderesi içindeyiz. En azından kırkbeş yıldan beri uygulanan 5680 sayılı Basın Kanununu değiştirmek amacıyla hazırlanan ve uzun süredir Meclis Genel Kurulunda bulunan tasarının bir an önce yasalaşmasını beklemekteyiz.

Biliyoruz ki saydamlaşma sürecinin henüz başında bile sayılmayız.

Bu konuda teşekkürle ve takdirle kaydetmemiz gereken en önemli gelişme Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Genel Kurul görüşmelerini yansıtan ve doğrudan yayın yapan bir televizyon kanalının hizmete girmiş olmasıdır. Ama bu yeterli değildir.

Nitekim biliyoruz ki iletişim özgürlüğü açık ve çağdaş bir toplumda olması gereken düzeye gelmedikçe demokrasimizi gerçekleştirmiş sayılamayız.

Bunun için sadece Devletin elindeki (her demokraside geçerli istisnalar hariç) bilgileri değil, kamu kurumlarının karar alma sürecini de halka açmak, belli konularla ilgili kararların saydam bir şekilde alınmasını gerçekleştirmek zorundayız.

Meclisimiz demokrasimizin kalbidir. Meclisimiz demokrasimizin beynidir. Meclisimiz demokrasimizin herşeyidir.

Ama bilmeliyiz ki artık bilgi çağına girdik. Doğrudan doğruya demokrasinin uygulanacağı bir dünyaya doğru gitmekteyiz. Biraz daha açık konuşalım : Evlerimizde bulunan bilgisayarın ekranındaki önerileri değerlendirip klavyedeki bir tuşa basarak o konudaki oyumuzu kullanacağımız bir dönemin eşiğindeyiz.

İster bu, doğrudan demokrasi çağına girmiş olalım, ister şimdiki temsili demokrasiye göre hareket edelim. Fark etmeyen bir husus var :

İnsanın bir konuda doğru karar verebilmesinin temel koşulu, o konuda bilgi sahibi olmasıdır. Oysa bizim devletimiz kendi insanına ve kendi kamuoyuna kapalıdır.

Buna karşılık gelişmiş demokrasilerde ulusal savunma gibi, dış ülkelerle ilişkiler gibi, yargı erkinin işlemlerini bozabilecek bilgiler gibi, kişilerin özel yaşamına, şirketlerin ticarî sırlarına ilişkin bilgiler gibi istisnalar dışında kalan her konuda herkesin kamu kurumlarından bilgi istemek ve almak hakkı vardır. O nedenle, usulünce yapılmış başvuruya rağmen vatandaşa bilgi vermemek bir kamu suçudur.

Keza “Halkın gerçekleri öğrenme hakkı” diye tanımladığımız bu hak, açık ve dürüst yönetim ilkelerini kabul etmiş çağdaş demokrasilerin önemli bir kısmında anayasalara girmiş bir haktır.

Bizim Anayasamıza da :

“Herkes gerçekleri öğrenme ve bilgi edinme hakkına sahiptir. Devlet bu hakların gerçekleşmesini sağlayacak tedbirleri alır”

Şeklinde bir hükmün konulması ve bu önerinin anayasamızı demokratikleştirmeyi amaçlayan çalışmaların sürdürülmekte olduğu bu dönemde ele alınması, hepimizi aydınlığa, ışığa kavuşturacaktır.

Geride kalan 75 yıl boyunca ülkemizi barış ve huzur içinde yaşatan, insanlık tarihinin en büyük kültür devrimini gerçekleştirerek “çağdaş ve modern Türkiye”yi yaratan Türkiye Büyük Millet Meclisi için bu beklentileri gerçekleştirmek sorun değildir.

Yegâne sorun, bunun için gerekli siyasî iradeyi koymaktır.

Millî iradenin temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne, egemenliği kayıtsız şartsız kullanma hakkının sahibi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne, millî iradenin gerçekleşmesi konusunda elinden gelen her şeyi yapmış olan Türk basını adına saygılar sunuyorum.

OTURUM BAŞKANI – Teşekkür ederim Sayın Ekşi.

Özellikle bilgi edinme özgürlüğü konusundaki uyarıcı telkinleri için kendilerine teşekkür ediyorum.

Değerli Cumhurbaşkanım, sayın konuklar; şimdi de Türkiye Büyük Millet Meclisi Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Danışmanı Prof. Dr. Ahmet MUMCU bu kurultayın gelişmesi hakkında bilgi verecek.

Buyurunuz Sayın Mumcu.

Prof. Dr. Ahmet MUMCU

Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi

TBMM Başkanı ve Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Danışmanı

Sayın Cumhurbaşkanım, Sayın Başkanım, değerli konuklar; Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 75 inci Kuruluş Yıldönümünü coşkuyla kutluyoruz. Bu anlamlı kutlama haftasını iki gün sürecek bir büyük bilimsel toplantı ile açmak, sanırım, dünya parlamentolarının tarihinde görülmemiş bir olaydır. Ulus egemenliğinin kuruluşunu, bilimin sesi ve yorumuyla kutlamak, Meclisimizin varlığını ne denli görkemli bir biçimde idrak ettiğinin tarihe geçecek bir göstergesidir.

Bu cümlelere şunu da eklemek isterim : 1986 yılından beri ulusal egemenlik haftaları hep bir bilimsel toplantıyla açılıyor. Böylece, son derece güzel ve dünya çapında bir gelenek oluştu. Ama 75 inci yıldönümü çok daha önemli bir zaman aşamasını simgeleştirdiğinden, bugün başlayacak sempozyuma kurultay adı verilmiş ve iki gün sürecek bir kapsamda düzenlenmiştir.

Eşine ender rastlanan bu kurultay, üniversitelerimizdeki değerli bilim adamı arkadaşlarımızın katkılarıyla gerçekleştirildi. Ayrıca, Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık üniversitelerinden de üç değerli meslektaşımız dostluklarını bilim ve demokrasi yolunda bu kurultay için sergileyecek. Gerek kendilerine gerek Türk üniversitelerinden gelen arkadaşlarıma çok teşekkür ederiz.

Bütün uygar toplumlarda her bilimsel etkinlik, ya doğrudan doğruya üniversite tarafından gerçekleştirilmekte veya dolaylı da olsa gene onun desteğiyle yürütülmektedir. Yalnız yurdumuzda değil, bütün dünyada sorunlarının çözümünü arayan kişi ve kuruluşlar, ilkönce üniversiteye başvururlar; zira, insan, toplum ve devlet yaşamındaki başrolünü size anlatmayı gereksiz gördüğüm her türlü gelişmenin, ilerlemenin kaynağı, bilimin yurdu üniversitedir. Hele son yüzyıllarda Batıda birbirini izleyen binlerce dev buluş, hemen tümüyle üniversite mensupları tarafından gerçekleştirilmiştir. Bundan dolayı, her bilim adamı, bu niteliğini, bilim adamı niteliğini kanıtlamak için mutlaka üniversite mensubu olma zorunluluğunu duyar. Elbette üniversite mensubu olmayan önemli bilim adamları da vardır; ancak onlar da sürekli olarak üniversiteyle iç içe yaşamının zorunluluğunu her zaman hissetmişlerdir.

Toplumda bilgi üreten ve bundan da bilim çıkaran baş ve belki tek temel kuruluş üniversitedir. Serbest düşünceye ve araştırmaya dayanan bilim, her bakımdan bilinçli ve özgür bir üniversite ortamında gelişir, büyür, serpilir.

Osmanlı Devleti, zamanının ilerisinde olan görkemli yapısını 17. yüzyıldan itibaren yenileyemeyince Batıyı Batı yapan üniversitelerden de yoksun kaldı. İlk üniversitemizin 1900 yılında ve çok yetersiz biçimde etkinliğe geçmesi, bu eksikliğimizin önemini gösteren ne yazık ki olumsuz bir işarettir.

Daha sonra, gerçek anlamda üniversiteyi de bu Yüce Meclis kurmuştur. 1933 tarihli ünlü üniversite reformuyla araştırmaya yönelik ilk özgür bilim kurumu doğdu. Türkiye

Büyük Millet Meclisi, arada bazı duraklamalar olsa da, üniversitenin gelişmesine her zaman büyük çaba harcamıştır. Ancak, 1980 yılından sonra üniversitemiz bilim kuruluşu olarak değil, biraz kalitelice öğrenim görmüş meslek adamı yetiştiren yüksekokulları biçiminde algılanmaya başlanıldılar.

Bugün bunun sebepleri, bu gelişimin seyri üzerinde durmak elbette gereksiz; ama, bilinen bir şey var; üniversitemiz bilimden günden güne uzaklaşıyorlar.

Hele üniversite sayısının gerçeklere pek uymayacak derecede artırılması, araştırma ve bilgi üretme işlevini oldukça gerilere atıyor. Öte yandan, en kısa zamanda biteceğini umduğumuz ağır ekonomik koşullardan ilk planda üniversitemiz etkileniyor; ama, yeni sistemde getirilen vakıf tipi üniversitemiz bu zorlukları oldukça rahat aşıyorlar; ama ne pahasına; Devlet üniversitelerinden Türkiye'miz için çok yüksek sayılacak ücretlerle transfer edilen değerli bilim adamlarımız, bu vakıf üniversitemizini gerçeği ileri bir düzeyde tutmaktadırlar; ama, geriye kalan ve yükseköğrenim gören gençlerimizin yüzde 95'inin devam ettiği üniversitelerdeki çok zor yetişmiş, son derece nitelikli meslektaşlarımız mesleklerine karşı ne yazık ki soğumaktadırlar. Bunun da sonucu, bir zamanlar toplumda en saygın uğraş alanlarından olan öğretim üyeliğinin çekiciliğini yavaş yavaş yitirmesidir. 30 yıldır üniversitede sadece bilim ve öğretim yapan bir kişi olarak bu ikiliğin Türk bilimine zarar vereceğini düşünüyorum. Vakıf üniversitemizin statüleri ve bilimsel ekonomik özerklikleri mükemmel sayılabilir. Bu kuruluşlarımızla övünüyoruz. Elbette bütün üniversitemizin vakıf düzeyine uydurulması mümkün değildir; ama geride kalan 55 üniversitemizin aşama aşama en gelişmişinden başlayarak kendi amaçları ve çevrelerinin özellikleri unutulmadan evrensellik nitelikleri de öne çıkarılarak vakıf üniversitemiz statülerine benzer yapılara kavuşturulmalarını Yüce Meclisimizden bekliyoruz.

1933 reformunu başaran bu Yüce Meclis, ondan daha kolay, ama daha yaşamsal olan bu büyük atılımı gerçekleştirecektir kanısındayız.

Türk üniversitemiz, Yüce Meclisimizin 75 inci kuruluş yılında bu beklenti içindedirler. Aksi halde, korkarız ki, ileride kutlanacak yıldönümleri için yetişmiş uzman bilim adamları bulmak zorlaşabilir.

Bu sözlerimden sonra birkaç dakikaya sığdırmak üzere -zaten Sayın Başkanımızın da konuşmalarının başında belirttikleri gibi- bilimsel toplantımızın içeriği üzerinde sizlerle çok kısa bir bilgi vermek istiyorum.

75 inci yıl, tabii çok önemli bir dönemeci ifade eden yıl. O yüzden, bu yılın önemi, özellikle ilk planda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin doğuşu ve gelişmesinde ege-men olan hukuksal yapısını inceleyerek kamuoyuna tanıtmak istedik. Kültür, Sanat ve Yayın Kurulumuz bu açıdan bu yıl toplanan kurultayda Türkiye Büyük Millet Meclisinin hukuksal olarak yapı içeriğinin incelenmesine önem verdi ve bu arada da tabii gelişimi sırasında göz önüne alınması gereken tarihsel özelliklerin de dikkatten kaçırılmamasını kararlaştırdı. Böylece bu yılki kurultayımız daha çok hukuk ağırlıklı bir önemli bilimsel toplantı olmaktadır. Bundan sonraki yıllarda Türkiye Büyük Millet Meclisi başka açılardan, özellikle ekonomik açıdan mesela incelenebilir. Böylece bugünkü ilk öğleden son-

raki toplantımız ilkönce parlamento kavramının önemini, demokrasi için parlamentonun vazgeçilmezliğini ve parlamento kavramının dünya çapında gelişmesini gösteren bir giriş bildirisiyle başlayacak, daha sonra iki değerli tarihçimiz İslam öncesi Türk'leri ile İslam sonrası Türk'lerinde Tanzimat dönemine gelinceye değin egemenlik ilkesinin gelişimini anlatacaklardır.

Son olarak, bir değerli hukukçu arkadaşımız, Osmanlı döneminde Parlamenteoya gelişin evrimini anlatarak esas konuyu yarın için hazırlamış oluyor.

Yarınki ilk toplantımızda Türkiye Büyük Millet Meclisinin sadece Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyet Reisi Mustafa Kemal Paşanın bir emriyle toplanmadığını, daha Mondros Ateşkesinden itibaren toplanmaya başlayan çeşitli yerel kongrelerin etkisiyle bu oluşumun Mustafa Kemal Paşaya birleştirici bir rol verdiğini anlatacak ve böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin militarist değil, halktan doğan bir kökene dayandığını bilimsel olarak ispat edecek Tanör'ün bildirisinden sonra, Meclisimizin, önemli üç sorunu üzerinde nasıl durduğu ve nasıl çözümler getirdiğini arkadaşlarımız anlatacaklardır. Değerli Anayasa hukukçusu arkadaşımız Erdoğan Teziç, egemenlik kavramının Türkiye Büyük Millet Meclisindeki anlatılış biçimini tasvir edecek, Türk vatandaşlığı kavramını, özellikle son yıllarda çok önemli yeni tartışmalara yol açtığı için Roma Aybay meslektaşımız Türkiye Büyük Millet Meclisinin Türk vatandaşlığı kavramını nasıl anladığını gösterecek, Camilla Linder meslektaşımız da gene Türkçe olarak Türkiye Büyük Millet Meclisinin dış ilişkileriyle ilgili tutumunu gözden geçirecektir.

Yarınki son oturumumuz, geleceğe dönük tahminlerin bilimsel düzeyde tartışılması yolunda yapılacağı için, son derece ilginç bir kapanış oturumu olacaktır. İki değerli misafir bilim adamımız Mr. Reed ve Mr. Hale Türk demokrasisinin geleceğini irdelleyecekler. Son olarak Kışlalı arkadaşımız, Atatürk'ün demokrasi yolunda, ne derece önemli bir büyük birikime yol açacak temel attığını gösterecek, Kurultayımızı kapatacaktır.

Hepinize teşekkür eder, saygılarımı sunar, öğleden sonra güzel bir bilim ziyafetiyle karşı karşıya kalacağınızı umar, başta Sayın Cumhurbaşkanımız olmak üzere, hepinize saygılarımı sunarım.

OTURUM BAŞKANI – Sayın Ahmet Mumcu Hocamıza hem bu konuşmasından hem de Kurultaya katkılarından ötürü teşekkür ediyorum.

Yalnız, bir şeyi vurgulamak istiyorum. Sayın Mumcu, çok önemli bir konuya değindi; bilgi dağılımındaki bozukluk ve eşitsizliğe değindi. Özellikle, ortaöğretimimizde ve yükseköğretimimizde bölgesel açıdan, çok açık bir şekilde, bilgi dağılımında bir bozukluk ve eşitsizlik olduğunu söyledi. Söylemek istediğini tam bu kelimelerle söylemedi; ama, bunu ifade etti. Gelir dağılımındaki bozukluktan daha önemli bir bozuklukla Türkiye karşı karşıya kalabilir. Üniversitelerimize bu nedenle, Parlamentomuzun da Hükümetimizin de yeni bir bakış açısı getirmesi gerektiğine inanıyorum. Sayın YÖK Başkanının da bu konuda duyarlı olması gerekmektedir. Yoksa, nasıl sermayenin, belli ellerde toplanması ya da belli ellerde bütün malî birikimlerin toplanması bir devlet için tehlikeyse, bilginin de, belli üniversitelerde belli insanlara verilip diğerlerine sadece diploma dağıtılmasından çıkacak sonuçları Türkiye'nin çok iyi düşünmesi gerekmektedir.

Bu toplantı, aslında, bir de yayımla bezenmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisinin, 1919’u başlangıç alıp 1927’ye kadar geçen süreç içerisinde, Birinci Meclisimizin ve İkinci Meclisimizin hem tarihi hem zabıtları hem de kişileri 6 ciltlik bir yayımla ortaya çıkarılmıştır. Bu 6 ciltlik kitabı hazırlamakta büyük lütufları olan Sayın Fahri Çoker ve Sayın Kâzım Özümk’e teşekkür ediyorum; Meclis matbaamıza teşekkür ediyorum.

Böylece, bütün siyasetçiler, bütün bilim adamları ve bütün vatandaşlarımız için müt-hiş bir belgesel ortaya çıkardık. Bu 6 cilt, elbette bir anda okunabilecek 6 cilt değil; ama, bir kaynak, kitap hazinesidir. Bunu bütün misafirlerimize tavsiye ediyorum. Dağıtabilme imkânlarımız çok kısıtlı, maliyetleri çok yüksek; ama ucuz bir bedel, maliyet bedeli karşılığında temin edilebilecektir.

Gelecek yıllarda, günümüze kadar Parlamentomuzun tarihini, yine bu Komisyonumuz hazırlamaktadır. Gelecek yıl da onları huzurlarınıza getireceğiz.

Bir başka dönüşüm içindeyiz. Evet, Cumhuriyet Parlamentomuzla övünüyoruz; ama, cumhuriyet öncesinde bir parlamento geleneğimiz var. Islahat Fermanından Senedi İttifaka, Tanzimat Fermanı ve Meclis-i Mebusana varan çizgiyi de araştırma konumuz içine aldık. Türkiye’nin anayasa ve parlamento geleneğinin 1800’lerden başlaması çok önemli bir olgu. Aşağı yukarı, Fransa’da, Amerika’da özgürlük ve parlamento hareketleri başladığı dönemlerde Türk insanı siyasal bilinçlenme aşamasına adımını atmıştır. Onu da, tarihin derinliklerinden otantik biçimde çıkarıp gelecek yıl bilgilerinize sunacağımızı ümit ediyorum.

Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi ve Anadolu oluşumunu da, değerli arkadaşlarımız ve bilim adamları incelemektedirler. Parlamentomuz bunları da yayımlayacak ve bizden sonraki kuşaklara geçmişin, bilhassa dil değişikliğinden ötürü gizli, örtülü kalmış bütün sayfalarını açacaktır.

Öğleden sonra, değerli bilim adamları Profesör Erdoğan Teziç’in başkanlığında”Batı’da ve Türkiye’de Demokrasi Kavramının Tarihi Gelişimi” oturumu 14.30’da başlayacaktır.

Dikkatleriniz için, katılımlarınız için sonsuz teşekkürler sunuyorum.

**BATI'DA VE TÜRKİYE'DE
DEMOKRASİ KAVRAMININ
TARİHİ GELİŞİMİ**

İKİNCİ OTURUM

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Erdoğan TEZİÇ

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Başkanı

KONUSMACILAR VE BİLDİRİLERİ

- * **Doç. Dr. Erdal ONAR**
Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Öğretim Üyesi
“Dünyada Parlamento Kavramının Doğuşu, Gelişimi ve Günümüzdeki Görünümü”
- * **Prof. Dr. Reşat GENÇ**
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı
“İslâmiyetin Kabulüne Kadar Türklerde Egemenlik Anlayışı”
- * **Prof. Dr. Zeki ARIKAN**
Ege Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı
“Tanzimat’a Kadar Osmanlı Devleti’nde Egemenlik Anlayışı”
- * **Prof. Dr. Gülnihal BOZKURT**
Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Başkanı
“Osmanlı Devleti’nde Parlamento’nun Evrimi”

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Erdoğan TEZİÇ

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Başkanı

Sayın Başkan, sayın dinleyenler; ikinci oturuma hoş geldiniz.

Oturumun konusu : Batı'da ve Türkiye'de Demokrasi Kavramının Tarihî Gelişimi.

Birinci konuşmacı olarak, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden Doç. Dr. Erdal Onar'ı davet ediyorum. Dünyada parlamento kavramının doğuşu ve gelişimi ve bugünkü görünümü.

Tabîî, Batı'da ve Türkiye'de demokrasi kavramının tarihî gelişimi derken burada, zaman içinde, demokrasinin oluşmuş evrensel değerlerini yakalamaya çalışacağız birbirini izleyen konuşmalar içinde. Bunlar hatırlanacağı gibi, genel oy, seçim, eşitlik, yargı bağımsızlığı, kamu hürriyetleri ve asıl önemlisi, demokratik bir düzende azınlığın korunması, muhalefetin korunması.

Tabîî, bütün bunların içinde, demokrasi kavramı da, günümüzde yeterli değil. Arkadaşlarımın açıklamalarında bu hususları hep göreceğiz; demokrasi kavramı başlıbaşına yeterli değil ve rejimin ayakta kalması için. Onun dayanacağı zemin önemli; o zemin de uzun bir süreç içinde oluşan sivil toplum dediğimiz toplum düzeni. Belki, demokratik düzence açık bir rejime ulaşırız; ama, sivil toplum olmadan demokratik rejimin korunması, sürekliliği mümkün değil. İşte, sivil toplumu da -özlü bir söyleyişle, çok kısa bir tanımlamasını vermek gerekirse- doğruların hiç kimsenin tekelinde olmadığı bir toplum olarak bu şekilde ifade edebiliriz. Parlamentonun gelişimi, demokrasi ve sivil topluma gidiş yollarının tarihî süreci, arkadaşlarımın konuşmalarında açıklığa kavuşacak. Ben, sözü fazla uzatmadan, değerli, genç bilim adamı Sayın Erdal Onar'a bırakıyorum; buyurun.

Doç. Dr. Erdal ONAR
Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Anayasa Hukuku Öğretim Üyesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Sayın Başkanvekili, Sayın Milletvekilleri, Seçkin Konuklar;

1. Parlamento Kavramı

İnsanın, başka insanlarla birlikte yaşayan sosyal bir varlık olması, ortaya bu toplu yaşamın nasıl belli bir düzen içinde sürdürülebileceği sorunu çıkarmaktadır. İşte bu soruna bir çözüm getirebilmek amacıyla, insan toplulukları, zaman içinde üstün buyurma gücüne sahip bir kurumlaşmaya gitmişlerdir ve devlet adı verilen bu kurum tarafından, toplu yaşamın daha iyi, daha düzenli sürmesini sağlamak için çeşitli kurallar konulmaya başlanmıştır(1). Ancak, bu kez de bu üstün buyurma gücünü, devlet adına kimin kullanacağı sorusuna cevap aramak gerekmiştir. Tarih içinde değişik devletlere baktığımızda, bu gücün uzun süre bütün yetkileri elinde bulunduran bir monark tarafından kullanıldığını(2) ve bu monarkların sınırsız iktidarlarını bazen tanrısal kaynaklara dayandırdıklarını görüyoruz. Önceleri, "Tanrı-Kral" şeklinde beliren bu anlayış(3), daha sonra monarkın kendisinin tanrı olmadığı, fakat iktidarını tanrıdan aldığı anlayış biçimine dönüşmüştür(4). Giderek, iktidarın kullanılmasına toplumun da katılması gerektiği düşüncelerinin ortaya çıkışıyla birlikte, monarkın zaman zaman toplumun temsilcileriyle biraraya geldiği ve bazı yetkilerini onlarla birlikte kullanmaya başladığı dönemlere ulaşıyoruz. İşte, toplumun temsilcilerinden meydana gelen ve monarkın bazı yetkilerini kullanışında yavaş yavaş söz sahibi olmaya başlayan bu kurullar, bugünkü modern parlamentoların kökenini oluşturmaktadır. Daha sonraları, bir yandan üstün buyurma gücünün kaynağının toplumda olduğuna ilişkin görüşlerin benimsenmesi, öte yandan Montesquieu tarafından savunulan kuvvetler ayrılığı kuramının uygulamaya konulması ile, yasama yetkisinin artık tümüyle parlamentoların eline geçtiğini görüyoruz.

1 Bu konuda bkz. LIPSON, Leslie: *Politika Biliminin Temel Sorunları* (Çev. Tuncer Kurumustaoğlu), Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, Ankara 1986, s. 73-99.

2 Kuşkusuz, zaman zaman farklı örneklerle de karşılaşılmaktaydı. Bilindiği gibi, eski çağlarda, Yunan site devletlerinde bir tür doğrudan hükümet uygulanıyordu. Yurttaş olan erkekler, belirli aralıklarla toplanarak bazı kararların alınmasına katılmaktaydılar. Ancak, o dönemin küçük ve nüfusu az olan site devletlerinde uygulanan bu yöntemin, sonraki dönemlerde karşımıza çıkan nüfusu artmış ve yüzölçümü büyümüş devletlerinde uygulanabilmesi imkânsızlaşıyordu (Bkz. SARICA, Murat: *100 Soruda Siyasî Düşünce Tarihi* 3. Baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1980, s. 11). Ayrıca bu yetkinin sadece vatandaş olanlara tanınması, nüfusu büyük sayılara ulaşan kölelerin bu yetkiden yararlanamaması, sistemin demokratikliği üzerinde ciddi soru işaretleri de oluşturmaktaydı (KAPANİ, Münci: *Kamu Hürriyetleri*, Yenilenmiş Altıncı Baskı, Ankara 1981, s. 19-22); TEZİÇ, Erdoğan: *Anayasa Hukuku*, İkinci Baskı, İstanbul 1991, s. 237.

Roma İmparatorluğunda da, özellikle Cumhuriyet Döneminde (M.Ö. 509-M.Ö.44) bazı kararlara vatandaşların katılımı sağlanıyordu. Bu katılım, önceleri sadece "particius"ların tekelindeyken, daha sonra zaman zaman "pleb"lerin de yararlandığı bir nitelik kazanmıştı (Bkz. AKBAY, Muvaffak: *Unumî Amme Hukuku Dersleri*, Birinci Cilt, Dördüncü Baskı, Ankara 1961, s. 129-134; LIPSON-1986-: s. 282-284). Ancak, söz konusu Cumhuriyet Dönemi, ortaya çıkan karışıklıklar üzerine, Augustus'un imparatorluğu ve onun bütün yetkileri elinde topladığı otokratik yönetimi ile son buluyordu (LIPSON-1986-: s. 284).

3 Mısır Firavunları, bu anlayışın tipik bir örneğini oluşturmaktaydı. Gerçekten eski Mısır'da Firavun'un, Osiris Tanrısının oğlu Horus Tanrısı olduğuna inanılıyordu (KAPANİ, Münci: *Politika Bilimine Giriş*, 7. Baskı, Ankara 1995, s. 68).

4 KAPANİ-1995-: s.69-70; KAPANİ-1981-: s. 23-29.

Hemen her dile girmiş olan parlamento sözcüğü, fransızca'da konuşmak anlamına gelen "parler" fiilinden kaynaklanmaktadır ve zamanla konuşulan yeri ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır(5). Bu sözcük, dilimize ise, kelimenin italyancasından geçmiş bulunmaktadır(6).

2. Çeşitli Ülkelerde Parlamentosunun Ortaya Çıkışı

Toplumun temsilcilerinden oluşan bu kurulların, yani parlamentoların doğuşu ve gelişimi, kuşku yok ki, ülkeden ülkeye değişen bir süreç izlemiştir. Bir başka deyişle, parlamentolar, her ülkede aynı dönemde ortaya çıkmamış ve parlamentoların gelişme çizgisi her ülke için aynı olmamıştır. Örneğin, Fransa'da, Kralın önceleri sadece büyük senyörleri, kendi vasallarını ve sarayda yaşayan din adamlarını topladığı "Curia Regis"lere, 10 Nisan 1302'de büyük şehirlerin vekillerinin de katıldığını ve böylece "Etats Généraux"ların oluştuğunu görmekteyiz(7). "Etats Généraux"larda asiller, din adamları ve büyük şehirlerin vekilleri olan burjuvalar ayrı ayrı toplanmaktaydılar. Kral tarafından özellikle vergi alımında danışmak için zaman zaman toplantıya çağrılan "Etats Généraux"ların 1484-1560 yılları arasında bir bakıma silindiklerine ve o dönemde Kralın sadece Asiller Meclisini (Assemblée de Notables) topladığına; 1560 yılında "Etats Généraux"ların yine sahneye çıktığına, fakat 1615 yılından 1789'a kadar tekrar hiç toplanmadığına, böylece bir kere daha uzun bir sessizlik dönemine girildiğine tanık oluyoruz(8). 1789'da toplanan "Etats Généraux"da halkın vekilleri olan "Tiers Etat"nın, asiller ve din adamlarıyla birlikte toplanma isteği bu kesimlerce reddedilince, "Etats Généraux" adı terkediliyor ve 17 Haziran 1789'da Tiers Etat vekillerinden oluşan kurul, Millet Meclisi adını alıyordu(9). Kısa bir süre sonra da, bu kurulun üyeleri, seçmenleriyle aralarındaki emredici vekâlet ilişkisini bırakıp, kendilerini bütün milletin temsilcileri olarak ilân ediyorlardı(10). Bu tarihten sonra, yapılarında ve işlevlerinde çok değişiklikler olsa da, Fransa'da bir daha parlamentosuz bir döneme rastlamıyoruz(11).

İspanya'da parlamentosunun tarihini Ortaçağa kadar götürebilmek mümkündür. Aragon ve Castilla'da varolan "Kortes" (Meclis)ler, bu hükümdarlıkların birleşmesi sırasında da varlıklarını korumuşlardı. Ancak, 14. yüzyılın ilk yarısında bölge yönetimlerinin otonomileri zayıflayıp, merkezi otoritenin kuvvetlenmesi sırasında, "Cortes"lerin etkilerini büyük ölçüde kaybettiklerini görüyoruz. 18. yüzyıl içinde ise, bütün İspanya için tek bir Cortes oluşturulmaktaydı. 19. yüzyıl başında Anayasal rejime geçişte, yapısı ve fonksiyonları değişse de, "Cortes" in muhafaza edildiğine tanık oluyoruz(12).

5 TEZİÇ, Erdoğan: *Türk Parlamento Hukukunun Kaynakları ve İlgili Anayasa Mahkemesi Kararları*, İstanbul 1980, s. 10-11. Bu sözcük, 13. yüzyılda keşişlerin akşam yemeği sonrasında manastırda aralarında sürdürdükleri sohbetleri ifade etmek için kullanılıyordu. Aynı şekilde, 1245'te Fransa Kralı IX. Louis ile Papa Innocent IV. arasındaki resmi görüşmeler de bu sözcikle adlandırılmaktaydı (PADFIELD, Colin F.: *British Constitution, Made Simple*, London 1972, s. 17).

6 SOYSAL, Mümtaz : *Anayasaya Giriş, Genişletilerek İkinci Yayınlanış*, Ankara 1969, s. 27; Resimli Yeni Lügat ve Ansiklopedi, Dördüncü Cilt, İstanbul 1950, s. 2139; TEZİÇ-1980-: s. 10, dipnot 6.

7 SARICA, Murat: *Fransa ve İngiltere'de Emredici Vekâletten Yeni Temsil Anlayışına Geçiş*, İstanbul 1969, s.22.

8 *Encyclopaedia Britannica*, Vol. 21, William Benton, Publisher, s. 338.

9 SARICA (1969): s. 158-159.

10 SARICA (1969): s. 162-165.

11 *Encyclopaedia of the Social Sciences*, Eds.: Edwin, R.A. SELIGMAN-Alvin JOHNSON, Volume Nine, The MacMillan Co., MCMXLVIII, s. 374.

12 *Encyclopaedia of the Social Sciences*, Vol. Nine, s. 391.

İtalya'ya gelince, Sicilya'da 15. yüzyılın başından 16. yüzyılın sonuna kadar oldukça başarılı bir temsil sisteminin varolduğu görülmektedir. Asiller, din adamları ve komün meclisleri gibi üç kesimden oluşan Sicilya Parlamentosu, vergi kanunlarını çıkarmaktaydı. Ancak, 16. yüzyılın sonundan başlayarak bu sistemin işlemediğine ve İtalyan birliğinin sağlanmasına kadar, Sicilya'nın genellikle bir mutlak krallık altında yönetildiğine tanık olunmaktadır(13). 1861'de İtalyan Krallığı ilân edildiğinde İtalyan Anayasası haline gelen Sardinya Anayasası (Statuto)nın 2. maddesinde ise, yasama yetkisinin Kral ve iki meclisli yasama organı tarafından kullanılacağı öngörülerek, bir parlamento oluşturuluyordu(14).

İskandinav ülkelerinden İsveç'te, parlamentonun köklerini 1435 yılına kadar götürebilmek mümkündür. İlk kez 1435'de toplumun değişik kesimlerinin Riksdag denilen millî mecliste temsil edilmeye başlandığı görülmektedir. Ancak, Riksdag'ın toplantıları önceleri çok seyrek olmaktaydı. Buna karşılık "özgürlük çağı" denilen 1718-1772 yılları arasında, Parlamentonun, sistem içinde hâkim bir konuma geldiğine tanık oluyoruz. Ne var ki, 1772 ihtilâlinde sonra Gustaf III döneminde parlamentonun varlığına son verilmemekle birlikte, üstünlüğünü kaybettiğini görüyoruz. Fakat, 1809-1810 ve özellikle 1918-1921 Anayasa değişiklikleriyle, parlamentolu sistem daha demokratik bir yapıya kavuşturuluyordu(15).

Diğer bir İskandinav ülkesi olan Norveç'te parlamento (Storting), ilk kez 1814 Anayasası ile; Danimarka'da ise 1849'da oluşturulmuştur(16).

Finlandiya'ya gelince, bu ülke İsveç egemenliği altındayken ayrı bir parlamentoya sahip değildi. 1809'da Rus işgali altına girince bir parlamentonun oluştuğunu, 1917'de Finlandiya bağımsızlığını kazandıktan sonra, parlamentonun etkin bir konuma geldiğini ve bu günlere ulaştığını görüyoruz(17).

Japonya'da ise parlamentonun kökenini, Tokugawa'nın devrildiği 1867 yılına kadar götürebilmek mümkünse de; bu kurumun gerçekleşmesi, esas olarak 1889 yılında İmparatorun ilân ettiği Anayasa ile sağlanıyordu(18).

Almanya'ya baktığımızda, bir federal devlet halinde birleşmelerinden önce, Germen devletlerinde uygulanan mutlak monarşilerde, Fransız ihtilâlinin etkisiyle 19. yüzyılın ilk yarısında anayasallaşma başladığını ve yasama meclislerine yer verildiğini görüyoruz. Bu akımın ilk örnekleriyle, 1816 yılından başlayarak sırasıyla Saxe-Weimar'da, Baden'de, Baviera'da, Württemberg'de ve Hesse-Darmstadt'ta karşılaşıyoruz(19). Söz konusu gelişim, kuzeyde, özellikle de Prusya'da nisbeten daha geç tarihlere kalmaktaydı.

13 MOSCA, G.: "Magna Carta'dan 20'nci Asra Kadar İngiliz Anayasa Hareketleri" (Çev. Mukhil ÖZYÖRÜK), A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, C.V., 1948, Sayı 1-4, s.34; MICELI, Vincenzo: *Modern Parlamentolar* (Çev. Atıf AKGÜÇ), Ankara 1946, s. 40-41.

14 FLANZ, Gisbert H.-FIGLIOLA, Carl L.: "Italy", *Constitutions of the Countries of the World*, New York, 1973, s.1-3.

15 *Encyclopaedia of the Social Sciences*, Vol. Nine, s. 387.

16 *Encyclopaedia of the Social Sciences*, Vol. Nine, s. 387-388.

17 *Encyclopaedia of the Social Sciences*, Vol. Nine, s. 388.

18 *Encyclopaedia of the Social Sciences*, Vol. Nine, s. 393.

19 *Encyclopaedia of the Social Sciences*, Vol. Nine, s. 379.

Bu bağlamda, Mart 1848 İhtilâli sonrasında, Mayıs ayında Berlin'de bir Millî Meclis toplantıya çağrılıyordu(20). 1867'de Kuzey Germen Konfederasyonunun oluşumuyla bir merkezî parlamento "Reichstag" ve eyaletler meclisi "Bundesrat" kuruluyordu. Aynı model, daha sonra Güney Germen devletlerinin birleşmesinde de uygulanmıştı(21).

Amerika Birleşik Devletlerine gelince, bilindiği gibi bu devlet 1787 Anayasası ile kurulmuştu ve söz konusu Anayasa iki meclisli bir yasama organı (Kongre) getirmekteydi. Federal devletin kurulmasından önce, Kuzey Amerika'daki İngiliz Kolonilerinde de İngiliz örneğinden esinlenmiş parlamentolar bulunuyordu ve bu parlamentolar kolonilerin bağımsızlıklarını elde etmelerinde önemli rol oynamışlardı(22).

Nihayet, bizde ilk parlamento, bilindiği gibi 1876 Anayasası ile öngörülmüş ve 1877 yılında toplanmıştı.

Bu örneklerin de gösterdiği gibi, parlamento kavramının doğuşu ve gelişimini açıklamaya çalışırken bütün ülkeler için geçerli olacak bir model belirleyebilmek mümkün değildir. Parlamentoların ortaya çıktığı tarih ülkeden ülkeye değiştiği gibi, gösterdiği aşamalar da ülkeden, ülkeye farklıdır. Ancak, yine de, XIII. yüzyıl ortalarından başlayarak kesintisiz ve sürekli bir gelişme çizgisi izlediğini ve sonraki çoğu parlamentolara örnek olduğundan "parlamentoların anası(23)" diye nitelendirildiğini dikkate aldığımızda, İngiliz parlamentosunun tarihini, sanırız parlamentoculuğun doğuşu ve gelişimini sergileyen ilginç bir örnek olarak değerlendirebiliriz.

3. İngiltere'de Parlamentonun Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

İngiltere'de parlamentonun köklerini, Anglo-Saxon kralları dönemindeki "Witan" veya "Witenagemot"a kadar götürebilmek mümkündür. Gerçekten, Norman istilası öncesinde, yani M.S. 5. yüzyılla 1066 yılı arasındaki dönemde, Anglo-Saxon kralları, önemli konuları danışmak için yılda iki üç kez ülkenin en bilge kişilerini toplamaktaydı. Bu bilge kişiler meclisi, Witan veya Witenagemot olarak adlandırılıyordu(24). Böylece, seçilmemiş olsalar da, bu bilge kişiler iktidarın kullanılışında bir ölçüde katılmaktaydılar(25).

Normanların başında bulunan William I'in (Fatih Guillaume-Giyom) 1066 yılında Hastings savaşından sonra ülkeyi ele geçirmesi ile birlikte, devletin yapısında bir değişim gözlenmektedir. Bu bağlamda, elde edilen toprakların asillere dağıtımı yoluyla bir feodal sistem yaratılmış oluyordu. Ancak, dağıtılan bu topraklar, ülkenin farklı yerlerinde dağınık bir şekilde bulunduğu ve küçük miktarda oldukları için, söz konusu feodal yapı üzerinde, kral kontrolünü rahatça sürdürebilmekteydi(26). Bu dönemde kralın, zaman zaman önemli konuları danışmak için feodal senyörleri ve kilise ileri gelenlerini toplama-

20 *Encyclopaedia of the Social Sciences*, Vol. Nine, s. 379-380.

21 *Encyclopaedia of the Social Sciences*, Vol. Nine, s. 380.

22 LOEWENBERG, Gerhard-PATTERSON, Samuel C.: *Comparing Legislatures*, U.S.A. 1979, s.13-14.

23 KAPANİ, Münci: *İngiliz Demokrasisine Bakışlar*, Ankara 1960, s. 8.

24 LEEDS, Christopher: *Guide To British Government*, West Sussex 1978, s. 23; ARSEL, İlhan: *Anayasa Hukuku (Demokrasi)*, Ankara 1964, s. 91; SARICA (1969): s.41; PADFIELD (1972): s.18.

25 ÖZBUDUN, Ergün: "İngiltere'de Parlamento Egemenliği Teorisi", A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, C.XXV, 1968, Sayı 1-2, s.59; PADFIELD (1972): s. 18.

26 ARSEL (1964): s.92.

sı ile oluşan Büyük Konsey'i, (Great Council, Magnum Concilium) görüyoruz. İşte bu Büyük Konsey, Saxonlar zamanındaki Witan'ın yerini almış bulunuyordu(27). Büyük Konsey, sadece bir danışma birimi olarak faaliyet göstermemekte, aynı zamanda bazı yargısal yetkileri de kullanmaktaydı. Ayrıca, kral tarafından istenen vergiler de bu Konseyde karara bağlanıyordu(28). Ancak, zaman içinde, kimi kralların, bütün yetkileri ellerinde toplamak istedikleri de görülüyor değildi. Bunlardan biri olan John I'in (Yurtsuz John), çeşitli baskılarına ve yeni vergi isteğine karşı çıkan feodal senyörler (baronlar), ona yeni bir belgeyi imzalatmak istemişler, aksi halde ayaklanacaklarını bildirmişlerdi. İşte, bu gelişmeler sonrasında 15 Haziran 1215'de Kral John, Magna Carta'yı imzalıyor ve bu belgenin 12. maddesi uyarınca, Büyük Konseyin onayı olmadıkça vergi alınamayacağını kabul ediyordu(29).

Yurtsuz John'ın Magna Carta'yı kabul etmesini izleyen yıl ölmesi üzerine tahta çıkan Henry III'ün Magna Carta'nın hükümlerini tam olarak uyguladığını söyleyemeyiz. Yine de, bu Kralın 1254 yılında yeni vergiler alabilmek için, topladığı kurulun yapısını genişlettiğini görüyoruz. Bu bağlamda, Büyük Konsey'e feodal senyörlerin (baronların) ve yüksek düzeyde din adamlarının yanı sıra, her kontlukta iki şövalyenin de katılımı sağlanıyor ve bu tarihten itibaren Büyük Konsey, yani Magnum Concilium, PARLAMENTO adını alıyordu(30). 1265'te Kral Henry III'ün, kayınbiraderi Simon de Monfort tarafından hapsedirilmesi sırasında, Simon de Monfort'un toplantıya çağırdığı parlamentoya şövalyelerden başka imtiyazlı şehir ve kasabaların temsilcileri de katılıyordu(31). Böylece, temsil edilen kesimlerde bir artış söz konusu olmaktadır. Nihayet, 1295 yılında Kral I. Edward'ın savaş nedeniyle yeni vergilere duyduğu ihtiyaç yüzünden toplantıya çağırdığı parlamento'ya, feodal senyörlerin (baronların) yüksek düzeyde din adamlarının, şövalyelerin, şehir ve kasabaların esnaf ve tüccar temsilcilerinin ve düşük düzeydeki din adamlarının katıldığını görüyoruz. Bu Parlamento'ya ÖRNEK PARLAMENTO (MODEL PARLIAMENT) denilmektedir(32).

13. yüzyılın ikinci yarısında parlamentoda temsil edilen kesimlerde görülen bu gelişmenin nedeni, kuşkusuz ki, toplumda meydana gelen ekonomik ve sosyal değişimlerdir. Bilindiği gibi, 13. yüzyılın ortalarından başlayarak, ticaret burjuvazisinin gelişimi, bu sınıfın kendi sesini duyurmak ihtiyacını da gündeme getirmişti(33). Aynı şekilde, o dönemin İngiltere'sine özgü bir sınıf olan ve soyluların en alt tabakasını oluşturan şövalyelerin beklentilerinin feodal senyörlerinkilerle aynı olmaması, bu kesimin de ayrıca temsil edilmesi gereğine yol açmıştı. Karamustafaoğlu'nun deyişiyle, "Toplumun bu yeni öge-

27 SENCER, Muzafer: "İnsan Hakları Açısından İngiliz Devrimi", *Anıme İdaresi Dergisi*, C. 23, 1990, Sayı 2, s.5: PADFIELD (1972): s. 18; LEEDS (1978): s.23; SARICA (1969): s. 42; ARSEL (1964): s. 93.

28 ARSEL (1964): s. 93; SENCER (1990): 5-6.

29 ÇAĞAN, Nami: *Vergilendirme Yetkisi*, İstanbul 1982, s. 15-17; ARSEL (1964): s.94. Magna Carta için, ayrıca bkz.: İLAL, Ersan: "Magna Carta", *İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.XXXIV, 1969, Sayı 1-4, s.210-241; WISEMAN, H.V.: "Magna Carta Ejsanesi" (Çev. M.İnci KAPANI), A.Ü. Hukuk Fakültesi 40. Yıl Armağanı, Ankara 1966, s. 463-471; RIDGES, E.W.: "İngiliz Anayasa Hukuku" (Çev. Mukbil ÖZYÖRÜK), A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, C. VIII, 1951, Sayı 3-4, s.189-191; AYBAY, Rona: *Yurt Dışına Çıkma ve Yurda Girme Özgürlüğü*, Ankara 1975, s.8-13.

30 SARICA (1969): s.43; ARSEL (1964): s.95; SENCER (1990): s.7.

31 SARICA (1969): s. 44; ARSEL (1964): s. 95; PADFIELD (1972): s. 19; LEEDS (1978): s. 23.

32 PADFIELD (1972): s.19; SOYSAL (1969): s.27.

33 KARAMUSTAFAOĞLU, Tuncer: *Yasama Meclisini Fesih Hakkı*, Ankara 1982, s.27-28, dipnot 34.

leri, sadece kendi sınıf ya da çıkarlarıyla ilgili konularda karar verme yetkisine sahip olarak parlamento çevresinde toplanmışlardı(34). Böylece, vergi alınacak kesimlerin temsilcilerinin parlamentoda yer almaları ve vergi için onaylarının aranması ilkesi sağlanmış oluyordu(35).

Görülmektedir ki, parlamentonun ortaya çıkışındaki en önemli neden, kralın yeni vergi koyma ihtiyacının karşılanabilmesidir. Ancak, bunun yanı sıra, parlamentonun, o dönemin ilkel haberleşme ve zor ulaşım koşulları dikkate alındığında, toplantıya çeşitli yörelerden katılan temsilciler aracılığıyla merkezî yönetime, taşrada olup bitenler hakkında bilgi sağlama işlevini de yerine getirdiğini göz ardı etmemek gerekir(36).

XIII. yüzyılın sonlarında nisbeten geniş bir kesimi temsil etmeye başlayan İngiliz Parlamentosunun, XIV. yüzyılın ortalarından itibaren iki meclisli bir yapıya dönüştüğünü görüyoruz. Parlamento toplantılarına öteden beri katılan ve kral tarafından ismen davet edilen feodal senyörler (baronlar) ve yüksek düzeydeki din adamlarının, kontlukların vekilleri şövalyeler ve şehir ve kasabaların esnaf temsilcileriyle birarada toplanmak istemeyip; çalışmalarını şövalyelerle, şehir ve kasabaların esnaf temsilcilerinin toplandıkları yerden ayrı bir yerde sürdürmeye başlamaları, bugünkü Lordlar Kamarası - Avam Kamarası ayrımını ortaya çıkarıyordu(37).

Bu ayrımın ortaya çıktığı 14. yüzyılın ortalarından günümüze uzanan yüzyıllar içinde, gerek parlamentonun kralla, gerek iki meclisin birbiriyle yetki mücadelesine giriştiklerine ve adım adım bugünkü duruma ulaşıldığına tanık oluyoruz. Bu uzun ve çetin yolculukta önemli kilometre taşlarını şöyle belirleyebiliriz.

Herşeyden önce işaret etmek gerekir ki, krallar vergi almak için parlamentoyu topluyorlar, ama sonra hemen dağıtma yoluna gidiyorlardı. Bu nedenle, yeni bir vergiye olur vermeden önce, parlamento da kralla bazı istekleri iletmeye ve onların kabulünü sağlamaya başladı. Bu isteklerin bir kısmı halk tarafından önceleri doğrudan kralla sunulmaktaydı. Sonraları, kralla iletmek üzere parlamentoya verildiğini ve parlamentonun bunları kanun taslağı haline getirdiğini görüyoruz. Kral, parlamentonun iki meclisinin de kabul ettiği bu taslakları, kimi zaman hiç değişiklik yapmadan aynen onaylıyordu. Kral V. Henry (1413-1422) ve VI. Henry (1422-1471) döneminde yerleşen bu uygulama, Parlamentosunun bugünkü kanun yapma yetkisinin çekirdeğini oluşturuyordu(38). Kral VIII. Henry döneminde, parlamentodan geçen kanunlar üzerinde hiç değişiklik yapılmadığını, ya aynen kabul edildiğini, ya da parlamentoya geri gönderildiğini görüyoruz(39).

Parlamentosunun kanun yapma yetkisi, 1689 tarihli Haklar Beyannamesi (Bill of Rights) ile belirgin bir nitelik kazandı. Artık, parlamentonun yasama işlevine katılımına

34 KARAMUSTAFAOĞLU (1982): s.27-28, dipnot 34.

35 PADFIELD (1972): s. 19.

36 KARAMUSTAFAOĞLU (1982): s. 29.

37 Bu ayrımın ilk gerçekleşmesiyle ilgili olarak kimi düşünürler kesin bir tarih verirken, kimileri kesin bir tarih göstermenin mümkün olmadığını ileri sürmektedir. Bu konuda bkz. SARICA (1969): s. 44-45; MOSCA (1948): s. 38; ARSEL (1964): 96-97; SENCER (1990): s.7, MICELI, (1946): s. 24-25.

38 SARICA (1969): s. 52-53; MOSCA (1948): s. 39; MICELI, (1946): s. 26-27; PADFIELD (1972): s.19.

39 PADFIELD (1972): s. 20.

ilişkin gelenek, tartışılmaz bir yetki haline geliyordu(40). Aynı beyannamede, parlamento seçimlerinin serbest olacağı ve parlamento üyelerinin parlamentodaki sözlerinden ötürü sorumlu tutulamayacakları da hükme bağlanıyordu(41). Kuşku yok ki, parlamentonun bu yetkileri elde etmesi kolay olmamıştı. Örneğin, 1628 yılında Haklar Dilekçesini (Petition of Rights) imza eden Kral Charles I'in hemen bir yıl sonra dağıttığı parlamento, 1640 yılına kadar tam onbir yıl hiç toplanmadı. 1640'da Kral tarafından yeniden toplanmaya çağrılan parlamento ile kral arasındaki mücadele, ülkeyi bir iç savaşa sürükledi ve 1648'de mağlup olan Kralın ölüm cezası ile cezalandırılmasına ve bu cezanın 30 Ocak 1649'da infazına yol açtı(42). Ne var ki, sorunlar bitmemişti. Charles I'in idamını, aynı yıl Cumhuriyetin ilânı, Cromwell'in diktatörlüğü, Cromwell'in 1658'de ölümü üzerine yönetime oğlu Richard'ın geçmesi ve nihayet 1660'da yeniden monarşiye dönülerek Charles I'in büyük oğlu Charles II'nin tahta çıkışı olayları izledi(43). Bir başka sorunla da, 1685-88 yılları arasında tahta bulunan James II döneminde karşılaşırız. Kendisinin tanrısal bir güce sahip olduğunu iddia eden ve katolik olan bu kral, açıkça parlamento meydan okumaktaydı(44). Ancak, kralın protestan olan kızıyla evli bulunan Hollanda Orange Prensi William'ın, anayasal hakların ve protestanların korunması amacıyla İngiltere'ye çıktığını ve kendi ordusunun Orange Prensi'nin yanına geçtiğini gören Kral, parlamentonun da kendisine direnmesi üzerine Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı. Kansız veya Şanlı İhtilâl adıyla anılan (Bloodless Revolution, Glorious Revolution) bu olay sonrasında, William ve Mary, parlamentonun daveti üzerine tahta çıktılar ve aynı yıl yukarıda değindiğimiz, Halklar Beyannamesini ilân ettiler(45). Bu beyanname ile parlamentonun kesin üstünlüğü saptanmış olmaktadır(46).

Ayrıca, Parlamento 1701 tarihli Tahta Veraset Kanunu (Act of Settlement) ile tahta çıkışın ana ilkelerini belirleyerek, bu konuda da yetki sahibi olduğunu ortaya koyuyordu(47).

İngiltere, bilindiği gibi parlamenter sistemin doğup geliştiği bir ülkedir. Bu nedenle söz konusu uzun süreç içinde, parlamentonun, parlamenter sistemde mevcut olan hükümeti denetleme araçlarını da elde ettiği gözlenmektedir. Bu bağlamda, zaman içinde Kral, yürütme organı içindeki etkin rolünü yitirmiş ve bu rol, Avam Kamarasının güvenine sahip olması gereken Bakanlar Kuruluna geçmiştir(48).

Görüldüğü gibi, İngiltere'de parlamento önce malî yetkilere sahip olmuş, daha sonra kanun yapma yetkisini elde etmiş ve giderek hükümet üzerindeki denetim yetkisini geliştirmiştir. Kuşku yok ki, parlamentonun gerek mali, gerek kanun yapma, gerek hükümeti

40 MOSCA (1948): s.52; RIDGES (1951): s. 192, 196-197.

41 RIDGES (1951): s. 192.

42 MOSCA (1948): s.46-47; ARSEL (1964): s. 100-101; SENCER (1990): s. 10.

43 PADFIELD (1972) : s. 20.

44 PADFIELD (1972): s. 20.

45 PADFIELD (1972): s. 20; MOSCA (1948): s. 51-52.

46 PADFIELD (1972): s.20.

47 ARSEL (1964): s. 105-106.

48 Bu konuda bkz. GÜNEŞ, Turan: *Parlamenter Rejiminin Bugünkü Manası ve İşleyişi*, İstanbul 1956, s. 34-41.

denetleme yetkilerini elde etmede gösterdiği bu başarı, 19. ve 20. yüzyıl içinde seçim kanunlarında değişiklik yapılarak, oy hakkının genişletilmesiyle daha bir anlam kazanmıştır. Gerçekten, 19. yüzyıla gelinceye kadar, oy verme hakkı sadece küçük bir azınlık tarafından kullanılabilmekteydi(49). Bu nedenle "bir avuç etkili insanın" kontrolü altındaki parlamentonun temsilî niteliği, kuşkuyla karşılanıyordu. Örneğin, ünlü İngiliz devlet adamı William Pitt, Avam Kamarasında yaptığı bir konuşmada o günkü durumu anlattıktan sonra, sözlerini "herhalde, buna da temsil diyemeyiz" cümlesiyle tamamlıyordu(50). İşte, gerçek bir temsile ulaşabilmek için ilki 1832 tarihini taşıyan ve onu 1867, 1868, 1884, 1918 ve 1928 tarihindeki reform kanunlarıyla, İngiltere'de adım adım oy hakkı genişletilmiş; bir başka deyişle, seçme hakkını sınırlandıran servet ve cinsiyet şartları kaldırılarak, bu hak demokratikleştirilmiştir(51). Belirtmek gerekir ki, İngiltere'de Avam Kamarasının sınıfsal yapısı da 1832 tarihli ilk seçim reformundan ancak iki kuşak sonra değişme gösterebilmiştir. Gerçekten, 1868'de Avam Kamarasının üçte ikisi hâlâ büyük toprak sahibi seçkinlerden oluşuyordu. 1886'da bu oran % 50'ye, yüzyılın başında ise % 10'a düşmüştür(52). Bu değişikliği, kuşkusuz ki oy hakkının genişletilmesi sağlamıştır. Sanırsız, ancak sınırlı oy ilkesinden uzaklaşıp, genel oy ilkesinin benimsenmesinden sonradır ki, seçimle gelen bir parlamentonun gerçekten seçilmiş olduğundan ve halkı temsil ettiğinden söz edilebilir. İşte bu nedenle, bugün İngiltere'de seçimle gelen Avam Kamarasının yetkileri, seçime dayanmayan Lordlar Kamarasına göre çok daha geniştir(53).

4. Parlamentoların Günümüzdeki Görünümü

Parlamentolar, günümüzde de demokratik sistemin vazgeçilemez koşulları arasında yer almaktadır. Her ne kadar, demokrasi sözcüğü eski yunancadaki demos (halk) ve kratos (iktidar) kelimelerinden oluşuyor ve halkın iktidarı anlamına geliyorsa da; günümüz devletlerinin gerek uğraş alanlarının genişliğini, gerek nüfuslarının büyüklüğünü dikkate aldığımızda, bu kadar çok sayıdaki insanın bir yerde toplanıp, bu denli geniş sorunlara ilişkin kararları doğrudan kendilerinin almasını beklemek, kuşku yok ki mümkün değildir(54). Aynı şekilde, bu kadar çok sayıda insanın, seçip parlamentoya gönderdikleri kişilere, yasama organında kararlaştırılacak her bir somut soruna ilişkin direktif vermeleri ve seçtikleri parlamente terlerinin bu direktiflere göre davranmalarını istemeleri de, günümüz devletlerinde söz konusu olamaz. Her ne kadar parlamentoların ilk zamanlarında seçmenler ile parlamento üyeleri arasında bu tür bir emredici vekalet var idiyse de; o dönemde parlamento karara bağlanacak konuların çok sınırlı olması, seçmen grubunun, belirli bir konuda nasıl davranması gerektiği hakkında parlamentere önceden veya sorun ortaya çıktıktan sonra direktif verebilmesini mümkün kılabilmekteydi. Oysa, parlamentoların

49 Örneğin, 1867 ve 1868 tarihli Reform Kanunları çıkarılınca kadar, İngiltere'de seçmen sayısı, nüfusun % 6'sından azdı (KARAMUSTAFAOĞLU, Tuncer: Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri, Ankara 1970, s. 81).

50 EMDEN, Cecil S.: *Selected Speeches on Constitution*, London 1939, C.II, s. 125-126 (KARAMUSTAFAOĞLU-1970: s.75'den naklen).

51 Bu konuda ayrıntılı bilgi için, bkz. KARAMUSTAFAOĞLU (1970): s. 72-83.

52 LOEWENBERG-PATTERSON (1979): s. 72.

53 LEEDS (1978): s. 23.

54 TEZİÇ (1991): s. 238.

hemen her konuda kanun yapabildikleri günümüzde, parlamenterlerin bunları önceden teker teker görebilmeleri ve bu konulara karşı nasıl bir tutum takınacakları hakkında seçmenlerinden talimat isteyebilmeleri imkânsızdır. Böyle bir talimatın, sorun ortaya çıktıktan sonra istenmesi de düşünülemez. Çünkü, o zaman parlamenterlerin hemen hergün seçmenlerine başvurmaları ve onlardan talimat istemeleri gibi uygulanması imkânsız bir durum söz konusu olur.

Bu nedenle, kişilerin belirli süreler için temsilciler seçmesi ve toplum için gerekli kararları bu temsilcilerin alması kaçınılmaz olmaktadır. Bu şekilde ortaya çıkan temsilî sistem, seçmenlerin, temsilcilerin kararları üzerinde hiçbir etkide bulunamadıkları, saf temsilî biçimde olabileceği gibi; seçmenlerin, kanun teklifi yapabilme veya yasama organınca kabul edilmiş kanunların yürürlüğe girişi üzerinde referandum kurumuyla son sözü söyleyebilme yetkileriyle donatıldığı yarı doğrudan hükümet biçiminde de olabilir(55). Ancak, hangisi olursa olsun, temsil kurumunun ve onun ifadesi olan parlamentonun, sistem içindeki yeri ve önemi tartışılmazdır.

Günümüzde parlamentoların kaç üyeden oluştukları ve üyelerin ne süre için seçildiklerine gelince, bu sayı ve süresinin ülkeden ülkeye değiştiği gözlenmektedir. Çeşitli ülkelerin yasama organlarının üye tamsayılarına ve bu sayı ülke nüfusuna oranlandığında 1 temsilciye kaç kişinin isabet ettiğine baktığımızda şunları görüyoruz(56):

Ülke	Meclis üye tamsayısı	1 temsilciye isabet eden kişi
A.B.D	Temsilciler Meclisi 435	520.689
Avusturalya	Temsilciler Meclisi 148	105.405
Avusturya	Millî Meclis (Nationalrat) 183	41.530
Belçika	Temsilciler Meclisi 212	46.462
Çin Halk Cumhuriyeti	Halk Millî Meclisi 2.978	346.541
Danimarka	Folketing 179	28.491
Federal Almanya	Bundestag 662	119.335
Finlandiya	Eduskunta 200	24.000
Fransa	Millî Meclis 577	95.320
Hindistan	Halk Meclisi (House of the People) 544	1.259.191

55 TEZİÇ (1991): s. 230-237.

56 *Parliaments of the World, Volume I, Second Edition, Inter-Parliamentary Union, 1986, s. 17-18, 24-63.*

Ülke	Meclis üye tamsayısı	I temsilciye isabet eden kişi
İngiltere	Avam Kamarası 650	85.385
İrlanda Cumhuriyeti	Temsilciler Meclisi 166	20.481
İspanya	Temsilciler Meclisi 350	99.714
İsrail	The Knesset 120	35.000
İsveç(57)	Riksdag 349	23.782
İsviçre	Millî Meclis 200	32.000
İtalya	Temsilciler Meclisi 630	89.206
Japonya	Temsilciler Meclisi 511	229.158
Kanada	Avam Kamarası 282	86.170
Lihtenştayn	Landtag 15	1.733
Lüksemburg	Temsilciler Meclisi 64	5.625
Malta	Temsilciler Meclisi 65	4.615
Meksika	Temsilciler Meclisi 400	175.000
Norveç	Storting 155	26.451
Portekiz	Cumhuriyet Meclisi 250	39.200
T.C.	T.B.M.M. 450	133.333
Yeni Zelanda	Temsilciler Meclisi 95	33.684
Yunanistan	Temsilciler Meclisi 300	33.333

57 İsveç parlamentosu Riksdag'ın üye tamsayısının 349 olarak saptanmasının ilginç bir geçmişi vardır. Daha önce 350 olan bu sayı, 1973 seçimlerinden sonra iskemlelerin birbirine eşit iki blok şeklinde dağılması (175-175) ve bu nedente karar alınmakta zorluk doğması üzerine 349'a indirilmiştir. Böylece tek sayılı bir üye tamsayısı yaratılarak, aynı sorunla yeniden karşılaşılmamasının önlenmesine çalışılmıştır (Constitutional documents of Sweden, Published by The Swedish Riksdag, Stockholm 1975, s. 16).

Seçilen üyelerin görev süresine gelince, bu konuda da değişik örneklerle karşılaşılmaktadır. Bu bağlamda, bazı devletlerin yasama organlarının görev sürelerine bakıldığında, bunun, aşağıdaki tabloda işaret edildiği gibi, tek meclisli yasama organlarıyla, çift meclisli yasama organlarının birinci meclislerinde 2 yıl ve 5 yıl arasında değiştiği; çift meclisli sistemlerin ikinci meclislerinde ise, bu sürenin genellikle daha uzun olduğu görülmektedir(58).

A.B.D	Temsilciler Meclisi	2 yıl
	Senato	6 yıl
Avusturalya	Temsilciler Meclisi	3 yıl
	Senato	6 yıl
Avusturya	Millî Meclis (Nationalrat)	4 yıl
	Federal Konsey (Bundestrat)	Üyeleri seçen Eyalet meclislerinin görev süresine göre 5 veya 6 yıl
Çin Halk Cumhuriyeti	Halk Millî Meclisi	5 yıl
Danimarka	Folketing	4 yıl
Federal Almanya	Bundestag	4 yıl
	Bundestrat	Üyeleri seçen Eyaletlere göre değişen süre
Finlandiya	Eduskunta	4 yıl
Fransa	Millî Meclis	5 yıl
	Senato	9 yıl
Hindistan	Halk Meclisi (Lok Sabha)	5 yıl
	Eyaletler Meclisi	1/3'ü 2 yılda bir emekli olan sürekli organ
İngiltere	Avam Kamarası	5 yıl
	Lordlar Kamarası	Ömür boyu
İrlanda Cumhuriyeti	Temsilciler Meclisi	5 yıl
	Senato	Temsilciler meclisinin görevi sona erince 90 gün içinde seçimleri yenilenmekte
İsrail	The Knesset	4 yıl
İsveç	Riksdag	3 yıl

58 *Parliaments of the World, Volume I (1986): s. 24-63.*

İsviçre	Millî Meclis	4 yıl
	Devletler Meclisi	Üyeleri seçen Kantonların kanunlarına göre belirlenen süre
Japonya	Temsilciler Meclisi (Shugiin)	4 yıl
	Danışma Meclisi (Sangiin)	6 yıl
Kanada	Avam Kamarası Senato	5 yıl Üyeler 75 yaşına gelinceye kadar sürekli
Lihtenştayn	Landtag	4 yıl
Lüksemburg	Temsilciler Meclisi	5 yıl
Malta	Temsilciler Meclisi	5 yıl
Meksika	Temsilciler Meclisi Senatörler Meclisi	3 yıl 6 yıl
Norveç	Storting(59) (Lagting+Odelsting)	4 yıl
Portekiz	Cumhuriyet Meclisi	4 yıl
T.C.	T.B.M.M.	5 yıl
Yeni Zelanda	Temsilciler Meclisi	3 yıl
Yunanistan	Temsilciler Meclisi	4 yıl

Kuşkusuz, kısa sürenin de, uzun sürenin de lehinde ve aleyhinde görüşler ileri sürülebilir. Örneğin, John Adams ve Federalist'in(60) yazarları, "yıllık seçimin bittiği yerde tirani başlar" diyerek, 1 yıldan daha uzun bir süre için seçilmiş parlamentonun, yetkilerini kötüye kullanacağına işaret etmişlerdir(61). Kuşku yok ki, bu çok abartılı bir görüştür ve 2 yıllık süre ile buna oldukça yaklaşan ABD Temsilciler Meclisi dışında, uygulamada bu denli kısa süreyi benimsemiş bir örnek de yoktur. Günümüz parlamentolarının programlarının yüklü olduğunu ve yeni bir seçimi izleyen ilk aylarla, yeni bir seçime yaklaşan son aylarda çalışmaların aksayabileceğini dikkate aldığımızda, 3 yıldan az bir süre-

59 Norveç parlamentosu Storting, tek meclisli bir yasama organı olmakla birlikte, kendi içinde Lagting ve Odelsting adlı iki kesime ayrılır. Her genel seçimi izleyen ilk oturumunda Storting, 1/4 üyesini seçerek Lagting'i oluşturur. Geri kalan 3/4 üye ise Odelsting adını alır (Parliaments of the World, Volume II-1986-: s.898).

60 Amerika'da 1787 yılında New York'luları yeni Anayasa taslağı üzerinde aydınlatmak için Alexander Hamilton, James Madison ve John Jay tarafından yazılan ve New York gazetelerinde yayınlanan 85 adet inceleme "Federalist Papers" olarak adlandırılmaktadır. Bu yazılarda üç yazar da "publius" adını kullanmıştır ve söz konusu incelemeler daha sonra "The Federalist" başlığı altında toplamı yayınlanmıştır (PLANO, GREENBERG, OLTON, RIGGS: Political Science Dictionary, U.S.A. 1973, s. 153).

61 FINER, Herman: Theory and Practice of Modern Government, U.S.A. 1949, s. 387.

nin çok kısa olacağı açıktır. Ayrıca, ilk kez seçilen parlamenterlerin, parlamentoların oldukça karmaşık çalışma yöntemlerine alışmalarının da belirli bir zaman alacağını gözardı etmemek gerekir. Bu nedenle, 4-5 yıllık bir sürenin makul olacağı düşünülebilir. Nitekim yukarıda yer alan örneklerin çoğunun da 4-5 yıllık süreyi benimsedikleri görülmektedir.

Günümüzde temsili sistemin işleyişi, büyük ölçüde siyasal partilere dayalı bulunmaktadır. Bir başka deyişle, seçmenler temsilcilerini seçerlerken, onların kim olduklarından çok, mensup oldukları siyasal partileri dikkate almaktadırlar. Çünkü, seçmenler siyasal partiler aracılığıyla daha anlamlı bir seçme yapabilmektedirler. Oy hakkının genişlemesine paralel olarak sayıları çok artmış olan seçmenlerin, temsilci adaylarının tümünün görüşlerini ve yeteneklerini bilebilmelerinin güçlüğü, hatta bazen imkânsızlığı sorununu, geniş bir örgütü bulunan ve programlarını kitlelere duyurabilen siyasal partiler büyük ölçüde çözmektedirler. Gerçekten, seçmen, dünya görüşünü bildiği, programından mevcut sorunlara nasıl bir çözüm getireceğini öğrendiği bir siyasal partinin listesinde yer alan adayları seçerken, onları tanımasa bile, listesinde yer aldıkları partinin görüşleri ve programı doğrultusunda çalışacaklarından emin olabilmektedir. Böylece, yaptığı seçim daha anlamlı hale gelmektedir. Kısaca, kitlelerin geniş bir siyasal katılım içinde bulundukları günümüz demokratik sistemlerinde, siyasal partilerin bu katılımı gerçekleştiren en etkili araç oldukları söylenebilir(62). Nitekim, günümüz parlamentolarına baktığımızda, temsilcilerin çok büyük bir kısmının yasama organında temsil edilen çeşitli siyasal partilerden birine üye olduklarını görmekteyiz. Bu durum, özellikle parlamenter sistemin uygulandığı ülkelerde, siyasal partilerin, yasama organının işlevleri üzerinde çok etkili olmalarına yol açmaktadır. Gerçekten, günümüz parlamenter sistemlerinde, hükûmet, yasama organında çoğunluğa sahip olan siyasal parti (veya partiler) tarafından oluşturulduğundan, bu sistemde yasama organının sahip olduğu denetleme araçları, daha çok muhalefet partilerince kullanılmaktadır. Aynı şekilde, yasama organının kabul ettiği kanunların büyük bir kısmının da, hükûmetçe hazırlanan kanun tasarıları olduğu görülmektedir(63). İşte, siyasal partilerin özellikle parlamenter hükûmet sistemi içinde sahip olduğu bu önemli rolden ötürüdür ki, çağımızın ünlü siyasal bilimcilerinden Maurice Duverger,

"Klasik anayasa hukukun bilen, fakat partilerin rolünü bilmeyen bir kimse, çağdaş siyasal rejimler hakkında yanlış bir fikir sahibidir; partilerin rolünü bilen fakat klasik anayasa hukukun bilmeyen bir kimse çağdaş siyasal rejimler hakkında eksik, fakat doğru bir fikir sahibi olur"

demektedir(64).

Görüldüğü gibi, ilk örneklerinin 700 yılı aşan bir geçmişi olan parlamentolar, günümüzde de önemini korumaktadır. Ülkeden ülkeye, üye sayıları, görev süreleri ve hükû-

62 ÖZBUDUN, Ergun: *Siyasal Partiler, Üçüncü Baskı*, Ankara 1979, s. 35.5

63 Örneğin İngiltere'de 1978-1982 yılları arasında parlamentoya hükûmet tarafından 287 kanun tasarısı sunulmuş, bunların 265'i kanunlaşmıştır. Buna karşılık, aynı dönemde milletvekilleri tarafından yapılan 502 kanun teklifinin sadece 49'u kabul edilmiştir (Parliaments of the World, Volume II (1986): s. 919.

64 DUVERGER, Maurice: *Siyasal Partiler* (Çev. Ergun Özbudun), Ankara 1970, s.370.

met sistemine göre işlevlerinde bazı farklar görülse de; parlamentolar, kanunların yapıldığı, hükûmetin denetlendiği ve ellerinde bulundurdıkları bütçe yetkisi ile devletin para harcamasına izin verildiği kurumlardır. Bugün, parlamentosuz bir demokratik devletin düşünülmesi dahi mümkün değildir.

İşte bu nedenledir ki, ülkemizde parlamentonun açılışı her yıl çocuklara armağan edilen bir büyük bayram ile kutlanmaktadır ve İngiltere'de 5 Kasım 1605'te parlamentoyu havaya uçurmaya kalkışan Guy Fawkes, çocuklar tarafından yapılan ve onu simgeleyen bez bebeklerin her yıl o gün, mahallelerde oluşturulan büyük ateşlere atılıp yakılmasıyla telin edilmektedir.

Beni sabırla dinlediğiniz için hepinize teşekkür eder, en derin saygılarımı sunarım. –

OTURUM BAŞKANI – Teşekkür ederiz Sayın konuşmacıya, Erdal Onar'a.

Parlamentoların doğuşunun kökeninde hep sorun çözme var. Günümüze uzanan yolda da hem denetleme gene de sorun çözme, öylesine ki, her seçim döneminde parlamentonun oluşması, seçim sonrası toplumdaki gerginlikleri azaltan bir oluşum. Sosyolojik anlamda ve hukuksal anlamda böyle bir önemi var parlamentonun.

Bu noktada, Türkiye'deki gelişmeleri daha yakından tanıyabilmek için tarihsel derinliklere kadar da uzanmak gerekiyor. Onun için, değerli öğretim üyesi Prof. Dr. Reşat Genç arkadaşımız da “İslamiyetin kabulüne kadar Türkler'de Egemenlik Anlayışı”nı ortaya koymaya çalışacak.

Buyurun.

Prof. Dr. Reşat GENÇ

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı

Değerli Başkanım, değerli milletvekillerim, çok değerli konuklar; Türkler’de İslamiyetten önceki egemenlik anlayışı hakkında bilgi sunmaya başlamadan önce Türkler’in devleti nasıl ifade ettikleri ve nasıl anladıkları konusunda birkaç şey söylemek istiyorum:

Bildiğiniz gibi “devlet” sözü bizim Arapça’dan aldığımız sözlerden biri. Bunun yerine Türkler “il” ya da bazen değişik olarak “el” sözünü kullanıyorlardı; ancak, bu sözün de Türk dilinde geçmişine baktığımız vakit, “il”in ya da “el”in önce “toplum, millet” anlamını ifade ettiğini görüyoruz ki, bunun izleri günümüze kadar dilimizde gelmiştir. “Eloğlu, el kızı, elâlem, ele güne karşı” özellikle üzerinde duracağım “el mi yaman, bey mi yaman” sözlerinde olduğu gibi... Sonra bu kelime, o “el”in, “il”in üzerinde yaşadığı sınırları, belli bir toprağı da ifade etmiş ve “vatan” anlamında kullanılmıştır. Bugünkü “il” sözümüzün, efendim, İçel veyahut İçil, Paşaeli, Tekeeli, Taşeli gibi sözlerimizde yaşadığı gibi, hâlâ, o anlamıyla da kullanıldı dilimizde.

Üçüncü olarak, işte, “İl” sözünün, sınırları belli bir toprak üzerinde yaşayan insanların kendi kendilerini yönetmek için meydana getirdikleri siyasal yapıya da ad oldu ve dolayısıyla “il” eşittir devlet anlamı kazandı. “İl”in dilimizde başka bir anlamı daha oldu. O da “barış” demektir. Anlaşıldığına göre, Türk düşüncesi, devletten önde gelen görevlerden biri olarak, yönetimi altındaki insanları, barış içinde, dirlik, düzenlik ve huzur içerisinde yaşatmak görevini beklediği için, öyle bir görev gördüğü için, Türk Devletinin önde gelen görevleri arasında, bu defa “il” eşittir “barış” olmuştur, onu “ilçi” veya bugün söylediğimiz şekliyle “elçi” anlamında hâlâ kullanıyoruz, yaşıyoruz, biliyorsunuz, barışçı, barışı sağlamakla yahut sürdürmekle görevli kişi anlamında.

Şimdi, bu sözlerde ya da sözün bu anlamlarında ilgi çekici birkaç nokta var. Bir defa “il” sözüne hem toplum ya da millet hem yurt; yani, vatan hem devlet anlamları yüklenmekle, devleti meydana getiren temel unsurların her birinin aynı sözle ifade edilmiş olması gerçekten dikkat çekici; yani, bunlar birbirinden ayrılır ise devlet olmaz, bunlardan biri eksik olursa devlet olmaz. Millet, vatan ve egemenlik, siyasî güç; yani, devlet...

Bir diğeri de, dediğim gibi, aynı kelimeye barış anlamının yüklenmiş olması, devletten beklenen temel görev; sanıyorum “Yurtta sulh, cihanda sulh” ya da “Yurtta barış, cihanda barış” dediğimiz Atatürk’ün sözüyle, efendim, devletin en eskiden beri böyle bir anlamı kendine ilke edinmiş olması arasındaki benzerlik, paralellik dikkat çekici olsa gerektir. Kelimenin millet, toplum anlamıyla ilgili olarak söylediğimiz, Türk insanının tarih boyunca yöneticilere karşı veya güçlülere karşı söylediği “el mi yaman, bey mi yaman” cevabını da vermiştir her zaman elbette “el yaman” sözü; yani, güçlü olan gücün kaynağı olan “bey” midir; yani, “hükümdar” mıdır, yoksa “el” midir; yani, “millet” midir ve cevabını da elbette “el” demek suretiyle gücün, kuvvetin, kudretin kaynağının millet olduğunu hep ifade edegelmiştir. Bunu, elbette uygulamaya geçirmesi çok uzun süre mümkün olmadı 1920’ye kadar ya da 1923’e kadar; ama, en azından bir kontrol unsuru olarak yönetenlere karşı, zaman zaman belki toplumun genel istekleri doğrultusunda hareket etmemesi gerektiği konusunda bir uyarı olarak kullandı, bunu dikkatinize öncelikle sunmak istiyorum.

İkincisi, bildiğiniz gibi, İslamiyetten önceki Türk hâkimiyet anlayışı, bu devleti yöneten, bu devletin başında bulunan hükümdarda, birtakım eski yönetim anlayışlarında olduğu gibi -ki, benden önceki değerli konuşmacımız da ona işaret ettiler- hükümdarda Tanrı bağı, bazı niteliklerin varlığını kabul eden bir anlayıştı. Bu anlayışa göre, Tanrı kimi hükümdar olarak yaratmak istiyorsa, ona egemenlik kaynağı ya da gücü demek olan “kut” bağışlardı; dolayısıyla, kutlu yaratılmış, kutlu kılınmış olan kimse de hükümdar olmaya hak kazanırdı. Bu anlayışa göre “kut” babadan evlada da geçerdi kan yoluyla; dolayısıyla, kutlu kandan gelen kişiler de kutlu sayılırdı. İşte, bu, bildiğiniz gibi, İslamiyetten önceki dönem Türk yönetimlerinde -tabii İslami dönemde de birtakım İslami unsurlar alarak da olsa devam etti, geldi- bir soy, sülale, hanedan anlayışının kaynağı oldu bu kut ya da kutlu kan anlayışı. Tabii, bu anlayışın kaynağı olmakla da kalmadı, birtakım uygulamalarda da kendini gösterdi, ne gibi; işte, taht kavgaları dediğimiz şey. Kendisini kutlu kandan sayan herkes, devleti yönetmek konusunda kendisinde hak gördüğü için, hak iddia etti, hak aradı; dolayısıyla, taht kavgalarına neden oldu ve bazen bu bildiğiniz gibi, yine, Türk Devletlerinin bir bakıyorsunuz gücünün en üst noktasındayken, kısa zamanda, parçalanıp, bölünüp, yıkılmasına da sebep oldu. Yine, aynı şekilde tipik örneğini, işte, Türklerden Moğollara da geçmiştir bu anlayış. Cengiz Han’ın uygulamasında görüyoruz devletin oğulları arasında pay etmesi biçiminde ya da Türkiye Selçuklularından II nci Kılıç Arslan’ın devleti I l oğlu arasında pay etmesi biçiminde görüyoruz. Bunu, işte, kutlu kandan gelenlerin kanının dökülmesinin yasak olması; dolayısıyla, yay kirisiyle boğulması biçiminde bir uygulama olarak, Osmanlılar dönemi de dahil uzun süre, bütün Türk Devletlerinde ve Moğol Devletlerinde görüyoruz bütün bu anlayıştan kaynaklanmış bir yaklaşım olarak.

Efendinin, bu anlayışın; yani, hükümdarın Tanrıdan aldığı güçle devleti yönettiği biçimindeki anlayışın, bir başka kontrol unsuru olarak, yönetilenler de onu kendisine güç veren, bu “kut”u veren Tanrıya karşı sorumlu tutmak şeklinde bir yaklaşım içerisinde olmuşlar. Devleti yönetenlerden, yöneticilerden beklediklerini bulamadıkları zaman, yöneten kimsenin “kut”a nail olmak özelliğini, efendim, yitirdiğini, ona, hakkı artık olamayacağını ileri sürerek, mevcut idareyi devirmek yolunda, idareciyi devirmek yolunda birtakım teşebbüslerde bulunmuşlardır ki, bunu gerek Uygurlarda gerek Oğuzlarda gerek Karahanlılarda birtakım örnekleriyle görmekteyiz.

İkinci olarak, yine, bu Türklerdeki İslamiyet öncesi hâkimiyet; yani; egemenlik anlayışıyla ilgili olarak üzerinde durmak istediğim konu: Bazen adına “kurultay” denilen, bazen “keneş” ya da “keneş meclisi” denilen, bazen “Urug şurası” denilen birtakım danışma kurullarının ya da meclislerinin varlığıdır. Elbette, meclislerin ya da kurultayların varlığı, bu hükümdarlık anlayışını değiştirecek nitelikte ve güçte olmamıştır; ancak, o aileden olanlardan gerektiğinde hükümdar seçmek konusunda görüş bildirebilmiştir ya da genellikle, işte, devletin, toplumun bütününü ilgilendiren konularda önemli kararlar alınmak konusunda toplanmış ve görüşünü bildirmiştir ki, bu bir yerde müşavere, istişare, danışma dediğimiz olayın, böyle bir kurulla ya da birtakım kurullarla temsil edilmesi anlamını ifade ediyor idi.

Bunlardan mesela, urug şurası olarak Kırgızlarda ve Kazaklarda son döneme kadar varlığını gördüğümüz, geçen yüzyıl ortalarına kadar varlığını gördüğümüz kurullar ki, buralarda soy, hanedan, sülale olayı hemen hemen tarih sahnesinde pek görülmez. İşte, burada, han seçmek, efendim, orduların beyinlerini seçmek şeklinde bir fonksiyon üstlendiklerini de görüyoruz.

Oğuzlarla ilgili olarak daha 10 uncu yüzyılda, 1922’de Oğuzlar yurdundan geçmiş olan Arap yazar, aynı zamanda elçilik kâtibiydi kendisi, İbni Fadlan diye biri. Oğuzların bu urug şuralarına çok önem verdiklerini, alınan kararlara muhalefet olduğu zaman, bu alclade bir kimse de olsa kurul huzuruna çağırıldığını, dinlendiğini ve haklı görülür ise, alınan kararın değiştirilerek, o doğrultuda düzeltiltiğini ifade etmektedir ki, bu Hunlar zamanından beri varlığını bildiğimiz kurultay uygulamasının, boy düzeyinde de nasıl etkili bir şekilde uygulandığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Şimdi, bu anlayışın, hükümdarla ilgili kısmının ilk ifadesini bulduğu yer hepinizin bildiği gibi Köktürk Kitabelerinde yer alan bir ifade “ Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldığında ikisi arasında kişiöğlü yaratılmış ve bu kişiöğülları devletsiz kalmasın diye, yöneticisiz kalmasın diye Tanrı, atalarımı tepesinden tutmuş, bunların üzerine hükümdar olarak oturmuş” şeklindeki yani, bu şekilde ifade edeceğimiz cümlelerdir; yani, güç Tanrı’dan geldiği burada da belli; ancak, bir başka iyi yanı bu cümlede ifadesini buluyor, o da, hükümdar Türkler üzerine gelmiyor dikkat ederseniz, kişiöğlü üzerine geliyor; yani, Türk yönetimleri, kendi yönetimleri altında bulunan bütün insanları, âdeta o yönetime bir Tanrı emaneti gibi gözetmişler ve dolayısıyla tarihte ve tabiatıyla günümüzde de Türk Devletlerinde hiçbir zaman yönetilen insanlar arasında ırk, cins, dil, renk, etnik köken konusunda bir ayırım yapmak hiçbir zaman söz konusu olmamıştı, olması, işte bu Türk Devletin varoluş felsefesine aykırı olurdu.

Aynı anlayışın, daha sonraki yüzyıllardaki birtakım yansımaları için, özellikle eski Türk Devlet geleneği konusunda ilk Türkçe siyaset kitabını, siyasetnameyi yazmış olan Yusuf Has Hâcip’in yazdıklarına baktığımızda çok dikkate değer noktalar buluyoruz. Tabîî, Yusuf Has Hâcip, her ne kadar eski Türk Devlet Geleneğini yansıtmak çabası içerisinde olmuşsa da, o, birtakım bilgilerini ve düşüncelerini de buna katarak, onu sistemleştirmiştir, idealize etmiştir. Yusuf’a göre devlet, vatandaş ilişkilerinde devleti yönetenlerle yönetilenlerin, karşılıklı birbirlerinin üzerinde birtakım hakları vardır. Bunlardan, öncelikle reaya hakları üzerinde durmuştur; yani, devletin yönettiği kişilerin, devlet üzerindeki hakları ilginçtir, devletin görevleri dememiştir, devleti yönetenlerin, efendim, görevleri ya da sorumlulukları dememiştir, aksine yönetilenlerin devleti yönetenlerdeki hakkı olarak ifade etmiştir ve bunların birincisi olarak da iyi kanunlar yapmak, bunları eşit uygulayarak adalet sağlamak, adaleti de geciktirmeden yerine getirmek görevini, reyanın hükümdar üzerinde; yani, devlet üzerindeki birinci hakkı olarak; yani, devletin en önde gelen görevi olarak görmüştür ve orada dikkat çekici bir sözü de var hükümdara seslenirken “elbette herkes hükümdar olamaz, hükümdarlık bir yüceliktir, üstünlüktür; ama, unutmak ki hükümdardan da üstün olan bir şey var, o da kanundur -tabîî, o zaman hukuk

anlayışı yok, modern çağların anlayışı bildiğiniz gibi ve kanun anlayışı var- o hükümdarlıktan da üstün olan kanundur; ama, her ikisinden de üstün olan bir şey var ki, o da kanunu herkese eşit uygulayabilmek ve adalet sağlayabilmektir” demek suretiyle kanun yapmaktan çok, kanunun eşit uygulanması eşitliğin, adaletin sağlanması konusunda dikkat çekmek istemiştir.

Yusuf Has Hâcip’in, devleti yönetenlerin önemle üzerinde durmaları gereken, yönetilenlerin onlarda hakkı olarak gördüğü ikinci nokta “gümüşün ayarını saf ve temiz tutacaksın” diye bir kısa cümleyle ifade ettiği, paranın satın alma gücünü korumak, ekonomik istikrarı sağlamak, efendim, halka geçim sıkıntısı çektirmemek biçiminde yansıtıldığını görüyoruz. Hatta orada, özellikle halkın varlıklı kılınması gerektiği üzerinde ısrarla durur ki, biz, yine Göktürk Kitabelerinden beri Türk Devletini yönetenlerin, halkı, efendim, açları doyurmak, çıplakları giydirmek, halkı, efendim, huzur içerisinde, güven içerisinde yaşatmak biçiminde algıladıkları anlayış olarak görüyoruz ve kitabelerde âdetâ, biz, bunları yaptık, yerine getirdik diye tarih huzurunda, efendim, toplumuna, milletine hesap verir biçimde taşlara yazdırmışlardır. Burada, Yusuf Has Hâcip’in günümüz birtakım anlayışlarına da ta, bin yıl önceden ışık tutar biçimde bir yaklaşımı üzerinde özellikle durmak istiyorum. Hükümdara seslenirken “kendi zenginliğini düşünme, halkın zenginliğini düşün; çünkü, senin zenginliğin de devletin zenginliği de ancak halkın zenginliğinden gelir” demek suretiyle, bir devletin ancak kendisine vücut veren insanların zenginliği kadar zengin olabileceğini, bir devlette halk zengin olmadan, devleti varlıklı, efendim, devleti ekonomik yönden güçlü kılmanın mümkün olmadığını söyler ki, gerçekten dikkate değer bir yaklaşım; ancak, millet, toplum devlete vücut verdiğine göre, elbette devletin gücü, ona, efendim, vücut veren, onu oluşturan, onu kuran, milletin gücü kadardır, ekonomik yönden de böyle olmak gerekir diye bir yaklaşım içerisinde ki, herhalde çok doğru bir yaklaşım.

Yine, halkın, yönetenler üzerindeki hakkı olarak üzerinde durduğu üçüncü nokta, halkı barış içerisinde, güvenlik içerisinde, dirlik, düzenlik ve huzur içerisinde yaşatmak görevi ya da halkın hakkı, o bakımdan, biraz önce işaret ettiğimiz gibi, devletin barış görevine burada da işaret edilmiş. Özellikle yollarda, bellerde, kırdâ, dağda, bayırda, şehirde, kasabada, köyde yankesiciye, yol kesiciye, hayduta, hırsıza, eşkiyaya aman verilmesi, bunlardan halkın tamamen emin olarak güvenlik içerisinde yaşatılması gerektiğini özellikle vurgulamış. Buna karşılık hükümdarın; yani, devletin de birtakım hakları var vatandaş üzerinde. Herhalde, en temel vatandaşlık görevlerinden sayılmak gereken üç noktaya işaret etmiş yine. Emirlerle; yani, kanunlara, nizamla hürmet ve riayet etmek, boyun eğmek ve bunların gereklerini yerine getirmek. Tabîî, bir taraf iyi kanunlar yapılsın, eşit uygulansın, adalet sağlansın bekliyor, öbür taraf da bunları yapıyorsa karşıdakilerden bunlara uyulmasını ve bunların gereklerinin hem de geciktirilmeden yerine getirilmesini bekliyor gibi bir yaklaşım.

İkinci “hazinenin hakkını gözeteler ve zamanında eda eyleyeler” demek suretiyle, efendim, devletin işte, halkı zengin kıldıktan sonra da, kendisi de zengin olsun diye halkın vergi borcunu, devlete zamanında vermek suretiyle devlete ekonomik güç vermesine

işaret etmekte ve devletin de bu güçle birtakım görevlerini yerine getirebileceğini ayrıca söylemektedir.

Üçüncü nokta olarak “bu devletin dostuna dost, düşmanına da düşman olmaları gerekir idare edilenlerin ve bunun gereklerini yerine getirmeleri gerekir” demek suretiyle, tabîi bu cümlelerin kapalı anlamı içerisinde bugün vatan vazifesi dediğimiz askerlik görevine de işaret etmektedir; çünkü, devletin dostluğunun ya da düşmanlığının gereği bazen bu güçleri kullanması gerekmektedir günümüzde de olduğu gibi; ama, özellikle devletin dostuna dost, düşmanına düşman olunmak yolundaki yaklaşımıyla, devlete bağlılığının, devletin, efendim, yüceliğinin anlamına da işaret etmiş olmaktadır.

Bir başka nokta işaret etmek istediğimiz, madem, toplum devlete vücut veriyor, o halde toplumda ne varsa, genellikle devlette de o olur yaklaşımından hareketle, Türk toplumu, tarihi boyunca başlangıçtan günümüze kadar sosyal yardımlaşmaya ve dayanışmaya önem vermiş, her davranışını, bunun bir uygulaması biçimine dönüştürmüş olan bir toplum. Düğün, bir sosyal yardımlaşma olayıdır, doğum, bir sosyal yardımlaşma olayıdır, ölüm, bir sosyal yardımlaşma olayıdır, birtakım özel günler, bir sosyal yardımlaşma olayıdır. İşte, bunun devlete yansıdığını, halkı yedirmek, giydirmek, varlıklı kılmak şeklinde yansıması; dolayısıyla, belki bugünle paralellik kurmak gerekirse, bir sosyal devlet anlayışının Türk tarihi boyunca, Türk Devletlerinde varlığına işaret etmemiz gerekmektedir.

Diğer taraftan, her ne kadar Türk Devletini yöneten hükümdarın, bu yönetme gücünü tanrıdan aldığı biçiminde, en eski zamanlardan 11 inci yüzyıla kadar, İslami döneme kadar gelmiş olan bir anlayışın varlığını görüyorsak da, hiçbir zaman Türk hükümdarı, ne kendisini olağanüstü güçlere yetkilere sahip bir kişi olarak görmüş, ne de yönetilenler onu öyle görmüşlerdir ve mesela, hiçbir dönemde, hiçbir Türk Devletinde devletin başında bulunan kimse -han, hakan, padişah, sultan- hiçbir zaman aynı zamanda dinî yetkileri de kendinde toplamış, dinî liderliği de üstüne almış bir hükümdar olarak katiben görünmemiştir; dolayısıyla, yaklaşım tarih boyunca laik devlet yaklaşımına uygun bir uygulama göstermektedir; yani, din işlerine bakan kurumlar ya da kişiler devlet otoritesine bağlı, tabi kişiler kurumlar tarafından yürütülmüştür. Devlet, hiçbir şekilde, eski Türk sözünün söylediği gibi “saltanat, iştirak kabul etmez” sözüne uygun olarak, hiçbir gücü kendi, efendim, devlet yönetme işine karıştırmamıştır; dolayısıyla, din de karıştırılmamıştır İslami döneme kadar, hatta İslami dönem içinde, özellikle Sultan Melikşah’ın yaklaşımlarında, özellikle yine Sultan Alâaddin Kalaç’ın yaklaşımlarında, o İslamiyet öncesi yaklaşımın uzun süre korunduğunu görüyoruz. Sultan Alâaddin Kalaç’ın bu konudaki sözleri çok dikkat çekicidir “Din ve devlet, tamamıyla birbirlerinden ayrı şeyler olup, bunlardan birincisi, kadıların ve müftülerin, ikincisi ise, beylerin; yani, hükümdarların işidir” demek suretiyle, bir manada, o dönem için adı konmamış bir laik yaklaşıma anlayışa işaret etmiş olmaktadır. Dolayısıyla söylediklerimizi kısaca özetleyecek olursak, bir sosyal devlet anlayışı bakımından baktığımızda dünkü anlayışa, bir sosyal devlet anlayışının varlığını görürüz. Laik devlet anlayışı açısından baktığımızda, ona benzer, ona daha uygun bir kültürel geçmiş, kültürel yapı görürüz.

Devletin barışı sağlamak görevi açısından günümüze benzer bir yaklaşım içerisinde olduğunu, en azından teoride öyle bir anlayış içerisinde olduğunu görürüz. Gücün kudretin kaynağının halk olduğu, millet olduğu şeklindeki anlayışın, bizim tarihimize, kültürümüze uygun bir anlayış olduğunu, dolayısıyla bugünkü devlet sisteminin yapılandırılmasına da çok uygun bir temel oluşturduğunu görüyoruz. Ki o yüzdendir ki, biliyorsunuz cumhuriyetimizin kurucusu Büyük Önder Atatürk, “Türk Milletinin tabiat ve şiarına en mutabık olan idare cumhuriyet idaresidir” demek suretiyle ve Türklerin yaradılış bakımından demokrat yaradılışlı insanlar olduğunu belirtmek suretiyle, işte bu tarihî yapımıza, kültürel temelimize gerçekten büyük bir vukufu işaret etmiş olmaktadır.

Ayrıca, dediğim gibi, ilk Siyasetname, yani ilk yönetim bilimi kitabı, yöneticilere, devlet adamlarına öğütler, nasihatlar kitabı; tabîî Türkçe ilk kitap olmak bakımından ve eski Türk yönetim geleneklerini yansıtan bir çalışma olmak bakımından, Yusuf Has Hacıb’in üzerinde durduğu noktalar, gerçekten de 20 nci yüzyıl ölçülerıyla bile bakıldığında, iyi kanunlar konulmak, bunları eşit uygulamak, adalet sağlamak, ekonomik istikrar sağlamak, paranın satın alma gücünü korumak, vatandaş varlıklı kılmak, zengin yapmak ve devleti de o yolla zenginleştirmek; barışı, sükûnu, dirliği, düzeni, asayiş sağlamak ve buna karşılık da vatandaşların kanunlara kayıtsız şartsız uymaları ve gereklerini hemen yerine getirmeleri; devletin hazinesinin hakkını gözeterek vergi borçlarını zamanında ifa etmeleri -ki bu konu biliyorsunuz şimdi gelişmiş dünyada iyi yurttaş olmanın, dürüst vatandaş olmanın asgari ölçüsü olarak kabul edilmiş bir husustur- bunu düzenlemek ve nihayet, devletin yüceliğini göz önünde bulundurarak, devlete bağlı olmak, devletin dostuna dost, düşmanına düşman olmak ve bunun gereklerini yerine getirmek gibi, 20 nci yüzyıl anlayışlarının bile reddetmeyeceği birtakım esaslı prensipler, esaslı çözüm noktaları getirmek ve bunu Türk devletlerini yönetmek durumunda onlara sunmak bakımından getirdiği katkılar açısından, herhalde ileri bir anlayış olarak kabul edilmek gerekir.

Demek ki, o zaman pekçok toplumda, dünyanın çeşitli yerlerinde gördüğümüz bir hakimiyet hakkının kaynağının ilahî güçten geldiği şeklindeki bir anlayışı, onun hanedan uygulaması, hanedanın içte, devletin parçalanmasına, bölünmesine yol açıcı kavgalara veya devleti bölmelere giden birtakım uygulamalar istisna edilirse, burada ifadesini bulan noktalarda eksik olan, hakimiyeti milliyete müstenit demokratik bir cumhuriyet yaklaşımı ve uygulaması idi; onu da Türk Milleti Büyük Atatürk ile gerçekleştirdi. O, gerçekten çok dikkate değer, arkadaşlarımız onun üzerinde duracaklar. Ben bir cümleyle ifade etmek istiyorum.

Cumhuriyetten önce meşrutiyet dönemi fikir akımları vardı. Garpçılar var işte, bu garbî güya en iyi anlayan, oraya en çok yaklaşan ekip olarak gördüklerimiz, işte İslamcılar var, Türkçüler var, milliyetçiler var çeşitli akımlar var. Hiçbirinin programında cumhuriyet diye bir kavram, bir tabir, bir yaklaşım, bir anlayış yok. Garpçıların programının bile birinci maddesi : “Padişah da tek evli olsun” ikinci maddesi de “Şehzadeler iyi eğitilsinler ki, gelecekte iyi yönetici olsunlar” gibi idi ve bu fikirleri ifade ettikleri dönem de 1908-1920 arası idi. Yani, Atatürk’e gelinceye kadar, cumhuriyet ve demokrasi sözleri bizde parlamenter sistem arayışlarına rağmen ifade edilmemişti. O, gerçekten de Türk in-

sanının iyi, güzel insancıl yaklaşımı, anlayışı üzerine bir pırlanta taş gibi oturtulmuştur. Dileğimiz, bunun daha da geliştirilmesi eksiklerinin giderilmesi tamamlanmasıdır.

Efendim, ben de galiba süremi birkaç dakika aştım. Sayın Başkanım, toleransınız için teşekkür ederim, sabırlarınız için sizlere de teşekkür ediyorum, saygılar sunuyorum. (Alkışlar)

BAŞKAN — Teşekkür ederim Sayın Reşat Genç.

Sayın Konuşmacı Reşat Genç, zaman tüneline bizi yerleştirdi. Bu zaman tüneli içinden günümüze yansıyan pekçok ışık var. Özellikle eski Türklerde devletin tanrısal niteliğinin olmayışı, devletin sosyal niteliğinin ortaya konması, pek çok yükümlülükler yüklenmiş olması, sonraki Osmanlı İmparatorluğuna ve günümüz Cumhuriyetine yansıyan özellikler de taşıyor. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğunun bir kerîm devlet olarak alınması, tarihçiler tarafından, merkezî otoriteyle başlaması, öteki Batı Avrupa’da oluşan krallıkların zaman içinde merkezîleşirken Osmanlı İmparatorluğunun daha kuruluşunda merkezî olması, eski Türk geleneğinden gelen özellikler. Sonra, günümüzde laikliğe Türkiye’nin cumhuriyetle hukuksal planda rahatlıkla geçebilmesi, gene eski Türklerden gelen ve Osmanlı İmparatorluğunda da yer yer devam eden, saf teokratik olmayan özelliği, gene eski Türklerdeki egemenlik anlayışından kaynaklandığını görüyoruz. Bütün bunlar, zaman içinde birbirini etkileyen hususlar.

Konuşmalar gittikçe, kuşkusuz, zenginleşecek. Ben konuşmacılara tekrar burada teşekkür ediyorum. Zaman ayarlamasını gayet iyi yapıyorlar. İki konuşmacı da dakik dakik aynı süre içinde düşüncelerini dile getirdiler. Ben üçüncü konuşmacıyı buraya davet ediyorum : Sayın Prof. Zeki Arıkan.

Zeki Arıkan, Tanzimata Kadar Osmanlı Devletinde Egemenlik Anlayışını dile getirecekler. Böylece zincirin halkaları birbirine bağlı olarak uzanmaya devam ediyor.

Buyurun Sayın Zeki Arıkan. -

Prof. Dr. Zeki ARIKAN

Ege Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı

Devletin insana dayandığı, egemenliğin kaynağının halkta olduğu düşüncesi yenidir ve Ortaçağ'dan beri süren gelişmeler içinde bu anlayış yerleşmiş ve kökleşmiştir. Ortaçağ'da Avrupa'da üç iktidarın yanyana yaşamakta olduğunu görüyoruz. Bunlardan Papalık ruhani gücü, krallık cismani iktidar; feodalite bölgesel egemenliği temsil ediyordu (1). Ortaçağ devlet anlayışının temeli, Saint Augustinus (354-430)'un *De Civitate Dei* başlıklı eserine dayanıyordu. Bu yapıta göre, insanlık tarihi Tanrı'nın seçkin kullarıyla, sonsuzluğa kadar lanetlenmiş olan Tanrı düşmanları arasındaki çatışmalardan başka bir şey değildir. Hristiyanlıkla özdeş olan bu Tanrı Devleti düşüncesi birbiriyle çatışan iki toplumdan oluşmaktadır (2). Bu görüş dualisttir. Amacı yeryüzünde ebedi kilise devletini kurmak olduğundan statiktir. Bütün Ortaçağ boyunca Hristiyanlık bu Tanrı devleti, bu kilise devleti ülküsüne bağlı kalmış ve bu statik düzeni korumaya çalışmıştır. Bu anlayış, biraz değişik biçimde Yeniçağ başlarında evrensel monarşi biçiminde ifade edilmiş ve bütün insanlığın bu düzen içinde sonsuz bir barışa kavuşabileceği savunulmuştur. Hatta XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu yakından tanıyan kimi Avrupa aydınları, evrensel monarşinin, sonsuz barışın Türkler tarafından gerçekleştirilebileceği kanısına kapılmışlar ve bundan kaygı duymaya başlamışlardır (3).

Öte yandan Hümanizma akımıyla Rönesans döneminde Tanrı Devleti anlayışı köklü bir değişikliğe uğradı. Machiavelli'nin temsil ettiği bu yeni anlayışa göre, devletlerin her biri kendine özgü koşullar içinde doğar, gelişir ve ortadan kaybolur. O halde gelişmenin yasası dışta değil, içtedir. Aynı zamanda Machiavelli, insanları yönetmek için insan tabiatının ve bu arada tutuklarının iyice bilinmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Bu görüşleriyle Machiavelli dualizmden tamamen uzaklaşmakta ve onun yerine sadece devletin ana yapısına, insan iradesine dayanan ve bu gelişmenin yalnız doğal koşullarını incelemek isteyen *monist* ve *naturalist* bir anlayış getirmektedir (4). Machiavelli'nin yaşadığı dönemde Batı dünyası merkantilist-kapitalist bir ekonomik değişme sürecine girmiş ve milli devlet anlayışı kökleşmeye başlamıştı. Millî monarşilerin feodal güçler karşısında iktidarını pekiştirmek ve sağlamlaştırmak için yeni siyaset kuramcıları yoğun bir çaba harcamışlardır ki bunlar arasında Jean bodin'i anmakla yetiniyoruz(5). Batı egemenlik anlayışı XVIII. yüzyılda Jean-Jacques Rousseau'nun Toplumsal Sözleşme (Contrat Social) kuramına ulaşan bir gelişme çizgisi izledi ve Aydınlanma çağında filozofların savunduğu düşünceler, ilk kez 1789 Fransız İhtilaliyle birlikte, Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları demeciyle siyasal bir anlaşma ve içerik kazandı (6). Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları demecinde yer alan temel ilkeler, giderek bütün insanlığın ortak değerleri arasına da yer aldı..

Bu çerçeveyi çizdikten sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndaki egemenlik anlayışına gelim. Yusuf Akçura, 1923 yılında Ankara'da, Türk Ocağı'nda verdiği, Yeni Gün gazetesinde de yayınlanan konferansında, "Osmanlı İmparatorluğu neydi?" sorusunu soruyor ve bu soruyu şöyle yanıtlıyordu : "Türk an'anesi ve İslam şeriatı ile beraber Roma müessesatine müstenit, Kurun-ı Vustaî bir camia-ı siyasiye..." (7). Yusuf Akçura, bu alan-

daki araştırmaların henüz daha başlangıç aşamasında olduğu bir sırada, Osmanlı egemenlik anlayışının oluşmasına katkıda bulunan bu üç temel unsurun varlığını, yeni eski Türk geleneklerinin, İşlam hukukunun ve yabancı etkilerin payını üstün bir sezgiyle tespit etmiş bulunmaktadırd.

Osmanlı Devleti, XIII. yüzyıl sonlarına doğru Selçuklu-Bizans sınırında bir beylik olarak ortaya çıktığı sırada egemenlik anlayışında, ülke yönetiminde eski Türk siyaset ve dünya görüşü ağır basıyordu. Yazıcızade Ali, *Tevarih-i Âl-i Selçuk*'ta, Osman Gazi'nin, Oğuz Han'ın meşru varisi Kayı soyundan olmakla Türk kabileleri tarafından han seçilmiş olduğunu iddia etmiştir. XV. yüzyılda yazılmış derleme tarihlerde de Osmanlı hane-danında egemenliğin kaynağı konusunda değişik görüşler yer almaktadır. Bunlardan Oğuz Han soyundan gelmek iddiası ile beraber, hakimiyetin doğrudan doğruya kutsal bir kişi vasıtasıyla Osman'a sağlanmış olduğu anlayışını da bulmaktayız (8). Prof. Halil İnalcık, Kutadgu Bilig'deki siyaset ve devlet anlayışının, egemenlik ve toplum görüşünün sü-rekliliğine ve etkisine dikkatimizi çekmekte, aşağıda görüleceği gibi, adalet dairesi deni-len formülün söz konusu eserde daha açıkça ifade edildiği üzerinde durmaktadır (9). İnalcık, aynı zamanda Osmanlılarda saltanat veraseti usulüyle Türk egemenlik anlayışı ara-sında bir bağ dahi kurmaktadır (10). Öte yandan Osmanlı kurumları üzerinde eski Türk geleneklerinin tarihsel süreç içinde çeşitli siyasal yapılarla devamını vurgulayan Fuat Köprülü bu konuda şunları yazmaktadır : "Anadolu Selçuk saltanatının idari an'aneleri-ne varis olarak, İlhanlılar ve Memlukler imparatorlukları müesseselerinin de tesirleri al-tında çok muntazam bir hükümet makinesi vücuda getiren bu Türk imparatorluğu, XV. asırda Avrupa'nın ilk *mutlakiyetçi devlet* tipi teşkil etmiş ve yeni zaman tarihinin siyasi tekâmül bakımından bir fârikasını teşkil eden bu rejimin Avrupa'da ilk örneği olmuştur..." (11).

Eski Türk, Yakın Doğu, İşlam, Bizans geleneklerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlik anlayışının biçimlenmesinde önemli bir rol oynadığı kabul edilmekle birlikte, Osmanlı siyasal düzeni daha çok Osmanlık tarihinin bir ürünüdür. Prof. Niyazi Berkes, Osmanlı düzeninin Batılı anlamda feodal ya da teokratik olmadığına dikkat çekerek, bu siyasal yapının doğu despotizmi ve Sünni İşlam halifeliği geleneğine bağlanmasının ye-rinde olacağını vurgulamaktadır (12). Çünkü Osmanlı halife padişahlığı rejiminde, teok-ratik rejimin tersine olarak, din maslahatı değil, devlet maslahatı başta gelir. Böyle bir yö-netimde din adamları ruhanı bir gövde, bir ruhban "corpus"u değildirler (13). İbn Hal-dun'un çizdiği padişahlık ya da sultanlık modeli Osmanlı rejimiyle tam bir uyum içinde-dir. Bu model, Max Weber'in modern bir devletin yönetim sisteminden farklı olarak, pat-rimonyal modeliyle de benzerlik göstermektedir (14). İbn Haldun'a göre, her toplum içinde düzeni sağlamak için bir baş'a (reis) gereksinim vardır. Bu insanlığın doğası gere-ğidir. Böyle bir baş, itaat ettirmek için toplumda güçlü bir fırkaya dayanmak zorundadır (15). Bu fırka Osmanlılarda, toplumdan soyutlanmış, hattâ Berkes'in deyiimiyle "toplu-ma yabancılaştırılmış" bir *Kul* kütlesinin varlığıyla kendini göstermektedir. İbn Haldun, esaslarını çizdiği hakimiyet kavramının ruhani reislikten farklı olduğunu söyler. Çünkü ruhani riyaset manevi bir güçtür. Yürütme gücünden yoksundur. Reis ise her şey üzerin-

de hükmü olan kimsedir ki ülkenin otoriteye boyun eğmesini sağlar. İbn Haldun, riyasetin gücünün korunması için siyasal ve hukuksal yaptırımların yeterli olduğu inancında değildir. O, ahlaksal öğelerin de gerekli olduğunu ve bu bağlamda dinin de önemli gücü bulunduğunu eklemektedir.

İbn Haldun, hazari topluluklarla bunların yerini almak isteyen bedevi kitleler arasındaki çatışmalarda *asabiye*'nin belirleyici bir rol oynadığı üzerinde durmaktadır. Asabiye, mücadele etmek zorunda kalan insan toplulukları için itici bir güç oluşturmakta ve bir enerji kaynağı ödevi görmektedir. Böylece İbn Haldun, uygarlığa ve devlete götüren toplumsal ilkenin asabiye olduğunda ısrar eder. Bir grubun üyelerini birbirine bağlayan ve imkân bulunduğunda da başka gruplar üzerine saldırarak onları hakimiyet altına almayı sağlayan bir ilke (16). Bu duygu, bu toplumsal bilinç zamanla gücünü kaybeder, gevşer ve devletler için çöküş kaçınılmaz olur.

İbn Haldun'un esaslarını çizdiği hanedan devleti modeli Osmanlı aydınları, ıslahatçı düşünürleri için bir temel oluşturmuş, hattâ kimi Osmanlı tarihçileri İbn Haldun'u tanımadan dahi bu sistemin savunuculuğunu yapmışlardır (17). Nitekim XV. yüzyıl tarihçilerinden Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l Feth*'de mutlak hükümdarlığın zorunlu olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır (18).

Öte yandan XVII. yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyılın ortalarına kadar, Kâtip Çelebi'den Ahmet Cevdet Paşa'ya kadar bir çok Osmanlı aydınının Osmanlı'nın çöküşünü İbn Haldun'un tavrılar kuramıyla ya da asabiye kavramıyla açıklamaları da bir rastlantı değildir (19).

Osmanlı İmparatorluğu'nda hakimiyetin kaynağı millet değil, Tanrıdır. Devletin işleyişine, fertlere ait din ve dünya kurallarının bütünü, kutsal olan, eleştirilemeyen, değiştirilemeyen ve sonsuza kadar yürürlükte kalacağına inanılan şeriatır. Şer'i kuralların, adaletin sağlanması ve devlet sınırlarının korunması gibi iki esasa dayanmaktadır (20). Bu görev her şeyden önce devletin başında bulunan padişaha aittir. Kınalızade Ali Çelebi, padişahı ehliyeti bir tabibe, reayayı ise cesede benzetmekte ve hükümdarın görevinin bu bedeni tedavi etmek olduğunu söylemektedir (21).

Osmanlı Devletinin kurulduğu ve geliştiği devirde şer'i kuralların yeterli olmadığı görüldü. Bu nedenle şer'i hukuk yanında kaynağını tamamen dünyevi prensiplerden alan ve imparatorluğun yayıldığı alanlardaki eski sosyal ve ekonomik düzenden kaynaklanan örfi bir hukuk gelişti (22). XV. yüzyıl tarihçilerinden Tursun Bey, Şer'i hukukun yanında hükümdarların kendi yetkilerine dayanarak örfi hukuk sahasında yasalar çıkarabileceğini savunmaktadır (23). Tursun Bey'e göre "nizam-ı âlem için" akla dayanarak, hükümdarın koyduğu nizama "siyaset-i sultani ve yasağ-ı padişahi" yahut örf derler. Örf, sultanın hüküm ve icra otoritesini ifade eder. Ehl-i örf, sultanın icra gücünü temsil eden, ulemanın dışındaki memurlar anlamına gelmektedir. Gerçekten Osmanlı padişahlarının imparatorluk içinde en yüksek otorite olarak, ne herhangi bir meclisin ne de şeyhülislamlık gibi bir makamın onayına gerek kalmaksızın, kuramsal olarak bir takım emirler, yasaklar çıkarmak hakkına sahip olduklarını biliyoruz ki bu tamamen örfi hukuk sahasına girmektedir (24).

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir İslam devleti olarak dayandığı ideolojik ilkeleri XVI. yüzyılın büyük ahlakçılarından ve siyasetçilerinden Kınalızade Ali Efendi *Daira-i Adalet* şeklinde formülleştirmiştir. Bu sekiz ilke şunlardır (25) :

1. Adildir mucib-i salah-ı cihan
2. Cihan bir bağdır divarı devlet
3. Devletin yatımı şeriattır
4. Şeriata olamaz hiç hariç illa melik
5. Melik zapt eylemez illa leşker
6. Leşkeri cem' edemez illa mal
7. Malı cem' eden raiyyettir
8. Raiyyeti kul eder padişah-ı âleme adl

Bu adalet dairesi XVII. yüzyılın büyük bilginlerinden Kâtip Çelebi tarafından (26) daha kısa bir şekilde ifade edilmiştir. Kâtip Çelebi'ye göre :

Mülk ricalsiz olmaz

Rical kılışsız olmaz

Kılıç askersiz olmaz

Asker mal (servet) sız olmaz

Mal raiyyetsiz olmaz

Raiyyet de adaletsiz olmaz

Bu adalet dairesi anlayışının XVIII. yüzyılda bile önemini koruduğunu görüyoruz (27). Nitekim Naima bu konuda şunları yazmaktadır : “İbn Haldun Mukaddime-i Tarih’inde bir daire-i adliye zikir eder Kınalızade Ali Efendi merhum andan ahz edüp Ahlak-ı Alâf nam kitab-ı latifinde derc etmiştir hulasası budur ki mülk ve devlet asker ve rical iledir rical mal ile bulunur mal reayadan husule gelir reaya adl ile muntazamü’l hal olur cem’î devlete tatarruk eden zaaf ve kelal daima bu dört rüknün ihtilalinden münba-is olagelmıştır” (28). Hattâ XIX. yüzyılda Sadık Rıfat Paşa’nın eserlerinde bile bu formül yine karşımıza çıkmaktadır : “Mülk-i devlet ve asker rical ile olur ve rical mal ile bulunur ve mal ahali ve tebaadan husule gelir. Ahali dahi adl ve hakkaniyet ile muntazamü’l hal olur...” (29).

Osmanlı İmparatorluğu’nda siyasal gücün hizmet ve destek sınıfları askeri olarak adlandırılmaktadır. Bu deyim asker ve sivil hizmetleri kapsamakta ve yönetilenlere göre başta vergi muafiyeti olmak üzere bir takım ayrıcalıkları bulunmaktadır. Geleneksel düzende reaya hizmet ya da kulluk sınıflarına dahil değildir. Siyasal düşünde yerleri yoktur (30). Askerileri ehl-i örf ve ulema olarak başlıca iki grupta toplayabiliriz. Önce kısaca ehl-i örf üzerinde duralım. Bu sınıfın temeli, devşirme sistemine dayanmaktadır. Devşirme, gayrimüslim çocuklarının toplanıp eğitilerek en yüksek siyasal gücün hizmet sınıfı haline getirilmesidir (31). Hammer’e göre, Osmanlı hükümdarlarının, devletin merkez ya da taşra örgütünde beliren güç yoğunlaşmaları karşısında başvurdukları önlem devşirme

usulü olmuştur. Böylece, yönetimdeki Türk asıllı elemanlar karşısında devşirmeler çoğu kez denge yaratıcı bir güç olarak kullanılmıştır (32). Bunlara kapıkulu, geniş anlamda kul denir. Kapıkulu hükümdarın iradesine kayıtsız şartsız bağlıdır. Bunlar yargılanmadan “siyaseten katl” edilebilir (33), ölümleri halinde mirasları müsadere edilirdi (34). Bu nedenle, kullar, gelecekte çocuklarına bir güvence sağlamak için sağlıklarında servetlerinin önemli bir bölümünü vakıflara tahsis ederlerdi.

Osmanlı Devleti'nin ilk kurulduğu zamanlarda, devletin en üst makamı olan veziriazamlık, Osman'ın mensup olduğu aşiretin içinden seçilirdi. Fakat çok geçmeden, veziriazamlık kullara teslim edildi. Böylece, “siyasi hakimiyet ve kudreti temsil eden bir makamın aşiret elinden çıkması ve padişahın şahsına bağlanması ilk merhale idi” (35). Fatih'in İstanbul'u almasıyla devşirme kesin zaferini kazanmış oldu. Kapıkulu, imparatorluğu yapan ve idare eden sosyal bir sınıftır ve imparatorluğun siyasal yapısının temel taşını oluşturmaktadır.

Saray, bütün kapıkulları arasında birliği sağlayan bir odak noktası olarak görülmektedir. Sarayın, bu açıdan siyasal bir rolü vardır. Bu siyasal rol, Divan üzerinde yoğunlaşmıştır (36). Divanın başı olan sadrazam, padişahın mührünü taşır ve doğrudan doğruya ondan güç alır ve onun adına hareket eder.

Kapıkulunun sözcüğün asıl anlamıyla askeri gücünü temsil eden yeniçerilerdir. Yeniçerinin hem savaş, hem de savaş sanayiinde önemli bir payı olduğu gibi, düzenin tutmasında da etkili bir siyasal rolü vardır (37). Yeniçeri Cevdet Paşa'nın deyişiyle devletin “zatiyetinden” sayılırdı (38). Yeniçeri, önceleri sarayın uysal bir aleti idi. Bir yüzyıl sonra yavaş yavaş sarayın üzerinde hakim bir rol oynamaya başladı. Nihayet, “kulun kılıcı altından geçmeyen padişah olamaz” kanununu koyarak saray üzerinde iddialı bir hakimiyete kalktı (39) ve giderek devletin karşıtı olan bir kurum haline dönüştü. Artık yeniçeriliğin kaynağı devşirme, dolayısıyla kul olmaktan çıkmış; kasap, hamal, manav, oduncu, berber vb. yeniçeri ocağına yazılmış ve ocağın devamından çıkarları olanlar her türlü reforma karşı çıkmışlardır.

Askeri sınıfın diğer önemli rüknünün ulema olduğunu söylemiştik. Alimler devletin din, yargı, eğitim işlerini görürler, icrai işlere fazla karışamazlardı. Askeri sınıfın yararlandığı bütün ayrıcalıklardan yararlanırlardı. Ancak kul statüsünde olmadıkları için yargılanmadan cezalandırılmazlardı. Mirasları müsadere edilemezdi. Yüksek ulemanın çocukları da ulema olduğu takdirde, ki genellikle böyle olmuştur, ortaya bir ulema aristokrasisi ya da soyluluğu (zadeganlık) çıkıyordu (40). Ziya Gökalp, devşirmelerin yüksek yönetici olmak için devam ettikleri Topkapı Sarayı'ndaki Enderun Mektebi ile medreseleri karşılaştırırken, medreselerin Türk'ü alıp Türk olmayan haline getirdiğine, Enderun'un ise yabancıları Türkleştirdiğine değinmektedir. Gerçekten de yönetim dili Türkçe iken, ilim dili Arapçaydı (41). Koçu Bey'e göre, “şer'-i şerifin bekası ilimledir ve ilmin bekası ulema ile dir... intizam-ı hal-i ulema, mühimmat-ı din ve devlettir...” (42). Naima'ya göre ise, ulema devlet vücudunun dört unsurundan en önemlisi, devletin damarlarındaki kandır (43). Ulema sınıfının en yüksek temsilcisi olan şeyhülislam, devlet faaliyetlerinin dini esaslara uygun olup olmadığını yorumlar ve bu konuda fetva verir, bu fetvalarla alınan kararlar hukuksal bir nitelik kazanmış olurlardı.

Osmanlı padişahları kul ve ulema sınıflarının desteğiyle mutlak bir egemenlik anlayışının temsilcileri olmuşlardır. Nitekim Machiavelli, “Bütün Türk monarşisini bir başbuğ yönetir, herkes birer köledir onun yanında, Ülkesini birçok sancağa böler, onlara yöneticiler yollar, keyfine göre onları değiştirir” (44). demek suretiyle bu *absolutisme*’in niteliğini çarpıcı biçimde dile getirmiştir. Jean Bodin, Türkiye’de soylu bir sınıfın bulunmayışının, sultanın mutlak iktidarını güçlendiren temel etkenlerden biri olduğuna işaret etmektedir (45). Bodin, bu mutlak hükümdarlık anlayışının sık sık kanlı kardeş kavgalarına yol açtığına da değinmekte ve buna Kanuni’nin oğlu Sultan Mustafa’yı öldürtmesini örnek olarak göstermektedir (46). Bodin, nazırlara fazla yetki vermenin tehlikeleri üzerinde dururken, Kanuni’nin veziriazamı İbrahim Paşa’yı örnek olarak vermektedir. Nitekim Kanuni, bir süre sonra İbrahim Paşa’yı kendisine rakip olarak görmeye başladığı için onu boğdurtmuştur. Bodin, öldüğünde İbrahim Paşa’nın 30 000 000 altınının çıktığını da kaydetmektedir (47). Bodin, Türk ordusu içindeki disipline de dikkati çekerek, subayların ve askerlerinin sık sık ödüllendirilmelerinin bu disiplini ayakta tutan önemli bir yöntem olduğunu da belirtmektedir (48).

Kul sisteminin en ayrıntılı ve kusursuz bir övgüsünü İmparator Ferdinand’ın Kanuni Sultan Süleyman nezdindeki elçisi Busbecq yapmaktadır :

“Bu koca mecliste hiçbir adam yoktur ki, haiz olduğu mevkii ve rütbeyi kendi şahsi liyakat ve cesaretine borçlu bulunmasın. Hiç kimse sırf filanın neslinden gelmiş olmak dolayısıyla diğerlerinden mümtaz bir mevkie çıkamaz. Her adama uhdesindeki vazife ve memuriyete göre hürmet edilir. Bundan dolayı burada merasimde tefevvuk kavgası yoktur. Herkesin ifa ettiği vazifeye göre tayin edilmiş bir mevkii vardır. Herkese bizzat sultan vazife ve memuriyetlerini tevcih eder. Bunu yaparken ne zenginliğe ehemmiyet verir, ne hoş rica ve dâvalara. Bir namzedin haiz olabileceği nüfuz ve şöhreti hiç düşünmez. Yalnız liyakata bakar, seciye arar, fitri kabiliyet ve istidadı düşünür. İşte bu suretle her adam istihkakına göre mükâfat görüyor. Memuriyetlerin başında o vazifeleri görmeye hâdim kimseler bulunuyor. Türkiye’de herkes kendi mevkii ve istikbalinin banisidir. Sultanın hükmü altında en yüksek mevkilere çıkmış olanlar çok kere çobanlıktan yetişmişlerdir. Bunlar böyle, küçük mevkiden doğmuş olmaktan utanmak şöyle dursun, bilakis bunu bir iftihar neticesi telakki ederler” (49).

XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılın başlarında ortaya çıkan yeni sosyal, teknik ve ekonomik koşullar, imparatorluğun yapısında derin sarsıntılara yol açtı (50). Bütün Akdeniz dünyasında olduğu gibi (51), Türkiye’de de büyük nüfus artışı görüldü, akçenin kararsızlığı mali bunalımlara kapı açtı. Avrupa’daki yeni teknik gelişmeler, yeni bir tehdit ögesi oluşturmaya başladı. Üretim yetersizliği köylerin boşalmasına neden oldu. Kapıkulunun klasik dönemde belirlenmiş kadrolarında büyük bir artış görüldü. Kanuni’nin son yıllarında görülen medreseli ayaklanmaları, yüzyılın sonlarında daha büyük karışıklıklara ortam hazırladı (52). Bu aksaklık ve bozukluklar dikkati çekmekte gecikmedi. Hükümdarların, çıkardıkları adaletnameler (53) reyanın uğradığı haksızlıkların önüne geçilmesini öngörüyordu. Bu haksızlıklar, ehl-i örfün, devlet otoritesini kötüye kullanmalarından kaynaklanıyor ve böylece istenen, özlenen adalet de yalnızca vezirlerin, kadıla-

rın, güç sahibi devlet adamlarının haksız işlemlerinden, zulüm ve baskılarından halkın korunması anlamına geliyordu. Sonuçta, “hilaf-ı şer’ ve kanun ve mugayir-i emr-i hümayun ihdas olunan bid’atler”in tamamen kaldırılmasının güvenliğin temelini oluşturacağı hesap ediliyordu.

Öte yandan kuramsal çerçevede bir takım siyaset ve ahlak kitapları (54) yazıldığı ve dilimize çevrildiği gibi, pratik bir amaçla sorumlu devlet adamlarına bir takım layihalar sunuldu (55). Bütün bu layihalar; ahvalin tagayyür ettiğini, fitne ve fesadın arttığını, âlemin ihtilal içinde kaldığını, rüşvetin çoğaldığını, kul sayısının gereğinden fazla olduğunu, timarların haksız yere dağıtıldığını vb. açıklamakta ve geleneksel toplum modelini (56) aşmayan, değiştirmeyen formüller içermektedir. Bu kalıplaşmış formüller; vezirlerin ve ehl-i örfün yetenekli kimselerden seçilmesi, suçluların cezalandırılması, dirliklerin âdil bir biçimde tevcih edilmesi, rüşvetin önlenmesi, ulemaya itibar edilmesi, bürokrasiyi oluşturan kimselerin dürüst ve ehliyetli kimseler olması, kadroların ihtiyaç fazlasının tensik edilmesi, kısacası *kanun-ı kadimin* eksiksiz uygulanması noktalarında toplanmaktadır (56a). Ancak, bütün bunların ötesinde sözkonusu siyasetnamelerin ya da layihaların ortak bir noktası da, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren zedelenmiş olan hükümdarın mutlak otoritesini yeniden kurmaktır. Bu çözüm, İbn Haldun’un modeline ve siyaset felsefesine de uygun düşmektedir. Fakat bu eserlerde yeni bir dünya görüşüne yer verilmemektedir. Bu bakımdan dogmatik bir nakilcilikten ve medrese metodundan kurtulamamışlardır (57).

XVIII. yüzyılın başlarında yeni bir zihniyet değişikliğinin gündeme geldiğini görüyoruz. Niyazi Berkes’in anlatımıyla “Lale devrinin yüksek yönetici tabakası açısından önemli bir özelliği bu tabakanın din ve gaza karışımı olan eski Osmanlı ethos’undan, kendine özgü zihniyetten kopmuş olmasıdır. Cevdet Paşa’nın İbn Haldun’dan alarak kullandığı bir terimle söylersek Osmanlı asabiyeti artık sönmüştür” (58). Öte yandan Osmanlı Devletinde, geleneksel ıslahat hareketlerinin yeterli olmadığı anlaşılmış ve Batı uygarlığının “seçilmiş unsurları”nın alınması gerektiği anlayışı yerleşmeye başlamıştır. Fransa’ya elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’ye (59) verilen yönergede Fransa’nın “vesait-i umran ve maarifine dahi layıkıyla kesb-i itıla ederek kabil-i laik olanların takrirı” (60) ifadesi bulunmaktadır. Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin Sefaretnamesi dönemin ruhsal yapısını yansıtmakta ve bu eserde o dönemin Fransa’sına ait siyasal bir takım terimlerin de kullanıldığı gözden kaçmamaktadır (61). Artık bundan sonra Batıya gönderilen her elçinin bir sefaretname kaleme alması alışkanlık haline gelmiş ve bu sefaretnameler Avrupa’ya tanınmanın önemli bir aracı olmuştur (62). Lale devrinde Sait Efendi ile birlikte ilk Türk matbaasının kurucusu İbrahim Müteferrika (63) çağının önde gelen bir düşün adamıydı (64). Fakat asıl üzerinde durulması gereken nokta, İbrahim Müteferrika’nın I. Mahmut’a sunduğu *Usulü’l Hikem fi Nizami’l Âlem* (65) başlıklı eserinde, Osmanlı din ve siyaset geleneğine yabancı devlet sistemlerinden söz etmesidir. İbrahim Müteferrika bu kitabın girişinde, Latince bildiği için Avrupa ulusları hakkında bilgi sahibi olduğunu açıklamakta ve *monarhia*, *aristokrasia* ve *demokrasia* olarak adlandırdığı üç siyasal düzeni kısaca anlatmaktadır. Bunlardan demokrasia rejimine kar-

şı daha büyük bir ilgi duyduğu gözden kaçmamaktadır. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "bizde Avrupalılaşma hareketinin beyanamesi" olarak nitelediği bu eserin ikinci bölümünde Müteferrika, eski askerlik tarzıyla yeniçeri arasında bir karşılaştırma yapar ve yeni usulün yararlarını, teker teker sayar, "coğrafyanın insanın kendi ülkesini ve komşularınınkini tanımak için önemli bir araç" olduğuna dikkati çeker. Üçüncü bölümde ise Hristiyan kralların ordu ve askerlik düzenleri konusunda bilgi verilmekte ve savaş yöntemleri incelenmektedir. Müteferrika, Frenk ordularının üstünlüğüne dikkati çekerek onların örnek alınmasını salık vermektedir (67).

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da görülen iki önemli ihtilal Osmanlı İmparatorluğu'nda etkilerini göstermekte gecikmedi. Bunlardan birincisi üretimde kol kuvvetinin yerini alan buharla işleyen makinenin yarattığı sanayi devrimi, diğeri ise Fransız İhtilali idi. Sanayi devrimi üretimi sistemli bir hale getirmiş, dış ticaret hacmini genişletmiş, makine yapımı mallar dış pazarları istila etmeğe başlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu bir süre sonra sanayi devriminin ağırlığını duymaya başlamış ve bu durumun yerli üretimin yok olmasına doğru giden bir ortam yaratmıştır. Fransız İhtilali ise uzun vadede Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün düşünsel hareketleri temelinden etkileyen bir ivme kazanmıştır (68). Fransız İhtilalini başlangıçta bütün Avrupa devletleri gibi, Osmanlı İmparatorluğu da bu ülkenin bir iç sorunu olarak yorumlanmış, Türkiye-Fransa arasındaki geleneksel dostluk ilişkileri zedelenmeden devam etmiş ancak Napolyon'un Mısır Seferiyle durum tamamen değişmiştir. Nitekim, Fransa'nın Toulon'da giriştiği askeri hazırlıklar üzerine Reisülkütlap Atıf Efendi'ye "Muvazene-i politika-ı Avrupa" konusunda bir layıha hazırlaması görevi verilmişti. Dönemin son derece ilgi çekici belgelerinden biri olan bu layihada, birkaç yıldan beri her tarafı kan ve ateşe boğan Fransız İhtilali "Voltaire ve Rousseau demekle maruf ve meşhur olan zındıkların ve onlar misillü dehrilerin" düşüncelerinden kaynaklanan bir "fitne ve fesat" olarak değerlendirilmektedir. Atıf Efendi aynı zamanda ihtilalin patlak vermesinden sonraki siyasal gelişmeleri oldukça doğru olarak özetlemekte ve siyasal koşullara uygun olarak devletin geleneksel politikasından ayrılıp bir ittifak içinde yer alabileceği üzerinde durmaktadır. Burada, Fransa'ya karşı Osmanlı Devleti'nin Rusya ile bir bağlaşma yapabileceği ima edilmektedir (69). Atıf Efendi, bu layıhasında müsavat, cumhuriyet, serbestiyet, hukuk-ı düvel, hukuk-ı insan vb. gibi kavramları da Fransız İhtilalinin mantığı içinde ele alıp yorumlamaktadır. Ahmet Resmi Efendi'nin ilk kez olarak ileri sürdüğü bir fikrin, yani Avrupa devletler muvazenesine katılma, Hristiyan dünyasının devletleriyle yeni bir biçimde ilişki kurma gerektiğinin (70) Atıf Efendi tarafından da dile getirildiğini görüyoruz. Bu fikir, Tanzimat'ın önde gelen düşünürlerinden Sadık Rifat Paşa tarafından kuvvetle savunulmuş, Osmanlı Devleti'nin Avrupa hukukuna dahil olması gerektiği üzerinde durulmuş ve din farkının buna engel olamayacağı dile getirilmiştir. Nitekim, Paşaya göre, Avrupa devletlerinin çok mezhepli olması politika açısından önem taşımamaktadır (71).

Osmanlı siyasal düşüncesinin gelişmesinde XVIII. yüzyıldaki diplomatik ilişkilerin önemli bir rol oynadığına şüphe yoktur. Bu yüzyılda Avrupa'ya gönderilen elçilerin gittikleri ülkelerin siyasal, askeri yapılarını incelemeye özen gösterdiklerini biliyoruz (72).

İngiltere'ye giden diplomatlar, serbest ticaret, parlamenter yönetim, haklar güvencesi gibi değerlerle tanıştılar. Fransa'nın merkezîyetçi devlet geleneği ile ihtilalin getirdiği özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkeleri Osmanlı diplomatlarının gözünden kaçmadı. Almanya ve Avusturya'da ise hukuk devleti (Rechtsstaat) kavramı ağır basıyordu (73). 1205 (1791-92) tarihinde Berlin'e elçi olarak gönderilen Azmi Efendi, sefaretnamesinin sonuna koyduğu "tezyil"inde Prusya yönetiminin işleyişinin tam bir tablosunu çizmektedir (74). Azmi Efendi önce umur-ı mülkiye üzerinde durarak Prusya hükümetinin yapısı hakkında bilgi verir. "Ministr"lerin "sadakat ve istikamet"inden söz eder. Bunların sürekli ve düzenli maaş aldıklarını belirterek, "rüşvet ve ubudiyet"in yeri olmadığına dikkat çekmektedir. Avrupa devletlerinin "harbi intaç edecek bir illet zuhur etmedikçe" sınırlarını genişletmek için savaş yapmadıklarını, ticarete, ülkelerini mamur etmeye ağırlık verdiklerini açıklamaktadır. Menzilhaneler, hazine ahvalı, çiftçilerin durumu, askerlik durumları teker teker incelenmektedir. Azmi, askerliğin ülke ekonomisini bozmayacak bir nöbete bağlandığını özellikle belirtmektedir. Azmi, ayrıca İbh Haldun'un tavırlar kuramından dahi söz etmekte ve bu tavırları Avrupa devletlerine uygulamaya çalışmaktadır (75).

Aynı tarihlerde Viyana'ya gönderilen Ebubekir Ratıp Efendi, çok ayrıntılı bir sefaretname ile dönmüş ve bu sefaretname III. Selim'in Nizam-ı Cedit Islahatı için önemli bir model ödevi görmüştür. Ebubekir Ratıp Efendi, sefaretnamesinde Avrupa devletlerinin, bu arada Avusturya'nın hükümet biçimleri, askerlik sistemleri, toplum yapıları ve idari kurumları üzerinde durmakta, disiplinli bir ordu, düzenli maliye, ehliyetli devlet adamı ve müreffeh bir halk kitlesi üzerinde durmaktadır. Halkın refahı, şehirlerin düzeni, mahkemelerin işleyişi, hastaneler, insanların yeteneklerine göre çalıştırılması, yardım sandıkları, gümrükler, posta düzeni, askeri okullar, bankalar vb. onun gözünden kaçmamıştır (76).

Avrupa'ya gönderilen ilk elçiler yabancı dil bilmiyorlardı. Aralarında Halet Efendi gibi Avrupa uygarlığına nefretle bakan tutucular da vardı (77). Ancak bunlar, Avrupa ahvaline, dönemlerinin siyasal gelişmelerine yabancı değillerdi. Osmanlı Devleti'nin III. Selim zamanında Avrupa'nın belli başlı merkezlerinden daimi elçilikler kurması, Türkiye'nin Batılılaşması açısından önemli bir aşama olarak görülmektedir (78).

XVIII. yüzyılın sosyal ve ekonomik koşulları, âyanların güçlenmesine ortam hazırlamış ve devlet taşrada bunlarsız iş yapamaz duruma gelmişti (79). Âyanlar, bir çeşit halk temsilcisi sayılıyor ve bunlar seçimle işbaşına geliyor, bu seçim bir fermanla onaylanarak "âyan-ı vilayet ve iş erleri" olarak atanmış bulunuyorlardı (80). Merkezi güç zayıfladıkça âyanlar güçlendi. Bazı idare, maliye, kaza, posta, güvenlik işleri âyanların eline geçmeye başladı. Artık, âyanların oğulları da âyanlık iddiasında bulunmaya ve âyanlık kalıtsal bir nitelik kazanmaya, hanedenlar kökleşmeye başlamış bulunuyordu. Âyanlık, Osmanlı siyasetinde devlet rüknü sayılmadığı halde, yalnız maliye ve askerlik işlerinde değil, siyasette de yer alacak kadar önem kazandı (81). Nizam-ı Cedit'in güçlenmesini kendileri için tehlikeli gören âyanlar, kapıkuluyla işbirliği yaparak hareketin başarısızlığı uğramasında önemli bir rol oynadılar. II. Mahmut'un tahta geçtiği kargaşa ortamında sadarete getirilen Alemdar Mustafa Paşa'nın çabalarıyla İstanbul'a gelen âyanların temsilcileriyle hükümet arasında imzalanan İttifak Senedi (1808) feodalleşmeyi resmen onaylamış bulunuyordu (82). Sened-i İttifak, Prof. Halil İnalcık'ın deyimiyle, büyük âya-

nın devlet iktidarını kontrol altına alma girişimini ifade etmektedir (83). Bu bakımdan Sened-i İttifak, o zaman taşrada egemen olan kuvvetlerin çıkarlarını ve hayat görüşünü yansıtmaktadır. Başlangıç, yedi madde ve bir hatimeden oluşan Sened-i İttifak, padişahın mutlak otoritesini sınırlayan, âyanla merkez arasındaki karşılıklı ilişkileri tespit eden bir misak, bir yemin belgesi olarak görülmektedir. İlk dört maddede padişahın otoritesi tartışmasız olarak kabul ediliyor, toplanacak askerin, konulacak verginin padişah adına olacağı açıklanıyordu. Ancak, büyük âyanın küçük âyan üzerindeki gücü kabul ediliyor ve hanedanların elde ettikleri haklar güvence altına alınıyordu. Ayrıca, gerek merkezde gerek taşrada çıkacak karışıklıklarda izne gerek olmadan âyanın müdahale hakkı kabul ediliyordu. Padişahın bu senedin üzerine tuğrasını koymas, senede bağlayıcı bir nitelik kazandırmıştır. İttifak senedi yeni bir devlet rejimi kurulması sorununa çözüm getirmemekte, bu nedenle modern devlet anlayışına aykırı bir cereyanın ürünü olarak görünmektedir (84). Ancak yine de Osmanlı İmparatorluğu'nda, hukuk fikrine bağlı devletin kaynağı olmak bakımından bu belge önem taşımaktadır (85). İnsan haklarıyla ilgili kimi öğeleri içermesi açısından İttifak Senediyle Magna Carta (1215) arasında bir ilinti kuran tarihçiler de yok değildir (86).

II. Mahmut, iktidarın adeta yerel feodal beylerle paylaşılmasını öngören bu senedin imzalanmasından memnun değildi. Kendini güçlü görmeye başladığı an, âyanlara karşı savaşa girişti. Bunların nüfuzunu kırdı. Böylece âyanlar siyasal nüfuzlarını yitirdiler, fakat sosyal ve ekonomik güçlerini korudular. Tanzimat Fermanı'nın kaldırdığı iltizam usulünün 1841'de yeniden yürürlüğe konması, bunların mültezimlik yoluyla zengin olmalarını sağladı. Kimi âyan kökenliler de devlet hizmetinde görev alarak vali, mutasarrıf ve kaymakam olmuşlardır (87). Prof. Halil İnalcık, Ziya Gökalp'in "derebeylik devrinin, milletin hiç olmazsa bir kısmında padişaha karşı reaya ve kulluk hisleri hürriyet ve asalet duygularını uyandırarak halk hâkimiyetini hazırladığı" yolundaki sözlerini abartılı olmakla birlikte belirli bir gerçeği sakladığına işaret etmektedir (88).

II. Mahmutun, bir yandan âyanları tasfiye ederek mutlak otoritesini güçlendirmeye çalışırken, öte yandan da 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nı kaldırması onun egemenliğini daha da pekiştirdi. Böylece eyaletlerdeki derebeyleri ve eşraf, başkentte yeniçeriler ve bektaşiler, sultanın keyfi iktidarını kısıtlayan herkes ezilmiş, yok edilmişti. Sultanın iradesine meydan okuyabilecek hiçbir grup kalmamıştı (89). Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla, onunla hükümdarlık makamı arasında bir çeşit denge unsuru olarak rol sahibi olan ulema sınıfı da birdenbire önemini yitirdi (90). Ocağın kaldırılmasının en önemli olumlu sonucu devlet yapısının yenileşmesine karşı çıkabilecek hiç bir engel kalmamış olması ve bir zihniyetin, yani kapıkulu zihniyetinin yıkılmasıdır. Kapıkulu ordusunun yerini artık farklı bir biçimde devşirilecek yeni bir askerî örgütün aldığı görülmektedir.

II. Mahmut, mutlak otoritesini merkezî reformlarla desteklemeye çalıştı. Askerî alanda girilen ıslahatı, eğitim, iletişim, bürokrasi, hükümet ve yönetim kurumlarında yapılan bir dizi yenilik hareketleri izledi. Bu alanda atılan adımların en önemlilerinden biri bakanlıkların kurulması, Avrupa örneğinde kabine sistemine doğru gidilmesidir. II. Mahmut bunu yaparken, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan beri devam eden ve içiçe girmiş bulunan askerî ve sivil bürokrasiyi kesin olarak birbirinden ayırmış oldu (91). Sadrazamda toplanmış olan yetkileri nezaretler arasında paylaştırdı. Sadrazam da ki bir ara

başvekil ünvanını almıştır, nazırlarla hükümdar arasındaki işbirliğini ve uyumu sağlayan bir görevli haline geldi.

II. Mahmut, az çok teşrii bir niteliği bulunan ve yeni düzen konusunda hükümete önerilerde bulunmak üzere, meclisler, komisyonlar kurdurdu. Bunların her biri bir başkan, beş üye, bir ya da iki kâtipten kuruluyordu. Bu kurulların çalışmalarıyla yavaş yavaş bir temel kurallar (nizam-ı esasiye) kavramı belirmeye başladı. Bu, temel kurallar konması için hükümdarın gücünü yasalara bağlama zorunluluğunun yolunu açtı (92). Temel değişikliklerden biri de ulemanın gücünün kırılması ve şeyhülislamlığın bir devlet dairesine dönüşmesidir. Evkaf nezaretinin kurulması, yani bütün vakıfların merkezi bir yönetim altında birleştirilmesi, ulemanın ekonomik gücünü zayıflatmıştı. Mahmut, şeyhülislamlığı bir çeşit İslam milletinin din görevlisi haline getirdi (93). Ancak bu ulemanın öğretim, adalet ve eğitim işlerindeki nüfuzunun büsbütün silindiği anlamına gelmemelidir (94). Osmanlı toplumunun Batıya yönelmesini “küfür” sayan bir zihniyet yıkılamamış ve bu zihniyet bu büyük ıslahatçı hükümdara “Gâvur padişah” damgasını vurmaktan çekinmemiştir.

Mahmut’un ıslahatı yukarıdan aşağı bir gidiş izlemiştir. Mutlak otoriteye belirli dozda rasyonalizm katan bir hükümdar tarafından gerçekleştirildiği için sistem aydın despotluğu özelliğini de taşımaktadır (95).

II. Mahmut zamanında kişisel özgürlükler açısından bazı önemli adımların atıldığını da belirtmek gerekir. Müsadere kaldırılmıştır, din ve vicdan özgürlüğü, onun meşhur sözüyle bir formül haline getirilmiştir : “Tebaamdan Müslümanları ancak camide, Hristiyanları kilisede, Musevileri de havrada görmek isterim” (96). II. Mahmut döneminde Batılılaşma fikrinin temel hak ve özgürlüklere dayalı bir sistem haline gelmeye başladığını söyleyebiliriz. Harp tazminatı sorununu görüşmek üzere Rusya’ya gönderilen Halil Rıfat Paşa İstanbul’a ayak basar basmaz, “Devlet-i Âliyye’nin yaşaması için Garbı taklit etmekten başka çaresi” olmadığını açıkça dile getirmiştir (97). Paris büyükelçiliğine gönderilen Mustafa Reşit Paşa ve Viyana büyükelçisi Sadık Rıfat Paşa Batılılaşmayı daha geniş kapsamlı olarak ele aldılar.

Bunlardan Sadık Rıfat Paşa’nın düşünceleri üzerinde duracağız (98). Sadık Rıfat Paşa, Viyana elçiliği sırasındaki gözlemlerini Avrupa risalesinde açıklamaya çalışır. Avrupa’nın sosyal, ekonomik yapısı, devlet kurumları, eğitim sistemi, matbaanın önemi, sanayi ve ticaretin işleyişiyle ilgili açıklamaları önemli bir yer tutar. Ancak Sadık Rıfat Paşa, Avrupa düzenine, Avrupa uygarlığına egemen olan zihniyeti ve insan haklarını yakalamaya çalışmaktadır. Sadık Rıfat Paşa, çağdaş Avrupa uygarlığını Civilizasyon sözüyle karşılamakta ve bunu “usul-i menusiyyet ve medeniyet” olarak tanımlamakta ve bununla insan haklarının, yaşama, mülkiyet, hürriyet ve haysiyet gibi hakların tam anlamıyla gerçekleştirilmesi demek olduğunu söylemektedir. Paşa’ya göre, Avrupa devletleri arasında geçmişte nice savaşlar olmuş, ancak bir müddetten beri karargir olan “umumi musalaha” üzerine mülk ve milletin güvenliğinin sağlanması temel bir ilke olarak benimsenmiştir. Teb’anın güvenliği, hazinenin dolu olması ve düzenli ordu bulundurulması Avrupa nizamının üç temelini oluşturmaktadır. Dış politikalarının esası ise dengeye dayanmaktadır. Ülke çıkarları nüfusun artırılmasına, mülk ve devletin imarına, asayişin sağlanmasına bağlıdır. Hükümet idaresinde “hukuk-ı millet ve kanun-ı devlet üzere hareket” edilmekte-

dir. Bu bakımdan “ekser umur ve usulleri kavanin-i müessesese tahtında olduğundan hiçbir hükümdar ve vükelası dahi” yürürlükte bulunan yasalara aykırı hareket edemez. Böylece Sadık Rıfat Paşa, herşeyin yasalara bağlı olarak yapıldığını söylemekte ve konulmuş olan nizamın hiç bir şekilde değiştirilemeyeceği üzerinde durmaktadır : “Bu cihetle usul-i mevzu ve nizam-ı müesseselerinde bir gûna tagayyür ve inkılabat olamayub...”, her iş yürürlükteki yasalara göre yapılmaktadır. Paşa, Avrupa hükümetlerinin “hukuk-ı insaniyeye riayet” esasına göre kurulduğunu işaret ettikten sonra (99), bir başka risalesinde (100) “idare-i hükümetin bazı kavaid-i esasiyesi” üzerine daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. Ona göre her toplumda “fesadın def’i ve halkın işlerinin görülmesi için bir hükümetin varlığı zorunludur. Hükümetlerin varlığının özü uyrukların işlerini görmek ve haklarını aramaktır. Hükümetler halk için kurulmuş olup, yoksa halk hükümet için yaratılmamıştır : “Her bir hükümetin vaz’ı teb’aa-ı mevcudesinin tesviye-i maslahat ve ihkak-ı hukukları içindir. Hükümetler halk için mevzu’ olup yoksa halk hükümetler için mahluk değildir.” Sadık Rıfat Paşa, ülke yönetiminde lafla vakit geçirmenin gereksizliğini belirterek “icrat-ı kat’iyyenin lüzumu” üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda kuvvetli hükümetin gerekliliğine işaret etmektedir : “Hükümet hangi esasî üzerine idare olunursa olunsun behemehal merkez-i idarede kuvve-i icraiye mükemmel olmak farz gibidir...” Çünkü idarede zaaf görülürse bunun sonunda kargaşa (ihtilal) çıkar. Paşa’nın üzerinde durduğu temel kavramlardan biri de adalettir. Çünkü “her devletin medar-ı kuvvet ve hayatı ve devam-ı sebatı adalettir... Adalet esas-ı devlettir”. Adalet esasına dayanmayan bir devletin yaşamasına olanak yoktur. Devletlerin çöküşünün ana nedenleri arasında “ahali hakkında zulüm ve taaddi maddesi” başta gelmektedir. Bir devletin gücü “tebaasının itaat-ı kâmile ve hüsn-i kabul ve muhabbet-i daimesi ile” orantılıdır. Bütün nizamın esası “her sınıf tebaanın tabii olduğu devletten can ve mal ve itibar cihetiyle emniyet-i kâmile” bağlıdır.. Hiç kimse- nin kişisel onuruna (itibar-ı zatiyesine) halel getirilmemesi gerekir. Ve kendi rızası olmadıkça ev, bark, emlak ve çiftlikleri zorla alınmamalıdır. Bütün bunlar, uygar Avrupa devletlerinin “siyaset-i esasiyesinin elifbası” niteliğindedir. Paşa’nın burada belirttiği temel hakların Tanzimat Fermanı’nın esas ilkeleri arasında yer aldığını belirtmeye bile gerek yoktur. Sadık Rıfat Paşa, keyfi yönetimin kaldırılmasını, kanun egemenliğinin sağlanmasını, halkla hükümdarın karşılıklı görev ve yetkilerinin belirlenmesini savunmaktadır. Paşa’nın “adalet halktan az vergi almak değildir, belki bütün haklara riayettir” sözleri aslında bütün bir hukuk sistemini anlatmaktadır (101). Paşa’nın Avrupa’da eşyanın el arabaları ile taşındığını belirterek, insan onuruna ve doğasına yakışmayan arka hamallığına karşı çıkması da onun insana ne kadar büyük bir saygı duyduğunun ifadesidir (102). Sadık Rıfat Paşa’nın geleneksel Osmanlı siyaset felsefesinden farklı bir düşünceye yöneldiği anlaşılmaktadır. Çünkü, Osmanlı ya da İslam siyaset nazariyelerinde hükümdarlar, “hukuk-ı millete” değil, “şcriat-ı garra”ya uygun davranmak zorundadırlar. Böylece Sadık Rıfat Paşa, Aydınlanma devri devlet felsefesinden etkilenecek yeni siyaset kuramlarının gelişmesine ortam hazırlayanların başında gelmektedir (103).

NOTLAR

- (1) Tarık Zafer Tunaya, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, İstanbul, 1982, 150.
- (2) George H. Sabine, *A History of Political Theory*³, London, 1966, 189, 225.
- (3) Bu görüşün ateşli taraftarlarından biri olan Postel, iki kez Doğu'ya gelmiş, Doğu toplumlarının tarihini, gelenek ve göreneklerini incelemiş, üç semavi dinin bir takım öğelerinin birleştirilmesiyle ortaya yeni bir din çıkacağını ve böylece sonsuz barışın gerçekleşebileceğini savunmuştur. Ancak Postel, Fransa kralının başını çekeceği bir evrensel monarşiden, bir evrensel uzlaşmadan (concordia mundi) yanadır. Bk. *Guillaume Postel 1581-1981*, Paris, 1983.
- (4) Nusret Hızır, *Felsefe Yazıları*, İstanbul, 1976, 194-198; Sabine, *Political Theory*, 331-353.
- (5) Jean Bodin, *Les six livres de la Republique*, Lyon, J. de Tourners, 1579; krş. Sabine, *Political Theory*, 399-414.
- (6) A. Aulard, *Fransa İnkılabının Siyasi Tarihi* (Çev. Nazım Poroy), Ankara, 1944-45, 3 cilt.
- (7) Yusuf Akçura, "Türk Milliyetçiliğinin İktisadi Menşelerine Dair", *Siyaset ve İktisat Hakkında Bir Kaç Hitabe ve Bir Makale*, İstanbul, 1340/1924, 141.
- (8) Halil İnalcık, "Padişah", *İslam Ansiklopedisi* (İA), IX, 422.
- (9) Halil İnalcık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Reşit Ruhmeti Arat İçin*, Ankara, 1966, 259-271.
- (10) Halil İnalcık, "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* (SBFD), XIV/1 (1959), 69-94.
- (11) M. Fuad Köprülü, "Orta zaman Türk Hukukî Müesseseleri İslam Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok Mudur?" *Belleten*, 5/6 (1938), 71. Krş. Taner Timur, *Osmanlı Kimliği*, İstanbul, 1986, 54. Ayrıca bk. Fuad Köprülü, "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazat", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, I (1931), 165-313.
- (12) Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Ankara, 1973, 21-28.
- (13) Berkes, *Çağdaşlaşma*, 23.
- (14) Metin Heper, *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme*, İstanbul, 1977, 13-16; Carter W. Findley, *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire The Sublime Port 1789-1922*, Princeton University Press, 1980.
- (15) İbn Haldun, *Mukaddime* (Çev. Z. K. Ugan), İstanbul, 1968, I, 350-478.
- (16) Ahmet Arslan, *İbn Haldun'un İlim ve Fikir Dünyası*, Ankara, 1987; aynı yazar, "Geleneksel Osmanlı Devlet ve Siyaset Felsefesi ve Tanzimat", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Sempozyumu Bildirileri*, İzmir, 1992, 15-32.
- (17) Corneil Fleischer, "Royal Authority, Dynastic Cyclism, and 'İbn Haldunism' in Sixteenth Century Ottoman Letters", *International Studies in Sociology and Social Anthropology*, vol. XL (1954), 46-67.
- (18) Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l Feth*, İstanbul, 1330, I.
- (19) Z.F. Fındıkoğlu, *Türk Tefekkür Tarihi ve İbn Haldun*, İstanbul, 1952.
- (20) T.Z. Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul, 1960, 8.
- (21) Ahlak-ı Alâî, Bulak, 1248, II, 2.
- (22) Halil İnalcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş", *SBFD*, XIII/2 (1958), 103-126.
- (23) Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l Feth*, 13-17.
- (24) Ömer Lütfi Barkan, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları c. I *Kanunlar*, İstanbul, 1943, I-LXXII.
- (25) Ahlak-ı Alâî, 49.
- (26) Dusturü'l amel li islahi'l halel, İstanbul, 1280, 124.
- (27) Virginia Aksan, "Ottoman Political Writing 1768-1808", *International Journal of Middle East Studies*, 25 (1993), 53-69.
- (28) *Naima Tarihi*, İstanbul, 1281, c. I, 40.
- (29) Sadık Rifat Paşa, "İdare-i Hükümetin Bazı Kavaid-i Esasîyesi", *Müntehabat-ı Âsâr*, t y, 43.
- (30) Berkes, *Çağdaşlaşma*, 128.
- (31) S. Vryonis, "Isidor Glabas and Turkish Devshirme", *Speculum*, XXXI/3 (1956), 433-443; aynı yazar, "Seljuk Gulams and Ottoman Devshirmes", *Der Islam*, 41 (1965), 221-252; Paul Wittek, "Devshirme and Shari'a", *Bulletin of the Scholl of Oriental and African Studies* (BSOAS), XVII (1955), 271-278.
- (32) Ali Ülkü Azrak, "Hammer'in Gözüyle Osmanlı İmparatorluğunda Yönetici Sınıflar", *İÜ Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, I/1 (1983), 13. Krş. Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi* (Çev. Ata Bey), İstanbul, I, 175.

- (33) Ahmet Mumcu, *Siyaseten Katl*, Ankara, 1985.
- (34) Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri Kassamına Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, III/5-6 (1966), 1-479.
- (35) Muhittin, "Meslek", 20 Kanunisanı 1925, 6.
- (36) Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, Ankara, 1976.
- (37) Berkes, *Çağdaşlaşma*, 69.
- (38) Berkes, *Çağdaşlaşma*, 69.
- (39) Muhittin, *Meslek*, 3 Şubat 1925, 8.
- (40) Sina Akşin, "Osmanlı Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme", *Toplum ve Bilim*, 2 (1977), 31-35.
- (41) Sina Akşin, *göst. yer*.
- (42) *Koçu Bey Risalesi* (Yay. A. Kemali Aksüt), İstanbul, 1939, 35.
- (43) *Naima Tarihi*, I, 44.
- (44) Machiavel, *Hükümdar* (Çev. Vahdi Hatay), İstanbul, ty, 25.
- (45) Jean Bodin, *Les six livres*, 209.
- (46) Bodin, *Les six livres*, 674-675.
- (47) *Les six livres*, 697. Krş. M. Tayyip Gökbilgin, "İbrahim Paşa", *İA*, VI/2, 908-915.
- (48) *Les six livres*, 543.
- (49) Busbecq, *Türk Mektupları* (Çev. Hüseyin Cahit Yalçın), İstanbul, 1939, 82.
- (50) Halil İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire", *Archivum Ottomanicum*, VI (1980), 283-337.
- (51) Fernand Braudel, *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris, 1966, I, 361-383; Ö. Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X (1953), 1-32.
- (52) Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Ankara, 1974.
- (53) Halil İnalçık, "Adaletnameleri", *Belgeler*, II/3-4 (1965), 49-145.
- (54) Ağah Sırrı Levend, "Siyasetnameler", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleteni*, 1962, 167-194; aynı yazar, "Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız", *göst. yer*, 1963, 63-115.
- (55) Bunların toplu bir değerlendirmesi için bk. Tayyip Gökbilgin, "XVII. Asırda Osmanlı Devletinde İslahat İhtiyaç ve Temayülleri ve Kâtip Çelebi", *Kâtip Çelebi*, Ankara, 1957, 197-218; Bernard Lewis, "Ottoman Observers of Ottomans Decline", *Islamic Studies*, I (1962), 71-87 (görülmedi). Pal Fodor, "State and Society, Crisis and Mirror of Princes", *Acta Orientalia*, XL/2-3 (1986), 217-240.
- (56) Halil İnalçık, "The Nature of Traditional Society : Turkey", *Political Modernization in Japan and Turkey* (Ed. Robert E. Ward and Dankwart A. Rustow), Princeton University Press, 1964, 42-63.
- (56) Kâtip Çelebi, *Düsturü'l amel li islahi'l halel*, İstanbul, 1280; *Koçi Bey Risalesi* (Yay. Ali Kemali Aksüt), İstanbul, 1939; Mehmet İpşirli, "Hasan Kâfi el-Akhisari ve Devlet Düzenine Ait Eserleri Usûlü'l-hikem fî nizami'l âlem", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 10-11 (1979-80), 239-278; Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Kaynaklar Kitâb-ı Müstetâh, Kitabu Mesâlihi'l Müslimin ve Menâfi'i'l-Müminin, Hırz-ü'l-Mülûk*, Ankara, 1988; B. Lewis, "Ottoman Observers of Ottoman Decline", *Islamic Studies*, I (1962), 71-87.
- (57) Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, 53-54.
- (58) Berkes, *Çağdaşlaşma*, 41.
- (59) Mine Gökçek, *East Encounters West, France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, New York and London, Oxford University Press, 1987.
- (60) Enver Ziya Karal, "Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri", *Tanzimat I*, İstanbul, 1940, 13-30.
- (61) Örnek verilebilir : 1132 Senesinde Fransa'ya Giden Elçi Mehmet Efendi'nin Tahriri (Yay. Ali Suavi), Paris, 1288, 49-50.
- (62) Faik Reşit Unat, *Osmanlı Seyirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara, 1968.
- (63) Niyazi Berkes, "İlk Türk Matbaasının Kurucusunun Dini ve Fikri Kimliği", *Belleten*, 104 (1962), 715-737.
- (64) Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul, 1970, 150-154.
- (65) İstanbul, 1144.
- (66) Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*⁵, İstanbul, 1982, 46.
- (67) Krş. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çev. Metin Kırıralı), Ankara, 1970, 48.
- (68) Lewis, *a.g.e.*, 54-74.
- (69) Layihanın metni, *Cevdet*, VI, 327.

(70)

- (71) Sadık Rifat Paşa, *Müntehabat-ı Asar* (ty) içinde VIII. risale, 39, "... Devlet-i Aliyye dahi işbu hukuka dahil ve mevkî-i istirahat ve asayişe vasil olmak elzemdir. Eğer mugayeret-i diniye anlar tarafından mani-i emniyet olur mutalaası varid olur ise elhaletühazihi tutulan usul iktizasınca emr-i hükümte muhalefet-i ayin ü mezhep tagayyürü hukuk edemeyüb..."
- (72) Ercüment Kuran, "Türkiye'nin Batılılaşmasında Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Rolü", *VI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1967.
- (73) Carter V. Findley, "Osmanlı Siyasal Düşüncesinde Devlet ve Hukuk : İnsan Hakları mı Hukuk Devleti mi?", *XII. Türk Tarih Kongresine sunulan bildiri*, Ankara, 14.IX.1994. Bildirisinin bir kopyasını bana vermek lutfunda bulunan Sayın Findley'e teşekkür ederim.
- (74) *Sefaretnâme 1205 senesinde Prusya Kralı İkinci Frederik Gıyon'un Nezdine memur olan Ahmed Azmi Efendindir*, İstanbul, 1303, 44-72.
- (75) *göst. yer.*
- (76) Enver Ziya Karal, *III. Selim'in Hatt-ı Hümayunları*, Ankara, 1946, 16, 17, 31, 33, vb; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Tosyalı Ebubekir Ratıp Efendi", *Belleten*, 153 (1975), 49-76; Cahit Bilim, "Ebubekir Ratıp Efendi, Nemçe Sefaretnamesi", *Belleten*, 209 (1990), 261-295. B. Lewis, (age 583), Ebubekir Ratıp Efendi'ye bilgi verenler arasında o tarihlerde henüz 20 yaşlarında bir genç olan ünlü Osmanlı Tarihi yazarı Hammer'in bulunduğunu da yazmaktadır.
- (77) Enver Ziya Karal, *Halef Efendi'nin Paris Büyük Elçiliği 1802-6*, İstanbul, 1940.
- (78) Kuran, "Türkiye'nin Batılılaşmasında Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Rolü", *VI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1967.
- (79) Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara, 1977.
- (80) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Ayan", *İA*, II, 41-42.
- (81) Berkes, *Çağdaşlaşma*, 98.
- (82) *Cevdet*, IX, 278-282.
- (83) Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Belleten*, 112 (1964), 603-622.
- (84) İnalcık, "Sened-i İttifak..", 607-608; Berkes, *Çağdaşlaşma*, 12.
- (85) Sıddık Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, İstanbul, 1952, 127-129; Tarık Zafer Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, 26.
- (86) Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 442.
- (87) Ercüment Kuran, "XIX. yüzyılda Anadolu'nun Sosyal Tabakalaşmasında Âyanların Yeri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri*, İstanbul, 1991 163-168.
- (88) İnalcık, "Sened-i İttifak..", 608.
- (89) Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 81.
- (90) Tanpınar, *XIX. Asır*, 72.
- (91) Findley, *Bureaucratic Reform*, 120.
- (92) Berkes, *Çağdaşlaşma*, 49.
- (93) Berkes, *Çağdaşlaşma*, 154.
- (94) Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1947, V, 162.
- (95) Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, 29.
- (96) II. Mahmut dönemiyle ilgili bütün kaynaklarda bu söz vardır.
- (97) Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, İstanbul, 1339, 48-73.
- (98) Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, Ali Canip, "Teceddüt Tarihimizde Dikkate Değer Bir Sima : Sadık Rifat Paşa", *Hayat*, 3 (1926), 45-47; Niyazi Berkes, *Çağdaşlaşma*, 181-184; Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 132-133; Tanpınar, *XIX. Asır*, 119-124; Findley, "Osmanlı Siyasal Düşüncesinde Devlet ve Hukuk."
- (99) *Avrupa Risalesi*, 4-5. Tanzimat Fermanını tavzihan taşraya gönderilen açıklayıcı metin Sadık Rifat Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Burada "bir çobanla bir paşa" arasında eşitlik bakımından hiçbir farkın bulunmadığından söz edilmesi, Paşa'nın eşitlik konusundaki anlayışına önemli ölçüde ışık tutmaktadır (Bk. Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara, 1954, 180-185.)
- (100) *Müntehabat-ı Asar* içinde.
- (101) Tanpınar, *XIX. Asır*, 122.
- (102) *Avrupa Risalesi*, 12. "Ve sokaklar müstevi ve muntazam olduğundan eşya ve hamule bargirler ve ianet-i külliye ve el arabaları ile nakl olunup titrat-ı insaniyeye yakışmayan arka hamallığı misillü san'at-ı müşkile yoktur."
- (103) Ercüment Kuran, "Osmanlı İmparatorluğunda İnsan Hakları ve Sadık Rifat Paşa (1807-1857)", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1981, II, 1149-1153.

BAŞKAN – Teşekkür ederiz Sayın Zeki Arıkan.

Açıklamalar, hep zenginleşerek gidiyor. Konuşmacılar, yarım saati aşmıyor.

Bu bölümde son bir konuşmacımız kalıyor; o da Sayın Gülnihâl Bozkurt; “Osmanlı Devletinde Parlamento’nun evrimi.”

Buyurun Sayın Bozkurt.

Prof. Dr. Gülnihâl BOZKURT

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Başkanı

Sayın Başkan, Değerli Konuklar,

Türk Hukuk Tarihinde parlamento kurumu ilk kez 1876 Anayasası ile karşımıza çıkmaktadır. Ancak, Osmanlı padişahlarının yasama yetkilerinin kısmen de olsa bir kurula devri ilk kez II. Mahmut döneminde gerçekleşmiştir. Reformist padişah, devlet yönetimi ile ilgili kararlar alacak ve yasama yetkisinin bir bölümünü üstlenecek kurullar oluşturmuştur. Askerlik işleriyle ilgili kuralları ve karar tasarılarını hazırlayacak olan Dâr-ı Şûray-ı Askerî, adalet, hukuk işleriyle ilgilenecek Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye (Adalet-Hukuk İşleri Yüksek Kurulu) ve Başvekalette, Bakanlar Kuruluna benzer şekilde (1) çalışacak olan Dar-ı Şuray-ı Babîâlî. Yapılan nizamnamelerin bu meclislerde görüşülmedikçe yürürlüğe konmayacağı belirtilerek, bu meclislerin yasama faaliyetindeki işlevlerinin önemi vurgulanmıştır (2). Kuşkusuz üyeleri Padişah tarafından atandıkları ve halkın bu üyelerin seçimine katılması söz konusu olmadığı için, adı geçen kurullar bugünkü anlamda “meclis” niteliğini taşımamakta, ancak yasama faaliyetine katılmaktadırlar.

1839 Tanzimat Fermanı’nda, “Meclis-i Ahkâm-ı Adliye’de her konuda varılan kararların, Padişah onayından sonra kanun sayılacağı” belirtilirken, bu kurulun yasama faaliyetindeki rolü sürdürülmektedir. Ferman’da, “bu Kurul reform yasalarının kaynağı olarak” belirtilmiş, “bu Kurul’un üye sayısının arttırılacağı, üyelerin kendi fikirlerini hiç çekinmeden serbestçe söyleyebilecekleri de vurgulanmıştır.

1854 yılında bu Meclis’in görevi yalnız idarî yargı ile sınırlanarak, kanun taslaklarını hazırlama görevi Meclis-i Âli-i Tanzimat adlı yeni bir kurula verildi. Bu yeni Meclis’in kanun yapmak, bakanları yargılamak ve kanun ve nizamnamelerin uygulanmasında görülen yolsuzlukları sadaret makamına ihtar etmek gibi üç ana görevi vardı (3). 1868’de kanun taslaklarını hazırlama işi Şuray-ı Devlet’e devredildi (4). Şuray-ı Devlet’in her vilayetten gelecek 3-4 temsilci ile, vilayet meclislerinin her yıl yapmak istedikleri ıslahat hakkında karar vermek görevi de vardı. Böylece Şuray-ı Devlet sınırlı bir konuda da olsa, vilayet temsilcilerinin katıldığı iptidai bir meclis haline gelmişti. 28 müslüman, 13 gayrimüslim üyeden oluşan Şuray-ı Devlet’in kuruluşu bu nedenle çok önemlidir (5).

Bu dönemde aydınların halkın yönetime katılması konusunda üstü kapalı fikirleri de gazetelerde yayınlanmaya başladı. Şinasi, “bir hükümet halkı memleket idaresine ne derece ortak ederse, sorumluluğu o derece hafifler” derken; Namık Kemal parlamenter sistemi övmekte, Ziya Paşa ise anayasa ve millet meclislerinden, yetkileri sınırlı bir parla-

(1) “... Babîâlî’de vaz’ olunacak Dâr-ı Şûra ministra meclisi demek olacağına binaen...” Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi C. V*, Ankara, 1983, s. 102 vd.

(2) “... Nizamnamelerin bu meclislerde müzakere ile kararpezir olmadıkça, mevaki-i icraiyye konulmaması hususuna dah irade” Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat* Ankara, 1985, s. 103.

(3) A. Lütîfî Efendi *Tarihi, Huz. Münir Aktepe*, İstanbul, 1984, s. 220-221.

(4) 1861 ve 1868’de bu meclislerde yapılan düzenleme ve değişiklikler için bkz. Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*, Ankara, 1995.

(5) Orhan Aldıkaçtı, *Amme Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İstanbul, 1982, s. 51-52.

mentodan bahsetmektedir (6). Mithat Paşa ise, devrin İngiliz elçisi Sir H. Elliot'a "Bakanları bir millî meclise karşı sorumlu tutmak ve bu mecliste her dinden insanın yer almasını sağlamak gerektiğini" söylemiştir (7).

Başta Mithat Paşa olmak üzere, Genç Osmanlılar'ın verdiği, Abdülaziz, V. Murat ve II. Abdülhamit dönemlerini kapsayan uzun bir mücadele sürece sonunda, 23 Aralık 1876 Anayasası, yani hukuk tarihimizin ilk anayasası ilan edildi.

A. I. Meşrutiyet Dönemi

1851 Prusya Anayasası örnek alınarak (8) kabul edilen bu Anayasada konumuz açısından bizi ilgilendiren maddeler Meclis-i Umumi, (md. 42-59), Heyet-i Âyan (md. 60-64) ve Heyet-i Mebusan (md. 65-80) başlıkları altında düzenlenmiştir.

Anayasa'ya göre, Meclis-i Umumi, Heyet-i Âyan ve Heyet-i Mebusan isimli iki heyetten oluşmaktadır. Meclis üyeleri verdikleri oylardan ve müzakereler sırasındaki beyanlarından ötürü sorumlu tutulamayacaklardı. Padişah Meclis-i Umumi'yi her yılın başında toplantıya çağıracaktı. Ancak toplantı zamanlarını kısmak, meclisi dağıtmak, yeniden seçtirmek hakkı -hiç bir süreyle kısıtlı olmaksızın- doğrudan doğruya Padişahındı.

Anayasaya göre, Heyet-i Âyan üyeleri Padişah tarafından, 40 yaşını tamamlamış, önemli memuriyetlerde bulunmuş devlet adamları arasından ömür boyu kaydıyla atanacaklardı. Heyet-i Mebusan üyelerini her 50 000 erkek için bir milletvekili olmak üzere, Osmanlı vatandaşları seçecekti. Milletvekilleri dört yıl için seçilecekler ve sadece kendilerini seçen bölgenin değil, "tüm Osmanlıların vekili" hükmünde olacaklardı (md. 71).

Anayasa'nın 66 ncı maddesine göre milletvekili seçimleri Kanun-u Mahsus'un düzenlediği biçimde yapılacaktı. Ama bu Kanun'u çıkartacak parlamento seçim sonucunda oluşabileceği için, sorunu çözmek üzere Mithat Paşa, seçimlerin nasıl yapılacağını belirleyen bir "Talimat-ı Muvakkate" hazırlattı ve Vükela Meclisi ve Padişah'ın onayından geçirterek ilân ettirdi (28 Ekim 1876).

Bu Talimat, milletvekili seçilme şartlarını Anayasa'da öngörülen şartlardan biraz farklı olarak şöyle belirliyordu :

1) İyi halli olmak, 2) 25 yaşından küçük olmamak, 3) Devletin resmî dili Türkçeyi bilmek, 4) Seçildiği ilin ahâlisinden olmak, 5) Ağır hapis cezasına çarptırılmamış olmak, 6) Türkiye'de az çok emlâk sahibi olmak.

Milletvekilleri, vilâyet, liva ve kazaların idare meclisleri üyeleri tarafından seçilmiş, idare meclisi üyelerini de halk seçtiği için, milletvekilleri halk tarafından seçilmiş sayılmışlardır. Böylece bu Talimat'la seçimler iki dereceli olarak düzenlenmiştir.

Anayasa'ya göre Heyet-i Mebusan'ın, ancak kendi görev alanları içinde bulunan konularda kanun düzenlenmesi veya mevcut kanunlarda değişiklik önerisinde bulunabil-

(6) Bu fikirler için bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1992.

(7) Sir Henry Elliot, *Some Revolutions and Other Diplomatic Experiences*, London, 1922, s. 228.

(8) Bu konuda bkz. G. Bozkurt, *age*.

mek gibi çok kısıtlı bir yetkisi vardır. Yasama konusunda esas yetki Vükela Heyeti'ne verilmiştir (md. 53). Milletvekilleri bu kısıtlı yetkilerini kullanabilmek için dahi Padişah'dan izin almak zorundaydılar. Bu izin alındıktan sonra durum Şuray-ı Devlet'e iletilir, öngörülen lâyiha orada hazırlanırdı.

Şura-yı Devlet'in hazırladığı kanun lâyihaları, önce madde madde, sonra bütün olarak ekseriyetle Heyet-i Mebusan'da kabul edildikten sonra Heyet-i Âyan'a gönderilirdi. Lâyiha, Heyet'in Âyan'da da aynı biçimde görüşülür, burada reddedilirse o senenin toplantı müddeti içerisinde tekrar Mebusan Meclisi tarafından gündeme getirilip tartışılmazdı. Bu bir çeşit veto hakkıdır. Fakat Heyet-i Âyan'ın da onayladığı yasalar Sultan tarafından veto edildiği takdirde tekrar nasıl yasa haline dönüşeceği konusunda Anayasa'da hiç bir açıklık yoktu.

Mebusan Meclisi'nin ikinci yetkisi, vekillerin Padişaha olduğu gibi, Mebusan Meclisine karşı da, ama Padişah izniyle sorumluluk altında tutulmalarından doğmaktadır. Anayasa'nın 38 inci maddesine göre, Meclis, bir sorunun açıklanması için bir vekili kendi huzuruna çağırabilirdi. 35 inci maddeye göre ise, vekiller herhangi bir konuda Mebusan Meclisi ile ihtilafa düşer ve savundukları konu Meclis çoğunluğunca reddedilirse, Padişah kelimeyi değiştirmek zorunda kalabilir veya Mebusan Meclisi'ni feshedebilirdi. Nitekim Mebusan Meclisi 1878'de İbrahim Ettem Paşa Kabinesi'nin düşmesine yol açmıştır (9).

Mebusan Meclisi, Padişah izniyle vekilleri Divan-ı Âli'ye göndermek (md. 31) yetkisine de sahiptir. Mebusan Meclisi'nin bütçe yasa tasarısını onaylamak, Osmanlı uyruklarının dilekçelerini kabul etmek, içtüzük düzenlemek gibi yetkileri de vardır.

Konumuz açısından ilk Osmanlı Parlamentosu'nu değerlendirirsek, son derece kısıtlı yetkileri olduğunu görürüz.

1876 Anayasası, "kutsal ve sorumsuz" olan Padişahın üstün kuvvet ve yetkisine dayanmakta, son söz ve karar hakkı Padişaha verilmektedir. Ünlü 113 üncü madde, bireyin, Parlamenteonun, hatta Anayasanın değerini sıfıra indirmektedir.

Padişah bu maddeyi, önce 19 Aralık 1876'da Sadaret'e atadığı, Anayasa'nın mimarı Mithat Paşa için kullanmış ve onu İtalya'ya sürgüne göndermiştir (5 Şubat 1877).

Mithat Paşa ise, İtalya'da "Neue Freie Presse" gazetesine verdiği demeçte olayı şöyle yorumlamıştır (10) : "Sürgüne gönderilmem, sadece anayasal rejime karşı despotizmin reaksiyonu değildir. Montesquieu, bize anayasanın yaratılmasının çok güç ve zaman alıcı olduğunu öğretmiştir. Kesin yetkili, egemen bir kral, sadece yavaş yavaş yetkilerinin azaltılmasına razı edebilir. Sabır ve ikna yoluyla başarıya ulaşılabilir. Sultan'ın ve bakanlarının kişiliklerini Anayasa için tehlikeli görmüyorum. Ancak, Sultan'ın danışmanları, karakter ve cesaret gereken durumlarda, kendi çıkarlarını gözetmektedirler. Ben hiç bir

(9) Recai G. Okandan, *Anme Hukukumuzda Tanzimat ve Birinci Meşrutiyet Devirleri*, s. 144 vd. ve Bekir S. Baykal, "93 Meşrutiyeti", *Belleten*, C. I. 1942, no. 21-22.

(10) *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinete, 1871-1914* Lepsius J.-Mendelsohn, Albrecht T.-Bartholdy, F. Berlin, 1922 s. 163.

zaman Sultan'a, onun fikirlerine aykırı olabilecek düşüncelerimi saygıyla açıklamaktan çekinmedim. Yöneticilerin önünde tüm gerçeği söyleme kapasitesine sahip insanların olmayışı büyük şanssızlıktır". Demeçten, Mithat Paşa'nın, Padişahın bu tepkisini normal karşıladığı, Padişahın, yetkilerini kısıtlayan Anayasal düzene zaman içinde alışacağını düşündüğü (yani bir evrimle bu düzeni yerleştirme isteği ki zaten Mithat Paşa için başka bir seçenek söz konusu değildi) ve Padişah'a değil, onun önünde inandıkları davayı cecurca savunabilecek şahsiyeti göstermeyen çevresine olan kırıngnlığı gözlenmektedir.

Burada mutlaka değinilmesi gereken bir diğer yorum da anayasa hazırlıkları sırasında Mithat Paşa ile sık sık tartışan Cevdet Paşa'dan gelmiştir (11) : "Kanun-u Esasi sayesinde Mithat Paşa kendisini azledilemez sanıp, Padişaha karşı pek ağır davranır oldu. Padişah ise onun hareket tarzından rahatsız olarak onu azil ile, Paşa Avrupa'ya tardonuldu..." Bu sözler, sadece Padişah'ın değil, çevresinin de, padişahın yüzyıllardır alışlagelmiş yetkilerinin kısıtlanmasına fikren hazır olmadığını bir kez daha göstermektedir. Anayasal düzenin yeni başbakanı, sefeinin, düşündüklerini Padişaha serbestçe söylemesi yüzünden sürgüne gönderilmesini doğal karşılamaktadır.

Anayasa'nın ilânının ertesi günü, 20 Mart 1877'de toplanacak Mebusan Meclisi için, yalnız bu defaya mahsus olmak üzere, İstanbul ve çevresinden seçilecek mebusların seçim şekline ilişkin 24 maddelik bir beyanname yayınlandı (12).

Yapılan seçimlere, vatandaş sayılmayan kadınlar katılamamışlardır. İstanbul civarında yapılan seçimlere seçmen olarak sadece mülk sahibi kişiler davet edilmişler, taşrada yapılan seçimlere de tüm erkek vatandaşların katılması sağlanamamıştır. 1877 seçimlerinde hiç bir siyasî partinin mevcut olmadığını da hatırlatmakta yarar vardır.

19 Mart 1877'de 115 Mebusan Meclisi ve 26 Heyet-i Âyan üyesinden oluşan ilk Meclis-i Umumi Dolmabahçe sarayında toplandı. Padişah, mabeyn başkâtibi Said Paşa tarafından kendi adına okunan nutkunu dinledikten sonra, meclis üyeleriyle hiç konuşmadan salondan çıktı.

Nutkun (13) vurguladığı en önemli noktalar, "Medeni milletler seviyesine çıkma amacı" ve "bunun için halkın yönetime katılmasının sağlanması gereği"dir.

Osmanlı Meclis'i, savaş sürerken 19 Mart'tan itibaren üç ay devam etmesi kararlaştırılan birinci toplantı devresinin sonuna geldi ve 28 Haziran 1877'de tatile girdi. 13 Aralık 1877'de tekrar toplanan Meclis-i Umumi'nin başkanlığına, Bulgar Mikhalaki Efendi seçildi.

Padişah, açış konuşmasında, "devleti korumanın tek yolunun anayasayı her anlamda uygulamak olduğunu, medeniyetin ilerlemesinden ülkenin de yararlanacağını, eşitliği, iyi bir ekonomi politikasını, vergi adaletini gerçekleştirmeyi ve zamanın ihtiyaçlarına göre adalet sistemini elden geçirmeyi istediklerini, ancak savaşın bu içten isteklerini engellediğini" belirtti (14).

(11) A. Cevdet Paşa, *Tezâkir-i Cevdet*, Yay. C. Baysun, Ankara 1986, 4. D, s. 168.

(12) 24 Zilhicce 1293 tali Takvim-i Vekayi.

(13) 5 Rebiülevvel 1294 Ta. li Takvimi Vekayi.

(14) Hakkı Tarık Us, *Meclis-i Mebusan (1293-1877)*, İstanbul 1940, C. II, s. 10.

Meclis-i Umumi, 14 Şubat 1878'e kadar 29 toplantı yaptı. Meclis-i Mebusan, sadece kanun lâyhalarını tetkik ve müzakere etmekten ibaret olan sınırlı yetkilerine rağmen üzerine düşeni fazlasıyla yaparken, yetkilerini aşarak, hükümete de ağır eleştiriler yöneltti. Sonunda, giderek zorlaşan savaş koşulları da bahane edilerek, Meclis, Anayasa'nın 43 üncü maddesi gereğince, yasal süresinden bir ay önce Padişah tarafından feshedildi. Yine aynı maddeye göre Kasım başında toplantıya çağırılması gereken Meclis bir daha toplantıya çağırılmadı. Bugünkü anlamda seçmen desteğiyle değil, adeta tayinle gelen milletvekilleri bölgelerine döndüler.

Anayasayı kabule zorlanan bir Padişah'la devletin kurtuluşu için son çare olarak anayasayı gören, hürriyete inanmış bir avuç reformist devlet adamı tarafından gerçekleştirilen I. Meşrutiyet hareketi böylece yarıda kaldı. Daha hazırlanırken büyük tartışmalara yol açan ve epeyce yara alan bu Anayasa'da halkı, Hükümeti ve Meclis'i Padişahın keyfî hareketlerine karşı koruyacak önlemlere yer verilemedi. Demokratik geleneklerin olmadığı, Anayasanın getirdiği yeni kurumlara sahip çıkma bilincinin "toplumda" ve yetkilerini kısıtlayan bu kurumları doğal sayan düşünce sisteminin "egemen aile" de henüz yerleşmediği bu ortamda, 1876 Anayasası döneminin sosyal bünyesine uymadı ve kendisinden beklenen "sihirli değnek" görevini doğal olarak yerine getiremedi.

1876 Anayasasının getirdiği sistemi şöyle değerlendirebiliriz : Anayasa'daki düzenlemeyle, Padişahın ezici üstünlüğü karşısında parlamentonun çok sınırlı olan gücü tamamen kaybolmuştur. Yani bu anayasayla bir parlamenter rejim getirilememiş, Osmanlı mutlak monarşisinin meşrutiyet'e dönüşmesi Padişahın hukukî statüsünü değiştirmemiş, yasama ve yürütme güçleri Padişah'ta toplanmıştır. Mutlakiyet rejimi devam ettirilmiştir. Seçimle gelen tek organ olan Heyet-i Mebusan'ın yetkileri, seçimle gelmeyen Heyet-i Âyan, Şûray-ı Devlet, Sadrazam, Heyet-i Vükela ve Padişah tarafından adeta silinmiştir (15).

Halbuki anayasal rejimlerde amaç, siyasî iktidarı kullananları sınırlayabilmek, onların hukuka uygun davranmalarını sağlayabilmektir. Yani, hukuk devleti ilkesini yaşatabilmektir. 1876 Anayasası, padişahın keyfî hareket etmesini müeyyidelerle sınırlayamamış, binlerce yıllık eski Türk egemenlik anlayışı çağdaş bir meşrutiyetçilik anlayışına dönüştürülememiş egemenlik, yine bütün olarak Padişah'ta bırakılmış bir kısmı Parlamento'ya, ne de halka devredilebilmiştir.

Anayasa'da toplantı ve dernek kurma, dolayısıyla siyasal parti kurma özgürlüğü yoktur. O halde hangi zemin içerisinde siyasî fikirler ifade edilebilecektir? Üstelik Padişahın, devlete zararı dokunan kimseleri polis soruşturmasına dayanarak yurt dışına sürme yetkisi (md. 113) ile Anayasa kişi özgürlükleri bakımından Tanzimat Fermanı'nın bile gerisine düşürülmüştür (16).

Baştan beri anayasaya karşı olan, ancak tahta geçmek için "anayasa ilanı söz veren" (17) II. Abdülhamit Mebusan Meclisi'nin sınırlı yetkisine sıkı sıkıya sahip çıkmasını da hoş karşılamamış, savaş bahanesiyle Meclisi tatil ederek bir daha toplamamıştır.

(15) T. Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. III, *İhtihat ve Terakki*, İstanbul, 1989, s. 378.

(16) Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara 1991, s. 270.

(17) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Gülnihal Bozkurt, *age*.

Şu halde salt anayasanın içeriği, ülkede değil demokrasinin gerçekleşmesini, parlamentonun çalışmasını bile mümkün kılmamış, hiç bir güvencesi olmayan ilk Osmanlı Parlamentosunun yaşamı sadece bir kaç ay olabilmıştır.

1876 Anayasasının bu kadar kısa bir süre yürürlükte kalması, Parlamentonun kapatılması, Osmanlı toplumunda yaygın, tabandan gelen bir tepkiye yol açmamıştır. Çünkü Anayasanın kaynağında Batı ülkelerindeki gibi bir ulusal hareket olmayıp, Padişahın iradesi vardır. Anayasayı halka Padişah bağışlamıştır. Padişahı buna zorlayan halk değil, bir avuç aydın olmuştur. Şu halde Osmanlı toplumu henüz bir anayasal rejimi yaşatacak özellikleri taşımamaktadır. Halk hâlâ vatandaş değil, uyruk niteliğini taşımakta siyasal hayata aktif olarak katılacak bilinçte, ilgide ve en önemlisi bu bilinç ve ilgiyi yaratacak eğitim düzeyinde olmadığı gibi, bunları sağlayacak olanaklardan da hep yoksun bırakılmıştır. Siyaset yapmak bir hak değil, bir imtiyazdır (18). Siyaset yapmak için örgütlenme özgürlüğü ise böyle bir toplumu yaratma görevini üstlenmiş olması gereken Anayasa ile yasaklanmıştır. Zaten 113 üncü mad. karşısında, en basit kişi hak ve özgürlüklerinin güvencesi yokken, neden bu özgürlüğün de verilmemiş olduğunu tartışmak anlamsızdır.

Böylece, demokrasi, halk egemenliği gibi kavramları tanıma imkânı hiç olmayan Osmanlı toplumu kendi malı olmayan anayasaya ve parlamentosuna sahip çıkamadı. Ancak Batı'da yayılan hürriyet- eşitlik gibi yeni kavramlardan ve anayasal hareketlerden çok etkilenen bir grup aydının, canları pahasına kazandıkları bir zafer sayılabilecek bu Anayasa, aynı toplumda, giderek artan sayıda insanda Anayasa özlemini yarattı.

B. II. Meşrutiyet Dönemi

Çeşitli siyasal olaylar sonucunda Osmanlı tarihinde ilk defa, geniş ve bir tabandan gelen zorlama ve hareketle II. Abdülhamit, 1908 yılında Anayasa'yı tekrar yürürlüğe koymak zorunda kaldı. Bu tarihte Alman Büyükelçisi olarak İstanbul'da görev yapan Kiderlen, bir raporunda Osmanlı Devletinde bir anayasal sisteme geçiş çabalarını şöyle değerlendirmektedir (19) : "Jön Türkler, Batı Avrupa kavramlarıyla derinlemesine olmaksızın dolular. Herhangi bir şablonla parlamenter kurumları getirerek reform yapmayı düşünüyorlar... Avrupaî tarzda eğitilmiş ve düşünen insanlar, Avrupa ile Osmanlı Devleti'ni karşılaştırıp, parlamenter sistemin kurulması için çaba sarfediyorlar."

Padişah, 23 Temmuz 1908 tarihli İrade'sinde (20), "... huzursuzluk ve gösterilerin Kanun-u Esasi'nin yürürlüğe konması ve Mebusan Meclisi'nin toplantıya davet ettirilmesi esasına dayandığını, Meclis'in ülkenin içinde bulunduğu şartlar gereği "muvakkat" bir müddet için tatil edildiğini, bu şartların devamıyla bir müddetten beri davet ve küşat olunmadığını, Kanun-u Esasi'nin zaten yürürlükte olduğunu" belirterek, Meclis'in derhal toplantıya çağırılması ve seçimlerin yapılması kararını açıkladı. Alman Büyükelçiliği, olayı, "Anayasa şeklen yürürlükteydi, ama parlamentonun toplantıya çağırılmaması nede-

(18) Şuna Kili, "1876 Anayasasının Çağdaşlaşma Sorunları Açısından Değerlendirilmesi", *Armağan, Kanunu Esasi'nin 100. Yılı*, Ankara, 1978, s. 191-212, s. 202.

(19) *Alman Dış İşleri Bakanlığı Arşivi, Bonn (AA.) R. 14167, A. 1112, 10 Temmuz 1908, Kiderlen'den von Bülow'a.*

(20) *Düstur II, C. 1, S. 1-11, 24 Cemaziyelahir, 1326, 10 Temmuz 1324.*

niyle ölü kalmıştı” şeklinde yorumlayarak (21), anayasal sistemi işleten ana unsurun parlamento olduğu gerçeğinin altını çiziyordu.

Bir Rus gazetesi ise, “Türkiye’de bir Asya despotizmi ile radikal bir Avrupaî anayasa arasındaki derin uçurumun savaşız geçildiğini” yazıyordu (22).

Osmanlı Hükümeti, Parlamente’ni toplanabilmesi için 20 yıldır Padişah’ın onayını bekleyen seçim Kanununu tasdik ettirerek seçimlere gitti. Meclis, 17 Aralık 1908’de açıldı. Padişah’ın açış nutkunda, “eğitimle halkın ilerlemesine kadar Kanun-u Esasi’nin icrasının tehir edildiğini, ülkenin her tarafında açılan okullar sayesinde bu maksada ulaşılmakla, ahalinin gereken seviyeye geldiğini belirtti (23).

31 Mart ayaklanması ve II. Abdülhamit’in tahttan uzaklaştırılmasından sonra, İttihat ve Terakki Partisi, parlamente’ni bir sistem kurulabilmesi için Anayasa’da değişiklikler yaptı. Bu tadilatla adeta yeni bir anayasa yaratıldı. Padişah’ın yetkileri sınırlandırıldı, parlamente’ni yetkileri artırıldı. Artık bakanları Padişah değil, Sadrazam seçecekti. Parlamento üyelerinin kanun önerme hakları kesinleşti; parlamente’ni toplantıya çağırma hakkı padişah’tan alındı ve dağıtma yetkisi iyice sınırlandırıldı; yabancı devletlerle yapılan anlaşmaları parlamente’ni onaylanması koşulu kondu ve en önemlisi, Meclis-i Mebusan’ın hükümeti güvensizlik oyuyla düşürebilmesi kabul edildi; toplantı ve dernek kurma özgürlükleri tanındı. Böylece siyasal partiler kurulabilecekti. Ünlü 113 üncü madde ise kaldırıldı.

Anayasanın 36 ncı maddesinde yer alan, “Meclis-i Umumi’nin toplanmadığı zamanlarda olağanüstü haller söz konusu olursa, Kanun-u Esasi ahkâmına aykırı olmamak üzere, Bakanlar Kurulu tarafından verilen kararlar, Meclis-i Mebusan’da ilk içtimada görüşülmek üzere bu Meclis’e havale edilmelidir” hükmünün 1831 Saksonya Anayasası ile tamamen aynı sözlerle düzenlendiği de dikkati çekmektedir (24).

1909 değişiklikleriyle, yasama gücünü üstlenen parlamento milletin temsilcisi sıfatına layık bir statüye kavuşturulurken yürütme zayıflatılmış; iki temel organ arasındaki denge, Meclis lehine bozulmuş (25), Meclis’in egemenliği kesinleşmiştir.

Böylece Osmanlı Devleti görünüşte bir demokrasi olmuş ve parlamente’ni sistem kurulmuştur. Ama hâlâ egemenlik ulusta değil, padişah’tadır ve anayasayı değiştirme yetkisi de Padişah’a bırakılmış, bu hakkın kullanılması ise oldukça güç bir sisteme bağlanmıştır.

Parlamente’ni rejimin kusursuz işlemlerini sağlayacak bu anayasaya rağmen, kısa bir süre sonra İttihat ve Terakki Partisi iktidarını pekiştirmek için girişimlere başladı. Bu, parlamente’ni, kısa süren belirli devreler dışında, tamamen İttihat ve Terakki’nin güdümlüne girmesine yol açtı (26).

(21) A.A. R. 14167, A. 12238, Nr. 135.

(22) Nowoje Wrenja (St. Petersburg), AA. R. 14167, A. 12207, Nr. 334.

(23) İkdam, 7 Ağustos 1908, Nr. 5101.

(24) G. Bozkurt, age.

(25) T. Z. Tunaya, age., s. 372.

(26) Ahmet Yücekök, Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlamente’ni Evrimi, Ankara 1983, s. 86.

II. Meşrutiyet döneminde hepsi de iki dereceli olmak üzere dört seçim yapıldı. Seçme ve seçilme hakları yine erkeklere tanınırken (Türk kadını bu haklarına kavuşmak için Atatürk'ü bekleyecektir), seçme hakkına sahip olmak için "az çok vergi verme şartı" da arandı.

1912'de ordunun siyasete karışmasını engellemek için ordu mensuplarının seçme ve seçilme hakları da kaldırıldı (27).

Parlamento 1908-1918 yılları arasında 4,5 yılı biraz aşkın bir süre çalışabildi. Tüm dönemler yasal sürelerinden önce fesihle son buldu (28).

Halaskâr Zâbitan Hareketi'nden Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesine kadar bir dizi önemli olaydan sonra, ülkede tek egemen güç haline gelen İttihat ve Terakki Derneği, çeşitli tarihlerde Anayasa'da yedi kez değişiklikler yapmıştır. 1914'de Anayasa'nın 7, 35, 43 ve 102 nci maddelerinde, 1916'da 7 nci ve 72 nci maddelerinde yapılan değişikliklerle Parlamento'yu toplama, süresini uzatma, dağıtma yetkileri tamamen Padişah'a, dolayısıyla Padişahı tamamen denetiminde tutmakta olan İttihat ve Terakki Partisi'ne geçirildi. Böylece Parti, egemenliği parlamentodan devraldı. Özellikle Mebusan Meclisi'nin feshedilebilmesi için Heyet-i Âyan'ın onayının aranmasına ilişkin maddenin kaldırılması parlamentoyu bağımlı ve savunmasız hale getirdi. 1913-1918 yılları, İttihat ve Terakki'nin muhalefeti sindirmiş, tek parti egemenliği ile geçti. Parti, 1918'de yapılması gereken seçimleri de, Anayasa'nın 69 uncu maddesini değiştirerek, "savaş nedeniyle dönemi uzatarak" yaptırmadı.

Vahdettin, 21 Aralık 1918'de Mebusan Meclisi'ni feshederek II. Meşrutiyet devrini bitirdi. Aralık 1919'da Sivas Kongresi'nde alınan karara uygun olarak, Osmanlı Devleti'nde son seçimler yapıldı. Çoğunluğunu Müdafaa-i Hukuk Derneği taraftarlarının oluşturduğu bu Meclis'in, Misak-ı Milli'yi kabul kararı alması üzerine, 16 Mart 1920'de İstanbul işgal edildi. 18 Mart günü Meclis-i Mebusan son oturumunu yaparak, çalışmalarına olağanüstü şartlar nedeniyle ara verdi. 11 Nisan'da da Padişah kararıyla feshedildi. Bundan 12 gün sonra TBMM çalışmalarına Anadolu'da başlayacaktır. Böylece Osmanlı Devletinde parlamenter sistem yaşatılamazken, bir hukuk devleti yaratılamadı, demokrasi doğamadı.

Dürist seçimlerin yapılamayışı Padişahın mutlak yönetiminin yerini, İttihat ve Terakki Partisinin giderek oligarşiye dönüşen mutlak yönetiminin alışı, gerçek fikir hareketleri ve siyasî oluşumlara imkân verilmeyişi, muhalefeti sindirmek için çeşitli yollara başvurulması (29), Padişah'ın nüfuz ve yetkilerini kullanamayışı ve yavaş yavaş otoriter rejime yapılan dönüşlerle kişi hak ve hürriyetlerinin yine anayasa metninde kalmaya mahkûm edilmesi, ardarda gelen Trablusgarp, Balkan Savaşları ve nihayet ülkenin gözü kapalı olarak sokulduğu I. Dünya Savaşı, sadece II. Meşrutiyet döneminin değil, Osmanlı Devleti'nin de sona ermesine sebep oldu.

(27) T.Z. Tunaya, age., s. 165-166.

(28) T.Z. Tunaya, age., s. 170.

(29) Heyet-i Mebusan dört defa fesh olunmuştur. Bunlardan ikisi 1912'de, üçüncü 1918'de ve dördüncüsü de 11 Nisan 1920'dedir. Yapılan seçimlerin ilki 1908'de baskılı, ikincisi de 1912'de "sopalı" geçmiştir. 1914 seçimlerinde muhalefet durumu kavradığından, İttihat ve Terakki karşısına çıkmamayı tercih etmiştir. Aldıkaçtı, s. 75.

Meşrutiyet döneminde yapılan özgürlük mücadelesi Türk toplumunda ilk kez çeşitli, ama hepsi de meşrutiyeti isteyen fikir akımlarının doğmasına yol açarken, II. Meşrutiyet’le ilk kez laiklik, kadının eğitimi ve hakları gibi kavramların basın yoluyla Türk toplumuna yayılması, Türk Devrimi ve getireceği demokratik düzen için önemli bir hazırlık dönemi ve basamak oluşturdu.

Sanıyorum, Osmanlı parlamentoları konusunda vurgulanması gereken en önemli nokta, “egemenliği elinde tutan bir toplumun meclisleri” olmamalarıdır. Bu meclisler halkın temsilcileri olarak egemenliği kullanamamış, ancak siyasal iktidarı kullananlarca (Padişah ya da parti), kendilerine verilen sınırlı ya da sınırlanabilir yetkileri kullanan kurullar olarak çalışabilmişlerdir.

Binlerce yıldır, egemenliğin hükümdar ve ailesinde olduğu inancıyla yaşamış Türk ulusunun aslında egemenliğin gerçek sahibi olduğu ve temsilcilerinin, yani milletvekillerinin, yalnız ulusa ait olan egemenlik hakkını kullandıkları anlayışını bir ihtilâl ile ilk kez ortaya koyan ve Saltanat’ın ilgası, Cumhuriyet’in ilanı, Hilâfet’in kaldırılması gibi siyasal devrimleri ve laik hukuk sisteminin kabulünü kapsayan hukuk devrimini gerçekleştiren, egemenliği gerçek sahibine, ama kadınıyla erkeğiyle tüm Türk vatandaşlarına devreden Büyük Atatürk’ü saygıyla anıyorum.

OTURUM BAŞKANI – Teşekkür ederim Sayın Bozkurt.

Birbirini izleyen konuşmalar bir bütünü oluşturdu. Ben, bu bakımdan, konuşmacılara ayrı ayrı teşekkür etmek istiyorum. Konuşmaların içeriği, bugünkü anayasal sorunlarımıza da mesajlar göndermektedir. Özellikle, Zeki Arıkan arkadaşımın yaptığı konuşmada merkezî imparatorluk geleneği, daha sonraki cumhuriyet döneminin tekil devlet -tek yapılı- devlet olmasındaki etkilerini açıkça ortaya koymakta. Daha sonra, Bozkurt arkadaşımın açıklamaları, Osmanlı İmparatorluğundaki anayasacılık hareketleri anayasa geleneğinde yürütmenin egemen olması, yasamanın ondan koparabildiği çok cılız paylarla ancak gelişebilmesi Millî Mücadeleyle doğru bizi getirirken anayasal denklemi tersine çevirecektir; yani, artık yürütme yasamadan kaynaklanan bir biçimde, kendi payına düşen düzenlemeleri yapacaktır.

Onun için, bu programı hazırlayan organizasyon komitesine burada teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Bu denli birbirini tamamlayan bir konuşma zincirini hazırlamak, konuşmacıları buna göre seçmek büyük bir hüner; ama, bu tip toplantılarda genellikle karşılaştığınız bir tabloyu da ben bozdum. Genelde mikrofonlar bozuk olur, konuşmacının sesi iyidir. Bu kez, mikrofonlar Büyük Millet Meclisinin onuruna layık çok düzenli; ama, konuşmacı bozuk bir mikrofon olarak karşınıza çıktı. Beni de sabırla dinlediğiniz için hepinize teşekkür ediyorum.

**BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN
AÇILIŞI, GELİŞİMİ
VE
ATATÜRK**

ÜÇÜNCÜ OTURUM

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Ahmet Taner KİŞLALİ

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi

KONUŞMACILAR VE BİLDİRİLERİ

* **Prof. Dr. Bülent TANÖR**

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi

“Yerel Kongrelerden, Ulusal Egemenliğe (1918-1920)”

* **Prof. Dr. Erdoğan TEZİÇ**

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Başkanı

“Milli Mücadeleden Günümüze Değın Egemenlik Anlayışı”

* **Prof. Dr. Rona AYBAY**

İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi

“Türk Vatandaşlığı Kavramının Hukuksal Gelişimi”

* **Doç. Dr. Camilla DEWLETSCHEIN-LINDER**

Hamburg Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

“Büyük Millet Meclisi ve Dış Politika; Önemli Bir Örnek Olay -

Türkiye Cumhuriyeti ile Almanya Arasında İlişkilerin Yeniden Kurulması”

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Ahmet Taner KİŞLALİ

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi

Sayın milletvekilleri, sayın konuklar, basının sayın mensupları; Millî Egemenlik ve Demokrasi Kurultayının ikinci gününün ilk oturumunun konusu “Büyük Millet Meclisi’nin Açılışı, Gelişimi ve Atatürk”

Çok değerli dört konuşmacımız var; ilk konuşmacı, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi Sayın Prof. Dr. Bülent Tanör; ikinci konuşmacı, yine, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi Sayın Prof. Dr. Erdoğan Teziç; üçüncü konuşmacı, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğretim Üyesi Sayın Prof. Dr. Rona Aybay; bu oturumumuzun son konuşmacısı da, Hamburg Üniversitesi Ortadoğu Tarihi Bölümünden Alman Araştırma Kurumu Üyesi Sayın Doç. Dr. Camilla Dawletsc-hin Linder.

İlk konuşmacı, Sayın Prof. Dr. Bülent Tanör’ü kürsüye davet ediyorum.

Prof. Dr. Bülent TANÖR

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi

Sayın Başkan, değerli izleyiciler; ben anayasa hukuku öğretim üyesiyim ve anayasa hukukçularının laboratuvarı meclislerdir. Ne yazık ki, ben, şimdiye kadar hiç Meclise gelemedim; bugün kısmet oldu; üstelik -güzel bir şekilde- yalnız dinlemek için değil, aynı zamanda konuşmak için geldim. Bu olanağı sağlayanlara teşekkür ederim.

Anayasacıyım; ama, biraz tarihten konuşacağım; o bakımdan da hatalarım olursa, başta özür dilerim.

Size, ilkin, bazı karar örnekleri, bazı icraat örnekleri sunmak istiyorum. Sonra, bunlardan hareketle konum olan yerel kongreler, yerel kongre iktidarları ve millî egemenliğe geçiş konusunu aralamaya çalışacağım. Okuyacağım kararlar ya da icraat örnekleri, bazı başlıklar halinde şöyle :

Örneğin, savunma ve güvenlik konusundaki karar ve icraat; silahlı direniş kararlar almak, seferberlik ilan etmek, bazı kuraları silah altına almak, silahları toplamak, 16 yaşından küçüklerin bölge dışına çıkmasını yasaklamak, silahlı güçler oluşturmak vesaire; bir paket bu.

Bir başka paket maliye konularında; maliye örgütü teşkilatı kurmak, hâsılatı millîye talimatnamesi çıkarmak; a'sâr vergisini çalıştırmak, işletmek; vergi koymak, oktruva resmi koymak, rüsumu millî koymak; vesaire vesaire.

Kamu düzeni konusunda; bütün yasaların uygulanmasını üslenmek, yerine getirmek; kolluk hizmetlerini görmek, bekçi, jandarma teşkilatı dahil; silahların toplanmasına karar vermek ve uygulamak; göçleri yasaklamak; sansür kurulları oluşturmak; vesaire.

Dördüncü grup suçlar ve cezalar konusunda; hıyaneti vataniye suçları koymak ve koşturmalar yapmak; idarî soruşturmaları yürütmek; idam kararları vermek ve onaylamak.

Beşinci ve sondan bir önceki grubum, ekonomik ve sosyal hayatla ilgili olarak ulaşım, üretim, ticaret, taşımayla ilgili her konuyu düzenlemek; günlük ekonomik hayatın akışını düzenlemek; bölge dışına mal çıkışını yasaklamak ya da tersini yapmak, serbest kılmak; göçmenlerle ilgilenmek; doğal afetlerle ilgilenmek; sosyal yardım tedbirlerini almak ve uygulamak; meni israfata karşı durmak, bunun için özel kararlar çıkarmak ve uygulamak.

Sonuncu grup, siyasal, uluslararası diplomatik ilişkiler kurmak.

Herkes kabul eder ki, bütün bu saydıklarım, ancak devletin yapabileceği işlemlerdir; devlet organlarının yapabilecekleri işlemlerdir. Bunların bir kısmı yasama niteliğindeydi, bir kısmı yürütme işlemi niteliğindeydi, bir kısmı da yargı kararı niteliğindeydiler. Bunlar, devlet organları tarafından yapılmış değildir. Benim ele aldığım dönemde, 1918-20 döneminde, bu saydığım bütün kararlar ve icraat hiç de devlet adını taşımayan bazı organizmalar tarafından uygulamaya konulmuştur, hayata geçirilmiştir. Bunlar nelerdir; bunlara, ben, yerel kongre iktidarları adını verdim bir kitabımda.

Kastettiğim şudur : 1918 Ekim sonu, Mondros Mütarekesinden sonra -aşağı yukarı- Büyük Millet Meclisinin açılmasından üç ay sonrasına kadar, yani, iki yıllık süre içerisinde Anadolu'da ve Rumeli'de, Sivas dışında, yani, Mustafa Kemal'in çağrısıyla toplanan tek kongre olan, ulusal kongre olan Sivas dışında, 26 kadar kongre, yerel kongre niteliğini taşıyor. Bunların özellikleri şöyle : Bir kere, coğrafi mekân olarak bunlar ilginç bir dağılım gösteriyorlar. Sırayla izleyecek olursak, ilkin Kars Elviye Selase Grubu var; Kars merkezli bir örgütlenme ve Kars, Ardahan, Batum'u içine alan 6 büyük Kars Kongresi -ufaktan büyüğe doğru 6 Kars Kongresi- görmekteyiz. İlk siyasî örgütlenme ve yapışma orada görülmektedir.

Daha sonra, ikinci bir grup olarak -bütün, 6 doğu ilini- vilayeti sitteyi içeren -bugün aşağı yukarı 35 ile tekabül ediyor- bütün doğu illeri grubunu oluşturan Erzurum bölgesel Kongresi, ikinci coğrafya bu.

Üçüncü kongre sistemi coğrafyası, bütün Batı Anadolu'yu içeren ve Alaşehir Kongresinde en üst noktasına ulaşan Batı Anadolu Kongreleri Grubu.

Dördüncüsü Trakya Grubu, hem doğu hem batı Trakya itibariyle. Böyle, büyük dört kongre sistemi oluşuyor ve bunlardan, toplam -benim önem verdiğim- 25-26 kadar kongre var.

Şimdi, bunların bazılarının ilginç noktaları var; onlara işaret edeceğim. Bir kere ilk 6 kongre, ilk 7 kongre, yani, Kars bölgesinde yapılan 6 tane kongre, artı, hemen arkasından, Mart 1919'da, İzmir'de yapılan İzmir Büyük Kongresi; bu 7 kongre, Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkmasından önce yapılmıştır. Yani, Mustafa Kemal, Samsun'a çıkmazdan önce, hatta İstanbul'a gelmezden önce, Anadolu'da Elviye Selase öncelikli olmak üzere, Batı Anadolu daha sonradan katılmak üzere, siyasî sivil toplum kuruluşları önemli siyasî inşalar yaratmış durumdadırlar ve bunlara katılan insan sayısı -şöyle bir bakıyorum- 300'ün üzerinde şu anda. Sivas Kongresi, kendinden önceki 13 kadar kongreyi arkasına alarak oluşmuştur 4 Eylül 1919'da ve kararları arasında, bundan sonra yerel hareket olmayacaktır; yerel hareketler benim şubelerimdir demiştir. Ne kadar ilginçtir ki, Sivas Ulusal Kongresinden sonra, bir o kadar daha, 13 tane daha yerel kongre devam etmiştir. Yani kongreler, hem ulusal harekete öngelmişler hem 19 Mayıs'a öngelmişler hem Sivas Ulusal Kongresine öngelmişler -13 tane, birlikte- hem de Sivas kararlarına rağmen, Sivas'tan sonra en az 13 tane daha yerel kongre hayatiyetini sürdürmektedir. Hatta, ilginç olan şudur ki, Meclisin açılmasından sonra, 23 Nisan 1920'den sonra, üç hafta sonra Büyük Edirne Kongresi yapılmıştır; misakımillî içindedir Edirne, Ankara Hükümetinin gözetimi, denetimi altında olması gerekir; ama, Edirne'de, Trakyanın mükedderatına karar vermek için Büyük Edirne Kongresi toplanmıştır, Meclisin açılmasından üç hafta sonra.

Bu kongre hareketlerinin kesin sonuşünü görmek için, Meclisin açılmasından sonra ki dördüncü beşinci ayları beklemek gerekecektir. O bakımdan, yerel kongreler, hem önderliğe tekadüm etmeleri bakımından hem de ulusal önderliğin ortaya çıkmasına rağmen, hatta, Meclisin açılmasından sonra, hatta hükümetin kurulmasından sonra hayatiyetlerini, aşağı yukarı, beş altı ay daha sürdürmeleri bakımından son derece ilginç hareketler.

Bunlar, önderlik öncesinde ya da dışında oluştukları için şu sığata layıklar; kendiliğinden, sivil toplum, aşğıdan yukarıya doğrultular içerisinde adlandırılabilirler.

Bu kongreler ilginç bir şekilde, şu karakteristiğı de gösteriyorlar; oluşumları, yaratıkları organlar, istisnasız hepsi seçime dayalı, temsile dayalı. Bu kongrelere katılan delege sayılarını tam, net olarak bilemıyoruz. Kesin bulgular -bu 26-28 kongrenin kesin bulguları- 1 295 net üye var; ama, bazı kongrelere kaç kişinin katıldığını bilmiyoruz. Bir kat sayı buldum, çarpım; benim elde ettiğim rakam, Türkiye’de, bu dönemde, iki yıl içerisinde 28 kadar kongreye katılan üye sayısı 1 500 civarında; 1 295 net, artı 200 falan daha koyabiliriz, 1 500. Bu demektir ki, Türkiye’de, bu dönemde, 1 500 adet temsil- vekâlet ilişkisi kurulmuştur. Şimdi, o zamanki nüfus, aşağı yukarı -işgal altında olmayan bölgelerin nüfusu- 12,5-13 milyondur. 12,5-13 milyon nüfusa 1 500 defa temsil ilişkisi; bunu, bir yana koyalım; bir de 60 milyonluk Türkiye’ye 450 defa temsil ilişkisi; yan yana koyalım ve karşılaştıralım; aradaki fark ilginç olacaktır; birincisi, bu nokta.

İkincisi, bu kongreler, hepsi hepsi iki yıla sığmıştır. İki yıl içerisinde, her bölgede, çok sık, seçim-vekâlet ilişkisi yenilenmiştir. Örneğin, sırf Kars bölgesinde, sanıyorum ilk altı ay içerisinde 6 tane kongre yapılmıştır. Sırf Balıkesir’de, birbuçuk yıl içerisinde 5 defa kongre yapılmıştır. Yani, bir seçilen 5 yıl gözden kaybolmamaktadır. Sık sık yenilemeyle, demokratik kontrol, beğenmediğini tekrar seçmeme gibi mekanizmalar çalışmaktadır; o bakımdan da temsil ve vekâlet ilişkilerinin sık sık yenilenmesi, bu ilişkilerdeki demokratikliğin dozunu artırmaktadır.

Üçüncü bir nokta, biz, bugün -normaldir- partilere oy veriz, şahısları pek tanımayız, hele büyük kentlerde bir seçtiğimizi bir daha gözden kaybederiz. Bu seçim mekanizmaları dar bölgesel, bölgesel, yerel olduğu için, parti diye bir şey söz konusu olmadığı için, insanlar yüz yüze ilişkiler içerisinde oldukları için, seçen seçilene tanımaktadır; seçilen seçene karşı, bir nevi, onun emredici vekâleti altında kendisini hissetmektedir. Yani, seçen seçilen ilişkilerinin yüz yüzeliğı, ruberuluğı, demokratik dozu daha da artırmaktadır. Bu noktalardan, bu yerel kongrelerin, Türkiye’nin ve öyle sanırım ki, o döneme kadarki yeryüzünün, bir emsaline rastlamadığı çok ciddi bir sivil toplum demokratik örgütlenmesi olduğunu söylemek hakkımızdır.

Bu kongrelere niçin iktidar diyorum?

1. Yapılanmaları demokratik esasa dayandığı için; demokratik iktidar oldukları için.
2. Aldıkları kararlar, uyguladıkları kararlar tipik devlet yetkileri olduğu için.
3. Bunları hayata geçirebildikleri için. Karar alabilirsiniz, temsilden de geliyor olabilirsiniz; ama, hayata geçiremiyor olabilirsiniz; bu da mümkündür. Yerel kongreler, bu kararlarını hem almışlar hem de hayata geçirebilmişlerdir. Tılsımı nerededir? Çok yıllar sonra, Denizlili önderlerden, yerel önderlerden Müftü Lütfi Bey’in, Denizlilerin Hatıratından, bu konuda çok ilginç bir ipucu çıkıyor; diyor ki : “Heyeti milliyenin bütün kararları, bütün icraatı hayata geçebiliyordu; çünkü, arkamızda millet vardı. Yani, seçenle, milletle, bölge halkıyla heyeti millie arasında, seçilen organ arasındaki bağ o kadar canlıydı ki, heyeti milliyenin aldığı karar tepeden inme, dışarıdan bir başka cismin, uzvun al-

dığı karar değildi; doğrudan doğruya milletin kendisinin kararı gibiydi.” Hatta, şöyle bitiriyor : “Bu sayede çok kuvvetli menî müskirat tatbik ediyorduk.”

Temsil ve demokrasinin bu kadar sağlam bir raya oturması, alınan kararların hayata geçirilebilmesinin esas nedenidir. Bir karşılaştırma yapmama izin veriniz; bunların vergi topladığını söylemiştim, toplayabilmişlerdir. Oktruva resmi salmışlardır, toplamışlardır; aşara el koymuşlardır, toplamışlardır; ama, Sivas merkezli Ulusal Kongre İktidarı adını verdiğim Kemalist grup ve Mustafa Kemal önderliğindeki hareket, uzun süreler, acaba vergi toplayabilir miyiz konusunu tartışmıştır ve buna gücü yetmeyeceğini kabul etmiştir; çünkü, bu anlamda, tabandan gelen ulusal ölçekte, 1919’un eylül ayında, henüz bir gücü yoktur. Hatta, o kadar ki, aralık ayında, Sivas’tan Ankara’ya geçerlerken, büyük malî darlık içerisindeydiler ve ancak, bağış para alarak, üç arabayla Ankara’ya gidebilirler; hatta, yolda lastik patladığı zaman yedek lastik yoktur, saman doldurmak zorunda kalırlar. Durum gösteriyor ki, ulusal önderliğin ulusal taban yaratması meselesi ancak, cülûlden sonra başlayacaktır; o zamana kadar yerel kongre hareketleri, Türkiye’nin -aşağı yukarı- dört büyük sistematığında bir devletin yapabileceği her şeyi yapmışlardır.

Şimdi, bu yerel kongre iktidarlarının, bir de, özel koşullarda alabilecekleri ve aldıkları biçimlere değinmek istiyorum. Bu yerel kongre iktidarları, şuradan doğuyorlar : Bir kriz var kapıda, işgaller yaklaşıyor; birinci veri. İkinci veri, geleneksel iktidar merkezi İstanbul ortalıkta yok; tam bir iktidar boşluğu, vakumu var. Üçüncü veri, bir şeyler yapmak lazım. Modeller değişik; ya Kuvayı Milliye tarzı çete hareketi başlamış; ama, aynı zamanda halkın üzerinde de zulüm ve baskı icra ediyor. O zaman, direnişin siyasî boyutlarına öncelik vermek -işte, kongre iktidarları- askerî boyutu, buna tabi kılmak; işte, kongre iktidarlarının sivil üstünlüğü. Bu tez, ortaya çıkıyor; kongrelerin temsil ettiği durum bu. İktidar boşluğunun yarattığı bir ihtiyaçtan, bir özsavunma ihtiyacından doğuyorlar. Aslında, kongre hareketleri, şu soruya da şöyle cevap veriyorlar : Bir kriz var, işgaller yaklaşıyor; Mondros çıkmış ve ilginçtir, ilk Kars hareketlenmesi Mondros’tan beş gün sonra başlamıştır; henüz, Mustafa Kemal’in Toros güneyinde olduğu bir dönemde. Kriz var; krize karşı ne yapılabilir? İstanbul Hükümetinin tavrı açık, kriz var; çözümüm baş eğmektir, teslimiyettir. Yerel kongre hareketlerinin krize karşı tavrı şudur : Kriz var, krize karşı çözümüm : 1. Direnmektir. 2. Osmanlının krize karşı siyasî çözümü, dışa karşı teslimiyet; içeride mutlakiyete geri dönüş. Parlamentoyu feshetmiştir 21 Aralık 1918’de; bir daha da açmak istemeyecektir; ta ki, Anadolu hareketini zorla bastırana kadar, 12 Ocak 1920. İçeride de mutlakiyete geri dönüş, Osmanlı klasik monarşisinin tercihidir. Yerel kongre iktidarlarının tercihi kriz karşısında; dışa karşı direnmek, içeride otokrasi değil demokrasi “krizi demokrasiyle çözerim” ve çözeceklerdir.

Şimdi, normal koşullarda, bu hareketin, eğer, bu dört kongre bölgesinin normal, sağlıklı bir gelişme imkânı olabilseydi -ki, olamazdı bence- yani, uluslararası askerî konum, konjonktür, toplu durum vesaire açısından, bu güzel numunelerin, bu inanılmaz demokrasi çiçeklerinin uzun süre yaşaması mümkün değildi. O bakımdan, ulusal kongre iktidarı, ulusal meclis, ulusal ordu, merkezî demokrasi kaçınılmaz bir süreçti; ama, eğer, bunlar, başka ve elverişli koşullarda olsalardı ne olabilirdi? Bunlar, iktidar olarak yola çı-

kan bunlar, devletleşirlerdi. Şimdi, onunla ilgili iki nokta üzerinde duracağım ve konuşmamı bu şekilde tamamlayacağım.

Zaten devletleşmişlerdir. İki özel bölgede, şartların nispeten daha kolay gibi görüldüğü iki bölgede, elverişli gibi görüldüğü iki bölgede bunlar, normal doğrultuları olan iktidarlaşmaktan devletleşmeye geçmişlerdir. Birinci bölge Garbî Trakya; şu an, bizim sınırlarımız dışında olduğu için, onun üzerinde durmayacağım; ama, Gümülcine merkezde, bir Türk, geçici hükümeti kurulmuştur; üç ay yaşamıştır, yıkılmıştır; tekrar kurulmuştur Hemitli Bucağında ve 1923'e kadar yaşamıştır Garbî Trakya Hükümeti Muvakkatesi, Türklerin kurduğu. Millî misak dışında, üzerinde durmuyorum. Asıl üzerinde duracağım nokta, işte, Elviya Selase Kars Bölgesi. İkinin ortak noktası nedir; periferiktirler. Yani, İstanbul'a, payitahta nazaran uzak ve periferiktirler; yani, Kemalist önderliğe nazaran -ki, Kemalist önderlik, aşağı yukarı, Mayıs Haziran 1919'da ortaya çıkacaktır- uzaktırlar; işgaller açısından hem tehdit altındadırlar hem de yumurta, çok kapıya gelmiş değildir. Üç olumlu vasıf itibarıyla, bunların iktidarlaşması, adıyla sanıyla devletleşmeye gitmeye açtı; Garbî Trakya Hükümeti Muvakkatesi gitmiştir. Esas, üzerinde duracağım Kars. Kars'taki ilk siyasî örgütlenme 5 Kasım 1918'de başladı demiştim -6 gün sonra, 5 Kasım'da- Kars'ta, bundan sonraki ufak yerel kongreler pramit halinde yükseldiler ve ocak ayında Büyük Kars Kongresiyle Kars'ta şu siyasî ünite kuruldu : Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti Muvakkatesi; Güneybatı Kafkas Geçici Hükümeti. Bunlar, aynı ay içerisinde parlamento kurdular, bir yasa çıkardılar; yasanın adı, Teşkilatı Esasiye Kanunu.

Ben, 1959'da hukuk öğrenciliğime başladım; bunca yıl, bunun içerisindeyim. Çok yakın zamanlara kadar Teşkilatı Esasiye Kanunu denildiği zaman, benim aklıma -belki çoğumuzun olduğu gibi- 1921 Anayasası gelirdi. Bunların 1919'da yaptıkları yasanın adı, Teşkilatı Esasiye Kanunu. İki sene sonra, Ankara'daki Meclisimizin yapacağı ilk anayasanın adını koymuş oluyorlar, isim babalığı yapmış oluyorlar; bir. İki, bu Teşkilatı Esasiye Kanununun 3 üncü maddesinde ilginç bir hüküm var, diyor ki : "İleride mukadderatımızı Türkiye Devletiyle birleştireceğiz." Böyle bir devlet yok. Devleti Osmaniye var; onu kastetse öyle söyler ve Mustafa Kemal, henüz, İstanbul'a bile gelmiş değil. İnanılmaz bir önseziyle, Türkiye koşullarının yeni devlete gideceğini seziyorlar. 1921 Teşkilatı Esasiye Kanununun 2 nci maddesini açalım; devletin adını arayalım; devletin adı Türkiye Devletidir.

Anayasada öncülük, artı, devlete isim babalığının, âdeti, üslenilmesi Kars'ta görülmektedir. Kars deyip alanı küçültmeyelim, nüfus sayımı yapıyorlar, yüzölçümü yapıyorlar ve uluslararası tanınma için sağa sola başvuruyorlar, diyorlar ki; "Lüksemburg Dükalığının -o zaman dükalık- üç katı nüfusa sahibiz, üç katı yüzölçümüne sahibiz, tanıyın bizi." Japon İmparatoruna telgraf çekiliyorlar -Kars Kongresinden telgraf çekiliyor- deniliyor ki : "Sayın Haşmetmeab Japon İmparatoru, Asya Asyalılarınıdır şiarı icabı bizi tanıyınız." Bakın, Kars Karşılığını sloganı icabı değil; Türkiye Türkiyelilerindir şiarı icabı değil; Asya Asyalılarınıdır şiarı icabı bizi tanıyınız. Ne yerellik ne sadece ulusallık; ikisini de aşan, bugünkü deyimle, üçüncü dünyalılık, mazlum ulusların tavrı, bilinci görülmekte. Ben, bunu, çok dikkate değer buluyorum.

Kars hareketi, isim babalığından sonra, 1 Mart 1919'da işin adını koydu. 5 Kasımda başladığı işin, adını koymadığı işin 1 Mart 1919'da adını koydu, Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti Muvakkatesindeki, muvakkateyi attı; hükümeti müstakile yaptı; bağımsız hükümet yaptı; aynı gün müstakileyi de değiştirerek Cenubî Garbî Kafkas Hükümeti Cumhuriyesi yaptı; cumhuriyeti ilan etti.

Değerli izleyiciler, ben de çok yakın zamanlara kadar, bu topraklardaki cumhuriyetimizin kuruluş tarihinin 29 Ekim 1923 olduğunu sanırdım. Bu topraklardaki ilk cumhuriyet -adıyla konuşmak gerekirse- 1 Mart 1919'da ilan edilmiş. Aslında, 5 Kasıma kadar geri götürmek imkânı var; çünkü, adı konulmuş değil. Âdeta, bizim Türkiye Cumhuriyetine benziyor. Türkiye Cumhuriyetini cumhuriyet yapan yasa değişikliği, anayasa değişikliği de şöyleydi : Hükümet şeklinin cumhuriyet olduğunun tavihine dair kanun; açıklığa kavuşturulmasına dair kanun. Yani, zaten, biz cumhuriyet içerisindeydik, cumhuriyet yapıyorduk 23 Nisan 1920'den beri; ama, adını koyamıyorduk, şimdi adını koyduk. Kars'taki durum da o; Elviya Selase. 5 Kasımdan beri fiilen cumhuriyet, adını koyamamışlar, 1 Martta adı konuluyor; tavih ediliyor. 1 Martta Cumhurbaşkanı seçiliyor Cihan-girzade İbrahim Bey ve cumhuriyet adıyla sanıyla 42 gün daha yaşıyor; ne zamana kadar, 12 Nisan 1919'a kadar. 12 Nisan 1919 tarihinde İngiliz işgaline uğruyor; parlamentosuyla birlikte bu cumhuriyet yıkılıyor. Çok ilginçtir, İngiliz müstevlileri, parlamento basmak ve bazı mebusları Malta'ya sürmek konusundaki ilk tatbikatı orada yapıyorlar. Biz sanıyorduk ki, İstanbul 16-18 Mart 1920'den sonra Meclisi Mebusan basıldı; bazı mebuslar Malta'ya sürüldü. Hayır, tam bir sene önce ilk tatbikatı, provayı orada yapmışlar.

İşin, bir başka ilginç yanı, İngiltere'nin tarihinde 12 Nisan 1919 oldukça sabıka yüklü bir tarih; aynı gün bir başka parlamentoyu daha dağıtmışlar, İrlanda. Parlamenterizmin beşiği olan bir ülke için pek hoş bir gün değil. İngiliz dostlarımız bağışlasınlar, biz, kendimize de çuvaldızı batırıyoruz.

12 Nisanda dağılan cumhuriyet bitmiş olmuyor; sanki hiçbir şey olmamışçasına, saçaklarda yeniden ufak şûra hükümetleri kuruluyor; ilk günlerdeki gibi. Onlar, piramitte birleşip Kars Kongresini ve cumhuriyeti kurmuşlardı. Yıkıldıktan sonra, merkez, hiçbir şey olmamış gibi, saçaklarda şûra hükümetleri, Alucra, Tuzla, Aralık, Iğdır'da Aras Türk Cumhuriyeti -büyük ihtimalle; tarihlerden çok emin olamıyoruz- ve bunlardan bir tanesi -sözümü artık bitiriyorum- Oltu İslam Şûrası Hükümeti. Oltu, Misakımillî içinde; Oltu, TBMM'nin hükümlerlik alanı içerisinde; ama, ne kadar ilginçtir ki, bu artçı şûra hükümetleri, Kars Cumhuriyetinin yıkılmasından sonra doğan artçı şûra hükümetlerinden bir tanesi, hem misakımillî içinde hem Ankara'nın hakikaten çok uzağında değil, Ankara'da hükümet varken, Meclis varken, Oltu'da İslam Şûrası Hükümeti var, özerk bir islam şûrası hükümeti. Oltu, Meclise milletvekili göndermiş; ama, Oltu, islam şûrası hükümeti. Bunun gönüllü katılımı için, işte, demin bahsettiğim, aşağı yukarı 1920 yaz ortalarını beklemek gerekecek.

Bütün bu kongreler ne ifade ediyor; bu konuda da birçok şeyi ben şahsen, Hocam Tarık Zafer Tunaya'ya borçluyum. Kendisinin iki değişik yayınından, kendi o güzel patetik

(dokunaklı) üslubuna dokunmadan kısa bir aktarma yapacağım ve final öncesi bitirişim onunla olacak, sonra finali bir başka kişiye ayırıyorum.

Hocamızın özeti, söylemek istediklerimin, bence, güzel bir ifadesidir; şöyle diyor : “Bu kongreler farklıydılar; çünkü, birer ihtilal, birer devrim organıydılar. Ülkenin hemen her bölgesi, İstanbul Hükümetine isyan etmişti. Siyasal iktidarı, parça parça, halk eline geçirmişti. Kısaca, iktidar yolu artık millileşmişti. Millet, her boşluğu dolduruyordu. Saltanat fiilen yok olmaktaydı. Egemenlik bir adamdan millete intikal etmişti. İşte, bu transferin (bu aktarımın) parçaları halinde örgütler ve kongreler ortaya çıkmıştı. Bir Çin atasözü vardır; ünlü Konfüçyüs der ki : “Senin iktidarın saygı görmüyorsa, bil ki, bir başkası yoldadır.” Gerçekten, başka bir iktidar, saltanattan son derece farklı bir iktidar yoldaydı; bu, bir millî iktidardır. Asıl belirtilecek yönü de yüzde yüz demokratik oluşuydu. Sınırlı, yerel, devrimci kongreler, sarayın değil, halkın demokratik ihtilalci eseriydiler. Tarihî yolu böyle keşfedilmiştir.”

Son alıntıyı, yine, Meclisten, ama, bu binadan değil, bu bina o zamanlar yoktu, ilk Meclisten yapacağım. 1922’de, bir gece yarısı, saltanatın kaldırılması tartışmaları yapılıyor ve malum, işler uzuyor, Meclis Reisi Gazi Paşa, karma komisyona gidiyor ve geç saatte, duruma müdahale etmek ihtiyacını duyuyor, yüksekçe bir yere çıkıyor ve şu konuşmayı yapıyor -bu konuşma da bence, aşağı yukarı, bütün bu olan bitenlerin taçlandırılmasıdır; yani, biz bu noktaya nereden geldiğin, gerçek adının konmasıdır- konuşma şöyle : “Hâkimiyet ve saltanat, hiç kimse tarafından, hiç kimseye, ilim icabıdır diye, müzakereyle, münakaşayla verilmez; hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanlıları, zorla Türk Milletinin hâkimiyet ve saltanatına vâzı-ül-yed olmuşlardı; bu tasallutlarını, altı asırdan beri idame eylemişlerdi. Şimdi de, Türk Milleti, bu mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını, isyan ederek kendi eline bilfiil almış bulunuyor; bu, bir emrivakidir. Mevzubahis olan, millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir; mesele, zaten, emrivaki olmuş bir hakikati, ifadeden ibarettir.”

Teşekkür ederim.

BAŞKAN – Sayın Tanör’e, bu ilginç konuşmasından dolayı teşekkür ediyoruz.

Kendisi, sözlerine başlarken, Meclis çatısı altında ilk kez konuştuğunu, ilk kez Meclise geldiğini söyledi. Ben, geçmişte bu kürsüden, Sayın Tanör’ün biraz önce konuştuğu kürsüden konuşmuştum; ama, Başkanlık kürsüsünde oturmak ve burada konuşmak hiç nasip olmamıştı. Bu vesileyle, bu onura da sahip olmaktan dolayı mutluyum.

İkinci konuşmanın konusu “Millî Mücadeleden Günümüze Değin Egemenlik Anlayışı”

Sayın Teziç’i kürsiye davet ediyorum.

Prof. Dr. Erdoğan TEZİÇ
İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Başkanı

Sayın Başkan, sayın dinleyenler; ben, değerli dostum Bülent Tanör'den farklı olarak, çömezlik yıllarımda Meclise çok geldim; oturumları izledim. Bunun başlıca nedeni, yanında uzun yıllar çalıştığım hocam Tarık Zafer Tunaya “biz, öğrencilere parlamento hukukunu anlatıyoruz; ama, hiç parlamentoyu yaşamadan anlatıyoruz; hiç olmazsa, sen bu alana gir, Ankara'ya giderek bunu yerinde gözlemler” demişti. O gözlemlerim, yıllar sonra “Parlamento Hukuku” kitabımı yazmama neden oldu; ama, Meclis kürsüsünden konuşmadım. Ben de dün, ancak, oturuma Başkanlık etme onuruna sahip oldum.

Yine, Bülent Tanör dostumdan farklı olarak, tarihin zengin hazinesine giremeyeceğim. Ben, hukuk alanında kalmaya çalışacağım. Bana devrettiği paketi, hukukla çerçeveletip, konumu açıklamaya çalışacağım; ama, kuru bir hukuk yapmayacağım; hukukun içinde boğulma gibi bir niyetim yok. Egemenlik anlayışının Millî Mücadeleden başlayarak, günümüze değin geçirdiği aşamaları ele alacağım. 20 dakikaya uyacağım; çünkü, se-sim, galiba fazla müsaade etmeyecek; isabet, etseydi, ne yapardım kim bilir.

Konuşmamın ana başlıkları şu çerçevede olacak : Birincisi, egemenlik kavramının kısa bir açıklaması. Daha sonra, 1921 Anayasasından 82 Anayasasına uzanan yolda, egemenliğin düzenleniş biçimi, hukuksal açıdan ne anlama geliyor. Asıl büyük farklılık, 1961 Anayasasında ortaya çıkıyor. 1982 Anayasası aynı içerikte, ama, cümle düşüklüğü, cümle zaafiyeti içinde, aynı içerikte bir düzenleme getiriyor; fakat, 61 ve 82'nin aynı içerikte düzenleme yapmalarına rağmen, amaçları, hedefleri farklı; egemenliğin bölüşüldüğü iki anayasa düzeninde de amaç çok farklı. Bunu ortaya koymaya çalışacağım. Dördün-cü bir konu, yasama organı, egemenliği kullanan organlardan biri olarak 1961 Anayasa-sından başlayarak günümüze değin yaptığı işlemleriyle denetime bağlı ama, aynı egemen organ, iki tür işlem yapıyor; kanun ve parlamento kararı. Bu ikisi arasındaki teknik ayrı-lıklar, neden farklı bir hukuksal rejime bağlanmış, bunu kısaca ortaya koyup, en son da bu Kurultayın ana başlığına uygun olarak, Egemenlik ve Demokrasi Kurultayında, de-mokratik düzenin sürekliliği hangi koşullarda sağlanır, çok kısa bir özetle, sonuçlandı-rmaya çalışacağım.

Egemenlik, bilindiği gibi, hukuk düzenini belirleyen en üstün güç. Bu üstün güç, 1921 Anayasasıyla, Türkiye'de, daha önce, Kars'ta Teşkilatı Esasiye Kanununda da var; ama, bizim hukuk düzenimiz de 1921 Anayasasında, egemenliğin millete ait olduğu be-lirtiliyor. Tabii, bu aidiyet, kayıtsız şartsız bir aidiyet; başkaca bir organla, kişiyle bölü-şülmeyen bir aidiyet, artı, bunun kullanılması konusunda, 1921 Anayasası, bugün için son derece demokratik gözüken bir ekleme daha yapıyor, diyor ki : “Hâkimiyet, bilâ-kayd ü şart milletindir; idare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir.” Bu ifadeden, doğrudan, demokrasiye yönelik bir düzenlemenin ge-tirildiği izlenimi de doğabilir. O dönemde, ortaya çıkan yerel kongrelerin, âdeta, bir çe-

şit tespiti, belirlenmesi anlamına da geliyor bu, doğrudan siyasî bir anlam taşımaktan öteye, idarî muhtariyeti ifade eden bir deyim.

1921 Anayasasındaki düzenleme, hâkimiyetin aidiyetine ilişkin, sahipliğine ilişkin düzenleme, 1924 Anayasasında da aynen var; ama, kullanımı açısından farklı bir ifade yer alıyor; Türkçeleştirilmiş metinden okuyorum : “Türk Milletini, ancak, Türkiye Büyük Millet Meclisi temsil eder ve millet adına egemenlik hakkını yalnız o kullanır.” Bu bakımdan, 1924 Anayasasında, egemenliğin kullanılmasında, tek yetkili organ, Türkiye Büyük Millet Meclisi; başkaca bir organla bu egemenliğin kullanılması paylaşılmıyor; ancak, 1961 Anayasasında, egemenliğin kullanılması konusunda farklı bir formül var; aidiyet konusunda aynı, egemenliğin aidiyeti, sahipliği, yine, kayıtsız şartsız millet, ama, kullanılması, artık, hukuk içinde bir yetki, hukukla sınırlı bir yetki haline dönüştürülmüş. Anayasanın 4 üncü maddesinde “Egemenlik kayıtsız şartsız Türk Milletindir” deniliyor. Daha sonraki fıkralarında “Millet, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır” deniliyor. Yani, yetkili organlar, artık, sadece Türkiye Büyük Millet Meclisi değil, onun dışında başkaca organlarla bir paylaşma var. Bundan amaç nedir; 1961 Anayasasını yapanların kafasında, düşüncesinde, 1921’den başlayıp, 60’lı yıllara kadar devam eden millî irade efsanesine bir açıklık getirme düşüncesi yer alıyor. Nedir bu millî irade efsanesi; millî irade efsanesi şu : Büyük ölçüde, 1789 Fransız Devriminden kaynaklanıyor. Yeni devletin, Cumhuriyetin kurucularının kafasında asıl önemli olan, egemen gücün millete ait olmasıdır. Saltanatla bağını kopardığı zaman, onun yerine, ulus egemenliği, ulus gücü yer alacaktır; ama, anayasayı yapanların kafasında, yasama organının yetkilerinde bir kısıtlama, bir sınırlama söz konusu değildir; tıpkı, 1789 ihtilalcilerinin kafasında ulus egemenliğinin herhangi bir kayıtlamaya bağlı olmaması gibi. Bundan, şu anlam çıkıyor : Meclis, yaptığı faaliyetlerinde ki, en belirgin özelliği yasadır; yasa, ulus iradesinin bir ifadesidir, herhangi bir kayda da bağlı değildir; yani, kısaca, 1789 anlayışı ve bizim 1924 Anayasasında da devam eden anlayış, kanunun herhangi bir kayıt ve şarta bağlı olmaksızın parlamentonun iradesi olarak ortaya çıkması ve Meclisin yetkilerinde herhangi bir kayıtlamanın söz konusu olmamasıdır. Bu anlayış, büyük ölçüde, Meclis iradesinin yegâne gerçek olduğu, ulusun temsilcilerinin iradesinin ulusun iradesi olduğu, âdeta, ulus iradesi ile Meclis iradesi arasında bir özdeşliğin ortaya çıktığı. Daha sonra, çok partili yönetime geçildiğinde de Parlamentodaki çoğunluklar, hep, ulusun iradesini temsil ettiklerini, muhalefetin artık bir varlık olmadığı düşüncesiyle hareket edeceklerdir. Bu anlayış da ister istemez, millî irade biziz, düşüncesine yol açacaktır. Tabii, bunun tehlikeli sonuçları olacaktır; hele hele, kanunların Anayasaya uygunluğunun yargısal denetiminin olmadığı ve de bu olmasa dahi Türk toplumunda Parlamento dışında bir kamuoyunun, Parlamente karşı bir ağırlık olarak oluşmamış olması, Anayasaya rağmen, Anayasayı ihlal eden, Anayasaya aykırı yasaların yoğun bir şekilde ortaya çıkmasına yol açabilirdi. İşte, 1961 Anayasa yapımcılarının kafasında, toplumda mevcut olmayan dengelere karşı, kurallar yoluyla ve kurumlar yoluyla, bir denge sağlama endişesi vardı. Bu endişe, önce, yasama organının karşısında bir karşı ağırlık olarak Anayasa Mahkemesi, öte yandan da özerk kurumlar yoluyla toplumda dengelerin sağlanması; ta-

biî, kurallar yoluyla dengede mümkün olduğu kadar, klasik hak ve özgürlükleri dengeleyen, onların kullanılmasına, onların bir anlam ifade etmesine olanak sağlamak için, sosyal haklar kategorisinde, Anayasada yer almasıydı.

Böylece, 1961 Anayasası, Türkiye Büyük Millet Meclisini tek yetkili organ olmaksızın çıkararak, egemenliğin kullanılması paylaştırılmış ve karşı ağırlıklar mekanizmasıyla, toplumda demokratik ortamın oluşma kanallarını açmak istemiştir. 1961 Anayasası, bu düzenleme biçimiyle, açık toplum özelliğini göstermektedir. Açık toplum, kuşkusuz, devamı demokratik mekanizmaların işlemesi, çok başka zeminlerin de oluşmasını gerekli kılmaktadır. Nedir o zeminler; biraz sonra değineceğim sivil toplum mekanizmasıdır. İşte, bunu sağlayacak olan da özek kurumlar. Neydi özerk kurumlar; üniversiteler ve TRT. Daha doğrusu, topluma egemen olan güçler karşısında, basın yoluyla, cicili bicili basınıyla, başkaca araçlarla, toplumu yönlendiren güçlere karşı, bir başka karşı ağırlık, özerk kurumlar kanalıyla oluşturulmak istendi. Tabîî, bu denge mekanizmaları, toplumda uzun süre yürüyemedi. 1971 yılında getirilen kısıtlamalar, nihayet, 1982 yılında çok başka kısıtlamaların da bir öncüsü olabildi.

Vaktim var mı daha?

OTURUM BAŞKANI – Var efendim, 10 dakikanız daha var.

PROF. DR. ERDOĞAN TEZİÇ (Devamla) – Peki, teşekkür ederim.

1982 Anayasası, yine, Türkiye Büyük Millet Meclisini tek yetkili organ olarak öngörmüyor; yetkili organlardan biri olarak öngörüyor; ama, çok farklı bir amaçla öngörüyor. 1961 Anayasasında egemenliğin kullanılması karşı ağırlıklı dengelerle oluşturulurken, 1981 Anayasasında egemenliğin bölüşülmesi, paylaşılmasının asıl ana noktası, düğüm noktası, yürütmenin güçlendirilmesi idi; onun için de Anayasada, 1961 Anayasasından farklı olarak, yürütme bir yetki olarak düzenlendi. Bu yetki olması da olağanüstü hallerde, herhangi bir yasal düzenlemeye bağlı olmaksızın, yürütme organının düzenleyici işlemler yapabilmesi açısından kendisini göstermektedir.

Tabîî, Parlamentonun karşısında, her iki Anayasada da hem 1961 Anayasasında da ha geniş boyutlarıyla hem de 1982 Anayasasında çok dar çerçevede, ulaşım mekanizmaları açısından çok dar bir çerçevede, Anayasa Mahkemesinin varlığı, Meclisin karşısında, onun işlemlerini denetleyen Anayasa Mahkemesinin varlığı, yine, bir meşruiyet sorunu ortaya çıkarmıştı. Bu meşruiyet sorunu, ulusun temsilcisi olan Parlamentonun karşısında, çok sınırlı sayıda atanmışlardan -bugünkü söyleyişle- oluşan bir kurulun, nasıl oluyor da kanunların Anayasaya uygunluğunu denetleyebilir sorusu. Bu soru, hep, sorulan bir soru. Gerçi, Anayasa Mahkemesinin kuruluşundan başlayarak 30 küsur yıl geçti; ama, yine de zaman zaman, Anayasa Mahkemesinin vermiş olduğu kararlarda ki, bu kararlar dava açmış olanların elde ettiği sonuca göre, olumluysa, istedikleri yöndeysse, alkışlanır; istemedikleri yöndeysse, Anayasa Mahkemesi kararları eleştirilir. İşte, bu Kurul neye dayanarak böyle bir denetim mekanizmasını yapabiliyor sorusunun cevabı, çok kısaca, özet olarak şöyle ortaya konabilir : Kanunların Anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi, aslında, demokratik teoriye ait olmaktan çok, demokratik ilkelere ait olmaktan

çok, liberal siyasî felsefenin bir ürünüdür. Liberal siyasî felsefe dediğimiz zaman da toplumda güçlerin ayrılığı, kuvvetlerin ayrılığı ilkesinden yola çıkan bir mekanizmadır. Oysa, demokratik teoride her şey seçimle oluşmuştur; güçlerin birliği daha belirgin bir biçimle ortaya çıkar yasama lehine ama, demokratik toplum, her zaman, liberal bir toplum olmayabilir. Bu bakımdan, kanunların Anayasaya uygunluğunun yargısal denetiminin kökeninde, temelinde, bu liberal düşünce yatmaktadır. 1982 Anayasası için aynı sözleri söylemek mümkün değil. Liberal bir esintiden, düşünceden yola çıkılarak 1982 Anayasası biçimlenmemiş; zaten, böyle olmadığı içindir ki, Anayasa Mahkemesine ulaşım mekanizmaları da çok daraltılmış; özerk kurumlar devreden çıkarılarak, sivil toplum olabilmeye özellikleri de 1982 Anayasasının içeriğinde yer almamakta. Âdeta, kapalı bir toplum, açılmaları kışatan, çerçeveleyen, sürgüleyen, her tarafıyla kapatan bir özelliği var; ama, bütün bu gayretlere rağmen, 1985 yılından başlayarak, Türk Anayasa Mahkemesi, içtihatlarıyla, kamu özgürlükleri planında nispi açılmaları sağlayabilmiş gözüküyor. Buna karşılık, Parlamentonun zaman zaman, yetkilerini kullanamama durumuyla karşılaşması, özellikle, kanun hükmündeki kararnameler mekanizmasıyla yasama organının devre dışı bırakılması noktalarında, Anayasa Mahkemesi, âdeta, Parlamentonun kullanamadığı yetkilerini kullandırma mekanizmasını, kapısını verdiği kararlarla açabilmiş; başka bir söyleyişle, kanun hükmünde kararname uygulamasının sınırlarını dar bir çerçeveye çekmeye çalışmıştır içtihatlarıyla.

Bütün bu mekanizmalar içinde, her iki Anayasada 1961 ve 1982 Anayasalarında, egemenliğin kullanılmasındaki farklılık, birincisinde yani, 1961 Anayasasında, sivil toplum özlemiyle, sivil toplum düşüncesiyle öngörülmüş; 1982 Anayasasında ise, sivil toplumdan çok, merkezî otoriteyi kuvvetlendirme endişesiyle gündeme gelmiştir.

Sözlerimi bir sonuca bağlarken, şunu söylemek istiyorum. Egemenliğin kullanılması, demokratik bir toplumda liberal bir zeminin oluşturulması açısından, değişik organlara dağıtılması gerekir; çünkü, güç ve denge mekanizmaları bu şekilde ancak bir güvenlik ortamı, özgürlük ortamı sağlayabilir; ama, demokratik ortamın oluşması, sadece, belli organların seçimle işbaşına gelmesiyle çözümlenemez. Demokrasi, aynı zamanda, bir hoşgörü, bir tolerans rejimidir. Bu hoşgörü ve tolerans rejimi içinde, bunun zemininin sürekliliğinin sağlanabilmesi, ancak, sivil toplum ortamının oluşmasıyla mümkündür. Sivil toplum da kendi içinde özerk kurumlarıyla oluşan bir toplumdur. Dün, bir vesileyle belirttiğim gibi, sivil toplumda, hiçbir düşünce, hiçbir doğru, belli grupların tekelinde değildir; daha doğrusu, doğrular hiç kimsenin tekelinde değildir sivil toplumda. Zaten, sivil toplum mekanizmaları oluştuğu orandadır ki, demokratik rejim süreklilik kazanacaktır.

Sabırla dinlediğiniz için teşekkür ederim efendim.

BAŞKAN – Biz de Sayın Teziç’e teşekkür ediyoruz; hem zamanı çok iyi kullandı hem de bu kadar kısa zaman içerisinde, çok özlü bir çözümlemeyi başarıyla sonuçlandırdı.

Şimdi, konumuz “Türk Vatandaşlığı Kavramının Hukuksal Gelişimi” ve bu konuda ki konuşmacı da Sayın Prof. Dr. Rona Aybay.

Prof. Dr. Rona AYBAY

İstanbul Üniversitesi SBF Öğretim Üyesi

Çok teşekkür ederim Sayın Başkan.

Hepinizi saygılarıyla selamlıyorum. Bu anlamlı yıldönümünde, Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altında sizlere hitap edebilmek, benim için çok büyük bir mutluluk ve onur.

Ben, çok değerli sınıf arkadaşım Erdoğan Teziç'ten sonra, bir anlamda, onun konusuyla çok yakından ilgili olan bir konuda sizlere bir sunuş yapmak durumundayım. Benim konum, vatandaşlık. Egemenlik kavramıyla oldukça yakından ilgili bir kavram vatandaşlık; çünkü, devleti oluşturan üç temel öge olduğu düşünülürse, bunlardan biri egemenlik, diğerleri ülke ve insan topluluğu. Egemenlik, manevî bir nitelik taşıyor; buna karşılık, ülke ve insan topluluğu maddî ögeler. Benim konumu teşkil eden vatandaşlık, işte bu maddî ögelerden insan topluluğuyla ilgili.

Devletin insan ögesi, tek tek insanlardan oluşan bir bütün. İşte, bu bütünle belli bir kişi arasındaki bağlantıyı sağlayan hukukî ilişki, vatandaşlık diye adlandırılıyor. Bu, bir hukukî bağ. Birey ile devlet arasında karşılıklı olarak haklar yükümlülükler ve ödevler ifade ediyor. Bu bağın içeriği ve niteliği ve hatta, bu bağa verilen ad ile devletin egemenliğinin anlaşılış ve ifade edilişi arasında çok yakın bir ilişki var. Egemenliğin ulustan kaynaklandığı demokratik cumhuriyet rejimlerinde, kişi ile devlet arasındaki bu bağa verilen isim vatandaşlık yahut yurttaşlık. Kişi, burada, vatandaş veya yurttaş -bunlardan biri Osmanlıca, biri Türkçe; ben, eşanlamlı kullanıyorum vatandaşlık ile yurttaşlığı- siyasî iktidarın oluşmasına fiilen katılabilen ve egemenlikte eşit payı bulunan bir varlık. Buna karşılık, egemenliğin bir kişide toplandığı monarşik rejimlerde durum farklı. Burada, vatandaş değil, uyruk var, tebaa var. Örneğin, Osmanlı Devletinde kişi, padişahın tebaasıdır veya daha eski dönemlerinde kuludur; padişah da bu kişinin sahibidir veya hamisidir. Ayrıca, uyruklar arasında hukukî statü bakımından da eşitsizlikler olması, böyle bir ortamda doğal karşılanır. Örneğin, bazı ülkelerin tarihinde, seçmen olabilmek veya seçilebilmek için, belli miktarda mülk sahibi olmak ve belli miktarda vergi vermek gibi önkoşulların arandığı görülmüştür.

Bizim, 1876 Kanunî Esasisi uyarınca, Osmanlı İmparatorluğunda yapılan ilk milletvekili -o zamanki adıyla mebus sanıyorum- seçiminde, uygulanan talimatı muvakkatiye-ye göre de mebus seçilebilmek için, az çok emlak sahibi olmak gerekiyordu. Bu konuya, Sayın Prof. Gülnihal Bozkurt dünkü tebliğinde değinmişlerdi. Osmanlı İmparatorluğundaki bu eşitsizlikler, özellikle, din farkından doğan sebeplere dayanıyordu; Müslüman olup olmamaya dayanan önemli statü farkları vardı ve tabii, bunlar, uyrukluk konusundaki düzenlemelere de yansımış sonuçlar veriyordu. Gayrimüslim tebaa, bir tür, ikinci sınıf vatandaş gibi mütalaa ediliyor, böyle bir uygulamaya konu oluyordu. Bu konuların geniş incelemesi için, Prof. Ahmet Mumcu dostumun rahmetli Coşkun Üçok ile birlikte hazırladıkları Türk Hukuk Tarihi ders kitabından yararlanılabilir; ben de oradan yararlandım.

Şimdi, Hristiyan tebaanın böyle bir tür ikinci sınıf uyruk statüsünde sayılması, bir süre sonra, Osmanlı Devletinin çöküş dönemlerinde, tam tersi bir durum ortaya çıkarmıştır; gayrimüslim tebaa, yabancı devlet uyrukluğuna geçerek, elde ettikleri bu uyrukluğunu, Osmanlı Devletine karşı ileri sürmeye başlamışlardır. Bu kişiler, böylece, Osmanlı Devletinin zayıflamasını fırsat bilip, bir tür dokunulmazlık kazanma yoluna gitmişler ve kapitülasyonlardan yararlanırlar hale gelmişlerdir. İşte, bu yola başvuranların sayısının çok artması üzerine, 1869 yılında, ilk defa Tabiyeti Osmaniye Kanunnamesi adıyla bir kanun hazırlanmıştır. Bu, İslam ülkelerinde, İslam âleminde, din ilkelerinden bağımsız ilk uyruklu düzenlemesi olmuştur. Yalnız, daha, vatandaş, kavram ve deyim olarak ortada yok; adı da gösteriyor; tabiyet. Bunun ardından, yedi yıl kadar sonra yapılan 1876 Kanunî Esasinde tabiyetle ilgili bir madde var : “Devleti Osmaniye tabiyetinde bulunan efradın cümlesine, herhangi bir din veya mezhepten olursa olsun, bilâistisna Osmanlı tabir olunur” deniliyor. Dikkat buyrulursa, burada da yine, vatandaşlık, padişaha bağlı olarak adlandırılan bir sıfat, çünkü, padişah, egemenliğin simgesi.

23 Nisan 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldığında, Osmanlı döneminden devralınan uyrukluğa ilişkin düzenlemeler özetle bunlar.

Bu konuda, Türkiye Büyük Millet Meclisi döneminde, ilk aşamalarda, 1924 Anayasasının vatandaşlıkla ilgili bir hüküm içerdiğini görüyoruz. 24 Anayasasının ardından, 1928 yılında da Cumhuriyet döneminin ilk vatandaşlık kanunu, yılında da cumhuriyet döneminin ilk vatandaşlık kanunu, Türk Vatandaşlığı Kanunu yapılmıştır. Yalnız, bu arada, bunların kısa da olsa açıklamasına geçmeden önce, bence çok önemli tarihî bir belgeye değinmek istiyorum; bu, bir kararname... Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti tarafından çıkarılan bir kararname... 1922 yılında, Hariciye Vekâletinin tezkeresi üzerine çıkarılmış, kararnamenin konusu, Avrupa’ya seyahat edecek zevata verilen pasaportlardan “Namı Namii Hazreti Padişahi” ibaresinin çıkarılması, onun yerine “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Adına” ibaresinin konulması; bu, öyle sanıyorum ki, padişahlıktan cumhuriyete geçiş döneminde önemli bir aşamayı simgeliyor.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin uluslararası âlemden tanınması bakımından da önemli bir aşamayı simgeliyor; çünkü, pasaport, devlet egemenliğine dayanılarak çıkarılan ve uluslararası tanınması beklenen bir belge. Bu bakımdan, egemenliğin kaynağı olarak padişahı değil de ulusu kabul eden Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından verilmiş pasaport da, verilen kişiye, artık, teba sıfatını değil, vatandaş sıfatını vermek anlamına geliyordu. Nitekim, 1924 Anayasasının konumuzla ilgili hükmü ile vatandaşlık deyimi, anayasa hukukumuzda ilk defa girmiştir diyecektim; fakat, değerli meslektaşım Bülent Tanör’ün araştırmalarından sonra bu ilk sözünü biraz daha ihtiyatlı kullanmak veya hiç kullanmamak durumundayım; çünkü, kendisinin kitabından öğrendiğime göre, 1919 yılında Kars’ta ilan edilen cumhuriyetin anayasasında ilk defa “vatandaş” deyimi kullanılmış oluyor; yani, 24 Anayasasından aşağı yukarı beş yıl önce, bu kelime, hukuk dilimize, anayasa hukukumuzda girmiştir. Bunun için de değerli dostuma huzurunuzda bir kere daha teşekkür ediyorum.

24 Anayasasının konumuzla ilgili hükmü şöyle : “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın, vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur.” Buraya dikkat buyurmanızı dileyeceğim. bazen gözden kaçıyor. “Vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur” sözünün bence gözden kaçırılmaması gereken önemli bir özelliği var. Bu tanım, cumhuriyete yaraşır, laik ve çağdaş bir yurttaşlık anlayışını yansıtıyor. Maddenin öteki fıkraları Türk yurttaşlığının kazanılması ve yitirilmesine ilişkin teknik diyebileceğimiz birtakım konulara ilişkin olduğu için onların üzerinde durmak niyetinde değilim.

Asıl 24 Anayasasının konumuzla ilgili bir başka yönü var ki, ona bir miktar zaman ayırmak sanıyorum yerinde olacaktır. Bu, gerçekten ilginç ve tarihî bakımdan önemli bir hüküm. 24 Anayasasının milletvekili seçilemeyecek olanları belirten 12 nci maddesine göre, hırsızlık, dolandırıcılık, hileli iflas, sahtekârlık gibi suçlardan biriyle mahkûm olanlar milletvekili seçilemezler” hükmünün içinde şöyle bir ibare de var : Tabiyeti ecnebiye iddiasında bulunanlar, yani, yabancı bir devletin uyruğu olduğunu ileri sürmüş bulunanlar da milletvekili seçilemiyor; yani, milletvekili seçilme engelleri arasında bunun sayılması önemli.

Bu seçim yasağı, öyle sanıyorum ki, o dönemde, Millî Mücadele sırasında, bazı Türklerin, İtalya, Yunanistan gibi devletlere başvurarak himaye pasaportu denilen birtakım belgeler almasından kaynaklanıyor; yani, bu insanların Türkiye Büyük Millet Meclisine girmesi arzu edilmiyor, onları engellemek için konulmuş; çünkü, bu pasaportları alanlar, yabancı devlet uyrukluğunu ileri sürerek Türk makamlarına karşı kendilerine bir güvence, bir dokunulmazlık sağlamak düşüncesiyle hareket etmiş olsalar gerek.

Bu yasak, 1924 Anayasasının yapılışından yıllar sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisinde 1946 seçimlerinden sonra, çok hararetli tartışmaların konusu olmuştur. O zamanki uygulamaya göre, malum, Yüksek Seçim Kurulu gibi bir organ mevcut değil, bir milletvekilinin milletvekili sıfatı kazanıp kazanmadığına, yani, seçiminin geçerli olup olmadığına karar verecek nihaî merci yine Türkiye Büyük Millet Meclisinin kendisi. İşte, bu işleme de mazbataların tasdiki, tutanakların onaylanması ve mazbataların kabulü deniliyor. İşte, o dönemde, 1946 seçimlerinden sonra seçilip meclise gelen bazı kişilerin Millî Mücadele döneminde himaye pasaportları aldığı yabancı uyruklu iddiasında bulundukları ileri sürülerek milletvekili seçilemeyecekleri tartışma konusu yapılmış, bu tartışma konusu yapılan kişiler arasında eski bir maliye bakanı gibi, çok önemli görevlerde bulunmuş insanlar da var. Bu da anayasa tarihimiz bakımından ilginç bir konudur.

Bundan sonraki aşama, 1928 yılında yapılmış, ilk cumhuriyet rejiminin ilk vatandaşlık kanunudur. Bu kanun, şu bakımdan ilginç : Cumhuriyetin ilk yıllarında, biliyoruz, nüfus azlığı söz konusu. Bugünkü gibi, nüfus fazlalığından değil nüfus azlığından şikâyet ediliyor. Hatırlarsınız “on yılda onbeş milyon genç yarattık” gibi marşlar söyleniyor; yani, onbeş milyon nüfusa ulaşmak bile büyük bir olay. Bu psikolojik etkiyle, 1928 yılında yapılmış vatandaşlık kanunu, mümkün olduğu kadar çok insana Türk Vatandaşlığı vermek istiyor. Ayrıntısına girmeden şunu söyleyeyim : Türk babanın veya bir Türk ananın Türkiye içinde doğmuş veya Türkiye dışında doğmuş çocuğu mutlaka Türk Vatandaşı oluyor kanun gereği. Ayrıca, çocuğun, evlilik içi veya evlilik dışı çocuk olması da bir

fark yaratmıyor. İşte, yabancı bir kadın bir Türk erkeğiyle evlenirse, hemen, kendiliğinden, kendi istencine bakılmaksızın ona Türk Yurttaşlığı verilmiş oluyor. Fakat, bir Türk kadın yabancıyla evlendiği takdirde istese de Türk Yurttaşlığından ayrılamıyor. Bütün bunlar, öyle zannediyorum ki, o nüfus azlığının getirdiği bir psikolojik etkiyle kabul edilmiş durumlar.

Şimdi, zaman darlığı yüzünden bundan sonraki gelişmelere sadece satır başlarıyla değinmek durumundayım.

Sayın Başkanım, ne kadar vaktim var?

OTURUM BAŞKANI – 5 dakikadan biraz fazla bir zamanınız var.

PROF. DR. RONA AYBAY – O zaman, biraz hızlı gideyim izinlizle.

1961 Anayasası, Türk Devletine vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkesin Türk olduğunu kabul etmiştir. Günümüzde de yürürlükte olan metin bunu tekrarlıyor. Bu, 1924 Anayasasındaki hükmün değişik bir anlatımla yinelenmesidir.

61 Anayasasının getirdiği önemli bir özellik, vatandaşlıktan çıkarmayla ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolu kapatılamaz diye kesin bir hükmün vatandaşlıkla ilgili olarak Anayasaya konulmuş olması. 61 Anayasasında 114 üncü madde zaten bu güvenceyi sağlıyordu; ama, vatandaşlığın özel önemi sebebiyle olsa gerek, buna, ayrıca yer verilmiştir.

12 Eylül döneminde, Danışma Meclisindeki görüşmeler sırasında, bu hükmün, yani, vatandaşlıktan çıkarılan Türklerin, Türk yargı mercilerine başvurup haklarını aramalarına imkân sağlayan bu hükmün Anayasa metninden çıkarılması yolunda çok imzalı bir önerge verilmiştir. Hukuk devletine, insan hakları anlayışına kesinlikle ters düşen bu çok imzalı önergenin, Danışma Meclisinde bile kabul görmemiş olması, bence, Türk yurttaşlık hukukunun tarihsel gelişme çizgisi bakımından olumlu bir noktadır.

12 Eylül rejimi, 1964 yılında, Türkiye Büyük Millet Meclisince kabul edilmiş 403 sayılı ikinci Türk Vatandaşlığı Kanununda çeşitli değişiklikler yapmıştır. Bu arada, 25 inci maddenin (g) bendi konulmuştur daha önce mevcut olmayan. Çok özetle, bu 25 (g) bendi Türk yurttaşlarının, siyasî iktidar tarafından kolaylıkla Türk yurttaşlığından yoksun bırakılmasına imkân hazırlamak amacıyla konulmuştur ve ikiyüzü aşkın vatandaşımız, bu hükmün uygulanmasıyla Türk yurttaşlığından yoksun bırakılmışlardır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1992 yılında kabul ettiği bir kanunla, 25 (g) bendini yürürlükten kaldırmış, ayrıca, bu bend uyarınca Türk yurttaşlığından yoksun bırakılmış kişilerden sağ kalanların -ne yazık ki, birkaç tanesi bu arada ölmüştür- yeniden Türk vatandaşlığına dönmelerini sağlamıştır. Bu alanda, dileğim, başta Anayasa olmak üzere, 12 Eylül döneminden kalan antidemokratik yasaların hepsinin benzeri bir anlayışla yeniden ele alınmasıdır.

Şimdi, son birkaç dakikamı çifte vatandaşlık konusuna ayırmak istiyorum. Kişisel kanıma göre, Yüce Meclisin vatandaşlık konusunda şimdi yapması gereken ödev -benim şahsî kanaatime göre- çifte vatandaşlık konusuna eğilmektir; çünkü, unutmamamız gere-

kir ki, günümüzde yurt dışında çalışıp geçimini sağlayan ve bunu sürekli bir yaşam tarzı haline getirmiş olan milyonlarca insanımız var. İşte, Avusturalya'dan İsveç'e kadar 3 milyon -belki daha fazla- Türk o ülkelerde yaşıyor ve ne mutlu ki, bunlar, büyük çoğunluğu itibariyle, hemen tamamı itibariyle, Türkiye ile maddî, manevî bağlarını kesmek de istemiyorlar. Bu, bizim için büyük bir kazançtır; yani, bu insanlar, çok zor koşullar altında yaban ellerinde çalıştıkları halde, Türkiye ile maddî, manevî bağlarını kesmek istemiyorlar. Bunların oranına bakarsak, aşağı yukarı -Türkiye nüfusu bakımından önemli- yirmi Türk'ten bir tanesinin yurt dışında sürekli yaşadığını söyleyebiliriz.

İşte, çifte vatandaşlık konusu, özellikle, Federal Almanya'da yaşayan yurttaşlarımız bakımından önem taşıyor. Bunların sayısı 2 milyon, belki daha fazla, bu insanlarımız, Alman vatandaşlığını elde etmek istiyorlar; fakat, Türk vatandaşlığını da muhafaza etmek istiyorlar. Alman yasası da buna imkân vermiyor.

Ben, bu konuyla şahsen ilgilenmem istendiği için ilgilendim ve bir yasa öntasarısı hazırladım 1991 yılı başında. O zamanki iktidar ve muhalefet partilerinden çeşitli milletvekilleri, bana onur veren bir davranışla benim yasa öntasarımı aynen benimseyip kanun teklifi olarak Meclise sundular ve bu teklif, Millî Savunma ve İçişleri Komisyonlarında bazı değişikliklerle kabul edildi; fakat, erken seçim kararı üzerine, Genel Kurula ulaşmadan kadük oldu.

Şimdi, dileğim, yurt dışında güç koşullar altında çalışan milyonlarca vatandaşımızın beklediği bu konuya Yüce Meclisin yeniden eğilmesidir. Böylece, yurt dışında, maddî ve manevî bağlarını Türkiye ile muhafaza ederek çetin koşullar altında çalışan bu insanlarıımıza rahat bir nefes aldırma fırsatı bulacağız.

Hepinizi saygılarla selamlıyorum; teşekkür ederim.

BAŞKAN – Türk devriminin, Anadolu devriminin bu topluma kazandırdığı en önemli olgulardan bir tanesi, kulluktan yurttaşlığa geçiştir. Bu konuya, Sayın Aybay gerçekten de büyük açıklık getirdi çeşitli aşamalarını kısa zamana sığdırarak.

Şimdiki konuşmacımız, toplumumuza dışarıdan, fakat, bir uzman gözüyle bakan bir konuşmacı. Bir örnek olayı ele alacak.

Sayın Dr. Camilla Dewletschin-Linder...

Merak etmeyin kendisi konuşmasını Türkçe yapacak.

Buyurun.

Doç. Dr. Camilla DAWLETSCHEIN-LINDER

Hamburg Üniversitesi Sosyoloji Bl. Öğretim Üyesi

Sayın Başkan, sayın konuklar; ilk önce, hepinize, bu davet için çok teşekkür etmek istiyorum.

1920'li yıllarda Türkiye Büyük Millet Meclisinin dış politikasını, siz, benden daha iyi biliyorsunuz. Bu nedenle, bu politikayı karşı taraftan değerlendirmek istedim; ama, Alman basınını ve arşivini tararken beni çok şaşırtan bir durumla karşılaştım. Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışıyla ilgili hiçbir malzeme bulamadım. Daha sonra anlatacağım üzere; 1920 yılında Almanya'nın durumu o kadar kötü idi ki, bu boşluğa fazla şaşırmamak gerekiyor.

Bildirime, Birinci Dünya Savaşından sonra Türkiye'ye ilk Alman Büyükelçisi olarak gelen Bay Nadolny'nin şu cümleleri ile başlayacağım :

“Ankara'ya vardığımda, Türkiye'ye doğru zamanda geldiğimi farkettim. Arap toprakları ayrılmış olan Osmanlı Devletinin yerine, yeni millî bir Türkiye doğuyordu. Her tarafta yeni bir düzen kurulmuştu. Yeni başkent, bu yeni dünyanın sembolüydü. Tüm ilerlemelerin ruhu Gazi Mustafa Kemal idi... Herkes kutsal bir çaba içerisindeydi. Tüm Türkiye'yi Avrupalılaştırma ateşi sarmıştı. İşte o anda, Türkiye'ye elimden geldiği kadar yardım etmeye karar verdim.” Bu cümleleri, I inci Dünya Savaşından sonra, Türkiye'ye ilk Alman büyükelçisi olarak gelen Rudolf Nadolny, anılarında yazmaktadır (1).

Yenilgi ve onu takibeden politik devrimden sonra Almanya, önce bir süre kendi işleriyle uğraştı ve Türkiye'ye olduğu gibi, başka devletlere de yönelik aktif bir dış politika izlemedi. Şüphesiz Almanya'yı engelleyen başka nedenler de vardı : Versay Barış Antlaşmasının 290 ıncı maddesi, Almanya ile Türkiye arasında daha önce imzalanmış anlaşmaları feshediyor ve tekrar ilişki kurulmasını yasaklıyordu. 261 inci maddeyle ise, Almanya savaş sırasında Türkiye'ye vermiş olduğu tüm alacaklarını, ki bunları kredi ve Türkiye'de basılan kâğıt paralara karşılık olarak gösterdiği altın oluşturmaktadır, İtilaf Devletlerine devretmekle yükümlü tutuluyordu.

1923 yılının başında, Cevat Bey'in Berlin'de ilk çabaları görülmektedir. Çünkü Türkiye, Almanya ile tekrar ilişki kurulmasıyla çok ilgili gözükiyordu (2). İsmet Paşa da, Bükreş'e geçtiği sırada, oradaki Alman diplomatlarıyla bu konuyu konuşmuştu.

Haziranda Lozan'da İsmet Paşa, elçilik müşaviri Prüfer ile yaptığı görüşmede, Türkiye'nin Almanya ile olan ilişkilerine “koptuğu” değil, sadece olayların baskısı altında “geçici olarak gizlendiği” nazarıyla baktığını söyledi (3).

Alman Reich'in problemi, tamamen İngiltere ve Fransa'nın baskısı altında olmasından ibaretti. Almanya bu iki devletin karşı çıktığı, dış politikaya ilişkin hiçbir karar almak istemiyor ve alamıyordu. Lozan antlaşması imzalandıktan sonra, Türkiye için bağim-

(1) *Mein Beitrag, Erinnerungen eines Botschafters des Deutschen Reichs. Köln 1985, S. 170*

(2) *Akten der Deutschen Auswärtigen Politik (ADAP) Serie A VIII, S. 212*

(3) *ADAP Serie A VIII, S. 211 ff*

sız bir dış politika izleme yolu açıldı. Türkiye de bu bakımdan Almanya ile ilişki kurmakta bir engel görmedi. Anlaşmanın diğer âkit devletler tarafından tasdikinin bir yıl daha sürmesi Almanya'yı kaygılandırdı.

Halbuki, daha 1923 yılında, Almanya'nın Yakın Doğu'daki geleneklerine uygun olarak, ekonomik alanda ilişkiler tekrar kuruldu. 1923 Haziranında, Frankfurt'ta ilk Türk-Alman ticaret odası kuruldu. Özellikle, Alman iş çevreleri, Dışişleri Bakanlığına, Türkiye ile yeniden ilişkilerin düzenlenmesi ve bir ticaret anlaşması imzalanması için baskı yaptılar. Burada ilginç olan, Batı Avrupalı Büyük Devletler nezdinde bir diplomatik temsilcisi atamayı kesinlikle istemeyen Dışişleri Bakanı Stresemann'ın İzmir'de hemen bir Başkonsolosluğun açılmasına karşı değildi (4). İtilaf Devletlerinin İstanbul'u terketmesinden hemen sonra, ticarî ilişkiler tekrar kuruldu. Türkiye'ye giden Alman deniz yolları hattı açıldı, Deutsche Bank, Orientbank ve Alman ticaret evleri tekrar faaliyete geçtiler.

Türkiye'nin Almanya'dan sürekli istekte bulunması üzerine resmî ilişkiler tekrar başladı. 1924 yılının başında, Budapeşte'deki Alman temsilcisi Freytag aracılığıyla başlayan görüşmeler, Halifeliğin kaldırıldığı gün, 3 Mart'ta Türk-Alman Dostluk Anlaşmasının imzalanmasıyla, başarıyla sonuçlandı.

Nisan başında ise, Alman Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'de Alman çıkarlarını da temsil eden İsveç Elçisi Wallenberg'e, Türk Hükümetine elçi olarak Rudolf Nadolny'yi göndermelerinin uygun olup olmayacağını sordu. Temmuz sonunda, Nadolny, henüz Türkiye'ye kendileri de büyükelçi atamamış olan İngiltere, Fransa ve İtalya'nın onaylarını alarak, Almanya'nın Türkiye temsilcisi sıfatıyla İstanbul'a geldi. Buna karşılık, Ekim 1924'de Türkiye'nin temsilcisi olarak, Kemalettin Sami Paşa Berlin'e gönderildi.

Nadolny, İstanbul'a geldiğinde, Alman bayrağını Büyükelçilik binası önüne tekrar çekti ve itimatnamesini sunmak üzere hemen Ankara'ya geçti. Nadolny, diğer pek çok diplomat meslektaşından farklı olarak Ankara'dan hiç çekinmedi, ve bu yüzden iyi niyetleri karşılandı. Elçi, hatıralarında Ankara ile ilgili birkaç ilginç haber de veriyor. İlk Ankara ziyaretinde İsmet Paşa ve Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaretlerinden yapılacak fazla bir şey yoktu, çünkü hükümet üyelerinin neredeyse tamamı sıtmadan rahatsızdı. İstasyonla kale arasındaki eski şehrin bataklıkları 20'li yılların sonuna kadar başkentte sık sık sıtma salgınına yol açıyordu.

Ankara'ya geldiği yıl bir süre İstasyon'da bir vagonda kalan Alman elçisinin meslekdaşları, sadece Rus ve Afgan elçileriydi. Nadolny, Rus elçisi Jakob Suritz ile çok yakın ilişkiler kurdu. Anılarında Nadolny'nin şu cümlesi kayda değer: "Hemen Rus meslekdaşıyla samimi olduk ve daha sonra aramızda bir centilmenlik anlaşmasına vardık. O Türkiyeyle sadece politik çıkarları için ilgileniyordu. Ben onu politik, o beni ekonomik alanlarda destekliyecektik. Bu anlaşmaya ikimiz de uyduk ve çok meyva veren bir anlaşma oldu." (5)

(4) ADAP Serie A IX, S. 220 ff

(5) Mein Beitrag, S. 176. Suritz bestätigte dieses Verhältnis bei einem Gespräch mit dem deutschen Botschafter in Moskau, Brockdorff-Rantzau. ADAP, Serie B III, S. 315, dipnot.

Nadolny'nin Türkiye'den verdiği ilk raporlarından, bu genç devletin geleceğine pek iyimser bakmadığını anlıyoruz. O, herşeyden önce, Lozan Barış Anlaşmasına rağmen, Türkiye ile Büyük Devletler arasında çok yönlü dış politika problemleri, ki Türkiye'nin bu devletlerle çatışma olasılıklarını kapsıyordu, olacağını ve bağımsızlığı için sınırlar koyacağını düşündü (6). Bu tahminle o, herşeyden önce, Türkiye'de Almanya'nın rolünün ne anlama geldiğini göstermeye çalıştı.

İtimatnamesini sunduktan itibaren, Alman Büyükelçisi bir ticaret anlaşmasının imzalanması için baskı yapmaya başladı. Bu görüşmeler birkaç yıl sürdü. Daha bağımsızlığını yeni kazanan ve doğal olarak tekrar bağımlı hale gelmek istemeyen Türk Hükümeti'nin başlangıçtaki itimatlılığını, Büyükelçi sonradan yenebildi. Kapitülasyonların kaldırılmasının yürürlüğe girmesinden sonra, Almanya 1927 başında en ziyade müsaadeye mazhar olma temeline dayanan bir ticaret anlaşmasını Türkiye ile imzalayan ilk ülke oldu. Bunu, dört anlaşma daha takip etti : Hukukî yardım ve suçluların iadesi anlaşmaları gibi. Alman Büyükelçisi, Türkiye ile tüm anlaşmaları teminat altında olan ilk elçi olduğunu gururla haber vermektedir (7).

Elçi, Almanya'nın Türkiye ile tam eşitlik ilkesine dayalı anlaşma imzalayan ilk büyük devlet olduğunu da vurgulamaktadır (8). Türkiye'nin Almanya'nın ekonomik ortak olarak tekrar kazanılmasına verdiği önem, Rauf Bey'in Batı Avrupa Devletleriyle ekonomik görüşmeler yapmak üzere çıktığı ilk gezide, önce Berlin'i ziyaret etmesinden anlıyoruz. Bu şekilde ticarî ilişkiler kurulmuş oldu ki 30'lu yılların başlarında Almanya'nın Türkiye'nin en önde gelen ticaret ortağı durumuna geldiğini görüyoruz. Berlin'de 1925'den beri büyük elçi sıfatıyla bulunan Kemalettin Sami Paşa, ilk geldiğinde "Vossische Zeitung" gazetesıyla yaptığı bir mülakatta asıl görevinin ekonomik ilişkileri iletlemek olduğunu, çünkü "Almanya'nın politik amaçlarından korkmadığımız tek büyük devlet olduğunu" söylemişti (9).

Nadolny, sadece ticaret politikasında çok aktif ve başarılı olmakla kalmayıp, diğer alanlarda da Almanya'yı Türkiye tarafından benimsenen bir ortak yapmaya çalıştı. Başlangıçta, 1. İnci Dünya Savaşı nedeniyle iyi bir izlenim bırakmamış olan Almanlar, Türkiye'de tekrar tutunabilmek için epeyce gayret sarfettiler. Büyükelçi, aktif olmak zorundaydı ve bu arada propaganda araçlarından da yararlandı. Örneğin, İstanbul'da Türkische Post adlı bir gazete kurdu.

Hatırlamamız gereken bir nokta da, başta Mustafa Kemal olmak üzere, artık hükümet işleriyle uğraşan Türk generalleri, savaşta Alman subaylarla yakın ilişki kurarak birlikte çalıştıkları ve bazı çatışmalara rağmen sadece kötü anılara sahip olmamalarıdır. Bu nedenle, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, Nadolny'ye "Türkiye'nin Almanya'yı daha önce de bir Büyük Devlet olarak gördüğünü, bu yüzden diğer Büyük Devletlere tanıdığı hakları Almanya'ya da vereceğini garanti etmişti (10).

(6) ADAP A XI, S. 478 ff

(7) Mein Beitrag, S. 191

(8) ADAP, Serie B IV, S. 27

(9) "Kemalettins Mission" in Vossische Zeitung, 4.10.1924

(10) Mein Beitrag, S. 179

Almanlar, Ankara'da bir büyükelçilik binası yaptıran ilk yabancılar olmuşlardı ve Nadolny, Çankaya yolundaki bu araziye bizzat kendisi aramıştı. İsmet Paşa da bu arazinin intikal ve su işlerini halletmeyi vaatmişti. Binalar 1928'de tamamlandı ve Ankara'da ilk bir büyükelçilik binası olarak açılış törenle yapıldı.

1918 Ekim'inde İstanbul'un İtilaf Devletlerince işgali üzerine burada yaşamakta olan ve Türkiye'yi terketmek zorunda kalan Almanlar, 1923 Ekim'inden sonra tekrar geri döndüler. 20'li yıllardan itibaren daha çok Alman Türkiye'ye gelmeye başladı. İstanbul'daki Alman Okulu 1925 Kasım'ında tekrar açıldı. Almanlar danışman olarak yönetime girdiler, tarımın tekrar düzenlenmesine katkıda bulundular; Alman profesörler İstanbul Üniversitesi ve Ankara Yüksek Ziraat Okulu'nda ders verdiler. Ordudan zorla terhis edilen Alman Subaylar Yıldız'daki Harp Akademisinde ders verdiler ve Türk Deniz Kuvvetlerinde çalıştılar. Nadolny, Türk millî istihbarat teşkilatını kurmak üzere kendisine birisini tavsiye edip edemeyeceğini soran Türk Dışişleri Bakanına, Alman Genelkurmayından Albay Nikolai'yi tavsiye etti.

Özellikle Türkiye ile Almanya arasındaki tüm ekonomik işlerde, aracı veya koruyucu olarak Alman elçiliği devreye girdi. Alman sanayiinin en yoğun olarak uğraştığı iş, Anadolu'da demiryollarının yapımı oldu. Daha Lozan Anlaşması imzalanmadan önce, bu alandaki faaliyetleri tekrar üstlenmenin ve yatırımları kurtarmanın yolları araştırılmıştı. Demiryolu yapımına ilişkin yeni anlaşmalarla, Alman sanayii sadece savaş öncesi geleneksel faaliyet alanına tekrar kavuşmakla kalmamış, aynı zamanda burada yeni Türk Hükümetince hayatî anlam atfedilen bir bölgeye gelmişti.

Alman Bankalarından bir konsorsiyum, Alman Hükümetinin kefaletiyle, Kayseri-Ulukışla ve Kütahya-Balıkesir yollarının 8,5 milyon Reichsmark tutarındaki harcamalarını finanse etti. Bununla Türkiye, Sovyetler Birliğinden aldığı krediler dışında, savaş sonrası ilk dış borcu Almanya'dan aldı. Alman firması Berger Tiefbau inşaat işini üstlendi. Aynı zamanda, o dönemin bütün büyük Alman firmaları altı yıl için Türk demiryollarına özel malzeme satacak anlaşmaları imzaladılar.

Bu şekilde, Türk demiryollarının Almanya'ya malzeme bağımlılığını sağlamış oldular. Ayrıca, Türkiye'nin Deutsche Bank'tan Anadolu demiryollarının hisse senetlerinin çoğunluğunu alarak millî emlaka geçirmesinin sağlanacağı süreçte Alman Büyükelçisinin de yardımı istendi.

Junkers firması, Türkiye'nin isteği üzerine bir teşebbüste bulundu : Türkiye'de bir uçak fabrikası kurmak. Kayseri'de bu iş için çok zahmetli bir başlangıç yapıldı. Şehre demiryolu bağlantısı olmadığı için bütün malzemeler deve sırtında taşınmak zorundaydı. Firmanın bir havayolu kurulması için bir sipariş alamaması, Almanları üzdü. Fakat Türk Hükümeti kendi hava yollarını kurmayı planlıyordu. Başka Alman firmaları, Türk endüstrisinin, hepsinden önce de askeri endüstrinin kurulmasında katkıda bulundular.

Türk politik ve ekonomik çevrelerinde, finans sektöründe açık olduğu uzun süredir biliniyordu. 20'li yılların ortalarında, İttihatçılar döneminden beri sürdürülen bir millî banka açılması tartışmaları tekrar gündeme geldi, Türk Hükümeti de 1927'de Alman-

ya'dan bu projenin gerçekleştirilmesi ve Türk parasının istikrarının sağlanması için Alman uzmanlarla birlikte bir çalışma yapılmasını rica etti. Alman Büyükelçisinin aracılığıyla, Reichsbank başkanı Hjalmar Schacht'in maiyetinden Bay Müller Türkiye'ye gönderildi. Müller, Türkiye'nin ekonomik durumu üzerine çalışmış ve ayrıntılı, fakat kötümser bir rapor hazırlamıştı. Bu nedenle bu rapor, Türk ekonomi politikası ile ilgilenenler tarafından kabul edilmedi. Dünya ekonomik krizinin baskısı altında, Türk parasının değerinin düşmesi ve ulusal uluslararası kredilerin azalması, birkaç yıl sonra bu projenin gerçekleştirilmesini zorunlu kılmıştı.

1929 ekonomik buhran Türk-Alman ekonomik bağlantılarının giderek daha da sıkılaşmasına yol açtı. Bu krizin en güçlü etkisi, Türk mallarının fiyatının düşmesi ve bunun Türk dış ticaretine getirdiği problemler oldu. Çeşitli ikili ticarî anlaşmalarla, örneğin, clearing veya barter, yani trampa suretiyle ticaret anlaşmalarıyla, Almanya, 1931 yılında Türkiye'nin ticaret ortağı olarak birinci sıraya geçti.

Nadolny, 1932 başında, Türkiye'de büyükelçilik görevini sürdürürken, Cenevre Silahsızlanma Konferansında Alman delegasyonunun başına atandı ve Türkiye'den ayrıldı. En son görevi, T.C.'nin onuncu yılının kutlama törenlerine katılmak oldu. 1933 Kasım ayında, kesin olarak Ankara'ya veda etti. Bu tarihte, Almanya artık demokratik bir devlet değildi. Bu bakımdan, ekonomik ilişkilerin giderek daha çok güçlenmesine rağmen, Nadolny'nin gidişi ile, Türk-Alman ilişkilerinde bir devir sona erdi. Rudolf Nadolny, esas itibarıyla, her ikisi de bir imparatorluğun harabeleri üzerine inşa edilmiş bu iki ülkenin ilişkilerini, yeni, sağlam bir temele oturtmaya hizmet etmiştir.

İlginiz için çok teşekkür ederim.

BAŞKAN – Sayın Linder'e biz teşekkür ediyoruz.

Bu arada, zamanın, Alman Büyükelçisinin ve onu izleyen bazı Alman temsilcilerin yeni Türk devletinin siyasal ve ekonomik geleceğiyle ilgili karamsar tahminlerinin de zaman içerisinde doğrulanmamış oluşundan dolayı elbette ki memnunluk duyuyoruz.

Bugünkü oturumumuz bu konuşmayla noktalanmış oluyor. Büyük Millet Meclisinin Açılışı, Gelişimi ve Atatürk Konusundaki bu dört bildiri, kanımca birbirini tamamlayan bildirilerdi, bir bütün oluşturdu. Bazı tarihsel gerçekleri, ilk kez, çoğumuz, bu kürsüden, biraz önce, dile getirilen bir çerçeve içerisinde öğrendik ve öğrendiklerimiz de -dediğim gibi- birer parça değil, bir bütünün birer ögesi olarak yer aldı.

Değerli konuklar, öğleden sonra çok önemli iki konuşmacımız var. İkisi de yurt dışından. Birisi Amerika'dan Connecticut Üniversitesinden Prof. Dr. Howard Reed, diğeri Londra Üniversitesinden Doğu ve Afrika Araştırmaları Enstitüsü Siyasal İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. William Hale. İkisi de çok değerli, önemli iki konuşmacı. Konuları da son derece önemli. Birisi Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Türkiye'nin geleceğine dışarıdan önemli bir uzmanın bakışını bu kürsüye getirecek, diğeri de Türk demokrasisinin geleceğine yaklaşacak. Acizane bu oturumun Başkanı olarak, bu iki önemli konuşmayı kaçırmamanızı tavsiye etmek isterim.

Konuşmacılara bana yardımcı oldukları için teşekkür ediyorum; zamanı hemen hemen hiç geirmediiler. Hazır bulunanlara da, varlıklarıyla desteklerinden dolayı teşekkür ediyorum.

Saat 14.00'te "Günümüzde ve Gelecekte Türk Demokrasisi" konulu oturum başlayacak.

Oturumu kapatıyorum.

GÜNÜMÜZDE VE GELECEKTE TÜRK DEMOKRASİSİ

DÖRDÜNCÜ OTURUM

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Gülnihâl BOZKURT

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Başkanı

KONUSMACILAR VE BİLDİRİLERİ

* **Prof. Dr. Howard A. REED**

ABD Connecticut Üniversitesi E. Öğretim Üyesi

“Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Türkiye’nin Geleceği”

* **Prof. Dr. William HALE**

Londra Üniversitesi Doğu Afrika Araştırmaları Enstitüsü

Siyasal İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

“Türk Demokrasisinin Geleceği”

* **Prof. Dr. Ahmet Taner KİŞLALİ**

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi

“Atatürk ve Demokrasi”

OTURUM BAŞKANI

Prof. Dr. Gülnihâl BOZKURT

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Hukuk Tarihi Anabilim Dalı Başkanı

Sayın Başkan, değerli konuklar, 4 üncü oturumumuzun konusu, “Günümüzde ve Gelecekte Türk Demokrasisi.” Üç değerli konuşmacımız, üç hocamız var; Amerikalı misafirimiz Prof. Dr. Howard Reed, İngiltere’den misafirimiz, Prof. William Hale ve Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Taner Kışlalı.

İlk konuşmacımız Prof. Reed’i, “Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Türkiye’nin Geleceği” konulu konuşmasını yapmak üzere, kürsüye davet ediyorum.

Prof. Dr. Howard A. REED

ABD Connecticut Üniversitesi E. Öğretim Üyesi

GİRİŞ :

Cumhurbaşkanı Sayın Demirel, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Sayın Cindoruk, Başbakan Yardımcısı Sayın Çetin, Bakanlar Kurulunun Sayın Üyeleri, Sayın Milletvekilleri, Büyükelçiler, Türk ve yabancı seçkin konuklar, bayanlar ve baylar, Dünyanın en eski parlamentolarından birinin 75 inci yıldönümüne davet edilmekten şeref duyuyorum. Benim için Türkiye’de bulunmak ve Türkçe konuşmak her zaman büyük bir onurdur.

Amerikalı olan annem ve babam Türkiye’de öğretmen oldukları zaman bendeniz İzmir’de doğup, çocukluğumu orada geçirdim. Bu sebeple kendimi daima yerli malı sayıyorum! ve her zaman Türkiye’ye sıcak duygularla bağlıyım, soylu Türk ülkesine karşı daima çok özel bir sevgi ve saygı besledim ve beslemekteyim. Gerçekten bu çok önemli günde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde bulunmak benim için büyük bir mutluluk ve şereftir.

Bana, sizlere ve Türk halkına hitap etme fırsatını tanıdığınız için minnettarım. Türkiye’nin büyük geçmişi, dinamik bugünü ve son derece ümit verici geleceği hakkında konuşmaktan büyük sevinç duyuyorum. Şu an kalbimde, benliğimde ve ruhumda hissettiklerimi sizinle paylaşmaktan dolayı çok heyecanlıyım.

İnşallah beni Meclisi’nizin 100 üncü yıldönümüne de davet edersiniz.

“NE MUTLU TÜRKÜM DİYENE” BENCE BU SÖZ ATATÜRK’ÜN TÜRK MİLETİNE SUNDUĞU EN KIYMETLİ MİRASLARINDAN BİRİDİR. Bayanlar ve baylar hiçbir zaman unutulmamalıdır ki, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu tam bir mucizedir. Atamız, Mustafa Kemal Atatürk bu ülkeyi 1920’li yıllarda başlayan en karanlık günlerden kurtarmış, bütün düşmanlarından temizlemiştir. Türkler büyük bir azimle, Atatürk’e ve kendilerine duydukları inançla, daha iyi bir geleceği düşlediler. Bu kahramanlar daha iyi bir Türkiye yaratabileceklerine inandılar, hiçbir şekilde bencillik taşımadılar ve kendi maddî çıkarlarıyla ilgilenmediler. Kendi menfaatlerine değil, ortak halk çıkarlarına hizmet ettiler. Cumhuriyetin ve halkın refahını kendi çıkarlarından ve menfaatlerinden önde tuttular. Onlar Türkiye hayalini toleransla, dürüstlikle, cesaretle, basiretle, alçak gönüllülükle gerçek yapabildiler. Atamızın tüm halkına ve karşılıklı olarak Türk Halkının Atatürk’e duyduğu güvenle beraberce muvaffak olabildiler.

İşte kendilerini vatana adanmış olan bu kurucular ve vatansever yöneticiler Türkiye’yi bugünlere ve başarılarla ulaştırdılar. Hepsinin ruhu şad olsun.

Bu değerli insanlar bir zamanlar büyük Osmanlı İmparatorluğundan geriye kalan küllerden yeni TBMM’ni ve sonra Türkiye Cumhuriyetini yaratmak için her zaman bitmez tükenmez bir çalışma içinde oldular. Anadolu’yu parçalayıp yoketmeyi amaçlayan batı işgalinden kurtaran Mustafa Kemal Atatürk ve ona güvenen bu insanlardı.

(*) Türk, Osmanlı ve İslam Tarihi Emekli Profesörü, Connecticut Üniversitesi

Bu noktada Türk halkına ve özellikle Türk gençliğine hatırlatmak istediğim çok önemli bir konu var. O tehlikelerle ve acılarla dolu günlerde Atatürk gibi olağanüstü bir kahraman Allahın mucizesi olarak Türklerin karşısına çıkmasaydı, acaba bugün Türkiye denen bir ülke olur muydu? Muhakkak Atatürk'ün olmadığı bir Türk tarihinde bugün ben sizlerle birlikte bu muhteşem günü kutlayabilir miydim? Demek istiyorum ki, Atatürk'ün olmadığı bir Türk tarihinde, bu günkü gibi bir Türkiye Cumhuriyeti de olmayacaktı! Türkiye'deki bu fevkalade gelişmeleri takdir etmeyen ve hiçbir yapıcı çözüm teklif etmeden, cahilce ve sadece olumsuz olarak eleştiride bulunan bir sürü insan var. Bu kişiler Türk tarihinden habersiz ve tarih cehaleti içindedirler. Bunlar Atamız, Mustafa Kemal Atatürk olmasaydı, eleştirebilecek veya mutsuz olunacak bir Türkiye'nin de olmayacağını unutmışlardır. Ne Mutlu Türklere ki o olağanüstü şahıs, tarihin en kritik ve acı döneminde, Türk halkının karşısına çıkmış ve parlamentoda kendilerinin temsil edilmesini sağlayan bir yönetimi bu ülkeye getirmiştir.

Türkiye'nin bir Millet olarak varlığı bir mucize olsa bile, Türkiye Cumhuriyeti'nin sürekliliği ve ilerlemesi bir mucize değildir. Çünkü demokrasi olsun veya olmasın, genellikle her millettten kendilerine layık olan bir lider çıkar. Milletin her türlü ilerlemesi, hem liderler hem de halkın gücü ve ruhu ile başılır. Liderler genellikle halkın ruhsal yapısını, düşünce yapısını, duygularını yansıtır. Atatürk ve onu izleyen diğer liderler, Türk halkı ile birlikte aynı düşünce, ruhsal yapı ve duygular içinde başarıya ulaşmışlar ve milletlerini batı düşmanlarından koruyarak bugünkü Türkiye'yi yaratmışlardır.

Şunu özellikle vurgulamak isterim ki, politik liderlerin başarılarının sadece bireysel yeteneklerine ve amaçlarına değil, aynı zamanda hizmet ettikleri insanlardan aldıkları destek, ilham ve teşviklere de bağlı olduğuna inanıyorum. Ülkeyi yönetmek üzere seçilenler insafsızca eleştirilir baltalanırlarsa, en kabiliyetli liderler bile olumlu işler yapamazlar. Haşin yargı ve eleştiriler ülkeye ve halka hizmet etmek isteyenlerin olumlu enerjisini alıp götürür. Özgürce seçilen bu insanlar muhalefete mensup olsalar bile, millete en iyi şekilde hizmet etmek için bu meclistedirler. Politikada ve başka alanlarda olumlu tekliflerin ve tavsiyelerin yerinin olmadığını söylemek imkânsızdır. Gayet tabii demokraside fikirlerimize uymayan şahıslara, inandığımız prensipleri ve güvendiğimiz yolu, onları baltalamadan gösterebiliriz. Kısaca belirtmek gerekirse, insanlar her türlü menfi, kırıcı ve zararlı hareketlerini, yumuşak, hoşgörülü, kırıcı olmayan bir şekilde düzeltip geliştirebilir.

Böyle bir felsefe bana daima Mevlana Celalettin Rumi'yi hatırlatır. O diyor ki, tek bir olumlu ve sevgi dolu düşünce tüm kötü düşünceleri aşka, armoniye çevirir. Hatırlanması çok hoş olan, güzel şiirini bilirsiniz;

Gel, gel yine, her neysen, kimsen yine gel

Kafirsen, ateş ve put seversen yine gel

Girmez ki umutsuzluk dergahımıza

Yüz tövbeni bozsan bile gel, sen yine gel.

Müsaadenizle bu konuda kendi hayatımdan bir örnek vermek istiyorum. Az önce bahsettiğim pozitif, olumlu enerji benim ilaç kullanmadan kanserden iyileşmeme yardım

etmiştir. Bu olumlu enerjiyi kullanarak ve herşeye olumlu bakarak, ben ve eşim yaşlandıkça kendimizi daha genç, daha sıhhatli ve zeki hissediyoruz! Bu bahsettiğim enerji konusu bugün fende de keşf ve tasdik edilmekte. Allah'ın cömertliğinin bu evrende herkeşe yeterli olduğuna da inanıyoruz. Başkasının nimeti sizinkinden alınmaz. Allah'ın herkeşe yetecek kadar nimeti vardır. İşte bu yüzden, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesi Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış ilişkilerinde önemli ve olumlu olmuştur.

Yani, basit bir ifadeyle, belkide Türkler'in nazara olan inançları ile benim pozitif ve negatif enerji anlayışım arasında bir bağlantı olabilir ve bu ilişki yalnızca kıskançlıkla ilgili değildir. Çağdaş Türkiye'de kayda değer o kadar önemli başarılar ve gelişmeler vardır ki, geçmişte ve şu anda eğer daha az Türk birbirini baltalamış olsaydı, acaba daha ne gibi başarı, ilerleme ve mucizeler olabilirdi diye merak ediyorum.

Ne mutlu bana ki, Atamızla tanışma fırsatım oluşmuştu. Gençliğimde tanıştığım Atamızı, onun içe işleyen bakışlarını vakur davranışlarını ruhî sükuneti ve derinliğini asla unutmayacağım. Çağdaş Türkiye'nin kurulmasına yardım etmiş başka birçok milliyetçiyi de tanıma fırsatına eriştim. Bugün bu saygıdeğer vatanseverlerin üzerinde durmayacağım çünkü sadece isimlerini saymaya vaktimiz yetmez.

Birçok Türk arkadaş ve meslektaşlarımın tavsiyelerine uymadan ama Kazan Türklerinden olan eşimin ricası üzerine ben bugün bir konuya daha değinmek istiyorum. Bu konu, dinî ve ruhî hayatımızın önemidir. Bir Osmanlı ve İslam Tarihi Profesörü olarak, bu mukaddes dininin bazı müslümanlar arasında bile yanlış yorumlanması ve bilhassa batı ülkelerinde eleştirilmesi, beni çok üzmektedir. İslam dini, bütün diğer büyük dinler gibi, barışı, hoşgörü, affetmeyi, Adaleti, şevkati, çok çalışmayı, karşılıklı saygıyı, doğruluğu ve cömertliği öğretir. Bütün dinlerin amacı Tanrı'nın hepimize verdiği olumlu ilham ve enerjiyi yaratmaya ve iyi insan olmamıza yardım etmektir. Bugün orta çağdan kalma yorumlara, kanun ve kaidelere fazla önem vermeden Kuran-ı Kerim'deki ilhamlar ve Hazreti Muhammed'in Aleyhiselam hadis ve hayatını dikkate alırsak, Allah'ın istediği gibi daha iyi insanlar oluruz. Ben özellikle islamın tasavvuf geleneğini benimserim. Kazan Türklerinden Tatar olan eşim Dr. Şafıga Daulet, kendisinin Kazan geleneğine göre aldığı din eğitiminin insanlığa Merhamete, adalete dürüstlüğe ve cömertliğe dayandığını anlatır. Eşim eski kanunların tanrısal olmadığına, din adamlarınca uygulamaya konulduğuna inanıyor. Ona göre dinin şartları, kendi vicdanımıza ve Allah'ın verdiği zihniyetimize göre şahsi olarak yorumlanmalıdır. Zaten öyle oluyor Bosna, Tatar, Türk veya Endonezyalı'nın din anlayışı İran veya Suudi Arabistan Müslümanlarından farklıdır. Bence, işte budur. Atamın'da dinî, ruhî, ve manevî görüş zengin tasavvuf mirasınızdan Yunus Emre'nin gene barışçı beyitini hatırlatmak istiyorum;

Gelin tanış olalım

İşi kolay kılalım

Sevelim Sevelelim

Dünya kimseye kalmaz.

Türkiye'nin gelişimini 50 yılı aşkın bir süredir izliyorum. Türkiye'de genç kuşak kendilerinden daha yaşlı insanların gördüğü olayları bilmeyebilir. Bu nedenle elde edilen inanılmaz sonuçları yeteri kadar takdir edemeyebilirler. Türkiye'nin Atatürk devriminin ve sonraki başarılarının benzeri, insanlık tarihinde görülmemiş. Türkiye demokraside, eğitimde, ekonomik gelişmelerde ve toplum hukukunda yapılmış büyük atılımlarla övünmelidir.

Türkiye bugün özgür seçimlerle sizin gibi seçilmiş, onları özgür bir parlamentoda temsil eden milletvekillerine ve anayasal bir demokrasiye sahiptir. Bazı müstesnalara rağmen, genellikle birçok gelişmiş ülkeden daha yüksek olan % 5-6 devamlı ekonomik büyüme ile başarılı bir pazar ekonomisine sahiptir. Okur yazarlık % 9'dan yaklaşık on misli artarak, takriben % 95'e yükselmiştir. Bugün kadınlar kanun önünde ve her alanda eşit ve özgür olarak yaşamakta ve çalışmaktadır. Oranlarla konuşursak bazı alanlarda, çeşitli mesleklerde çalışan Türk kadını sayısı, Amerika'da bu alanlarda çalışan kadın sayısından fazladır.

Atatürk devrimlerinin yarattığı bütün başarıları burada tek tek sıralayamam. Bunları zaten biliyorsunuz. Nasrettin Hoca'nın dediği gibi bilenler bilmeyenlere anlatsın! Son 50 yılda Türkiye kadar başarılı başka hiçbir batılı ülke tanımıyorum. Tabi ki birçok ülkede ve birçok alanda, Türkiye'de olduğu gibi çok büyük gelişmeler olmuştur ve olmaktadır. Aralarında kendi ülkem de bulunduğu birçok Batılı ülke bir üstünlük taslama ile ve mükemmel olmadıkları halde Türkiye'yi eleştirmeyi kendileri için bir hak olarak kabul etmektedir. Bendeniz İkinci Cihan Harbinde Amerika'nın ve insanlığın esaslı değer ve ilkelerini faşistlerden ve Nazilerden korumak için gönüllü olarak savaştım. Maalesef, Batılı toplumlar ekonomik, sosyal, siyasal ve ruhsal alanların bir çoğunda halen korkunç bir başarısızlık göstermektedirler. Onlarda da, tam veya ideal demokrasi kurulmamıştır. Hepimiz, ve bütün ülkeler bu mükemmelin peşindeyiz. Benim ülkemde hükümet genellikle güçlü çıkar gruplarından etkilenmektedir. Son ulusal seçimlerimize seçmenlerin yalnız % 38'i katılmıştır. Amerikan uluslararası politikası da bir çok alanlardaki Amerikan çıkarlarının korunmasına dayanır. Bu ulusal siyaset, insana yönelik, adil ve dengeli ilkelerimize dayanmıyor - Azerbaycan, Bosna, Filistin, Irak ve Çeçenistan'da olduğu gibi. Orta Doğu politikamız da siyonistler tarafından çok fazla etkileniyor. Hastalık, sefalet, cinayet ve uyuşturucu büyük şehirlerimizi kuşatmış durumda; % 10'dan fazla insanımız sağlık sigortasına sahip değil, binlerce insandan yüzlercesi evsiz. Zengin ülkemizde 10 milyondan fazla insan yetersiz besleniyor. Biz Amerikalılar Türkiye'yi insan hakları konusunda eleştirmemize rağmen, hapishanelerimiz ızdıraplarla dolu, Yaşlı insanlarımızı, çocuklarımızı ve kadınlarımızı büyük ölçüde ihmal ve zulüm ediyoruz. Çok şükür, bütün bunlara rağmen, birçok kamu kurumu ve özel kuruluş ile iyi niyetli vatandaşlar bu esef verici sorunlarımızı ve diğer problemlerimizin çözümü için kendilerini feda etmekte ve halktan büyük destek almaktadırlar. Şuna sevinmeliyiz ki, Türkiye'de, bütün Dünya'da birçok kişiler ve kuruluşlar bu sorunları çözmek için bütün güçleriyle çalışmaktadır.

Barışçı bir insan olarak bana göre, Amerika başta Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin beş devamlı üyesinin en büyük suçu öldürücü, zehirli silahların icadı, geliştiril-

mesi, üretilmesi, satılması ve Dünyanın her yerine dağıtılmasıdır. Bence bu bir cinayettir. Cumhuriyetinin ilk 50 senesinde, Türkiye'nin barışçı siyaseti, olağanüstü olumlu sonuçlarla bütün gücünü kendi toplumsal kalkınması için kullandı. Buna benzer çabalar nadir olmakla beraber başka ülkeler de vardır. Silahlanmaya harcanan bu büyük maddî kaynakların ve en önemlisi insan gücünün, üretken olmayan bu kaynaklar yerine, ekonomik kalkınma ve insan kaynaklarının geliştirilmesi için kullanılması gereklidir.

Amerikan basını, Türkiye'yi Kürt sorunu konusunda eleştirmektedir. Merak ediyorum, acaba biz Amerikalılar bazı etnik azınlıklarımız veya sözde onları temsil eden bir takım teröristler Kaliforniya, Florida, New Meksiko veya Teksas Eyaletlerini parçalayarak ayrı bir millet olarak bölmek isteseler, çok sayıda öğretmeni, binlerce masum vatandaş öldürseler ve ülkemizin diğer Güneydoğu bölgelerini terörize etseler ne yapardık? Korkarım ki biz sizden daha sert tepki gösterirdik. Biz Amerikalı'lar yetersiz sonuçlara göre eleştirilerde bulunmadan önce Türk toplumunun çok uluslu zenginliğini ve bu birliğin getirdiği zorlukları iyi değerlendirmeliyiz.

Türkiye, uzun zamandır Amerika'dan ve Batı'dan birçok şeyler öğrenmeye çalışıyor. Bence, onların da Türkiye'den öğreneceği çok şeyler var. Bundan dolayı, Batılılar Türkiye'yi eleştirdiğinde onlara Hazreti İsa Aleyhiselam'ın bir yanıtını hatırlatmak isterim. Musevi muhafazakar dindarlar zina suçunu işlemiş bir kadını ölünceye kadar taşıyarak cezalandırma kararını aldıkları zaman Hazreti İsa "Bırakın ilk taşı günahsız olan atсын" demiştir. Bunun üzerine bütün suçlayanlar utanmış ve en yaşlılarından başlayarak hepsi sessizce çekip gitmişlerdir. Hazreti İsa, daha sonra kadına "Git ve bir daha günah işleme" demiştir.

Benim Türkiye'ye ve sizlere acizane tavsiyem sessizce batıyı dinleme ve taklit etme devri bitmelidir. Türkiye için iyi olan onun kendi halkının kalbindekidir. Başkalarının sizin hakkınızda ne düşündüğü değil, sizin kendiniz hakkında ne düşündükleriniz önemlidir. Temel olarak, ancak kendilerinden memnun olan insanlar, başkalarına iyi davranabilirler. Bunlar olumlu ve temiz vicdana sahip, kibar, cömert, çalışkan ve dürüst vatandaşlardır. Şefkat ve sevgi dolu pozitif enerjiyi başkalarına aktarmak kendinizin barış ve refah için yaşamınıza yardım eder.

Türkiye'nin ikinci evim olmasından ve Türklerin dostu olmaktan bahtıyarım. Türk vatandaşı her zaman kalbime yakın olacaktır. Umarım ki, bu Büyük Meclis her zaman 75 yıl önce onu yaratan Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının görüş, ilke ve davranışlarından daima ilham alır. Hepinizin şimdi ve gelecek yıllarda tüm Türkiye vatandaşlarını en iyi biçimde temsil etmenizi candan dilerim.

Benim hayalim Türkiye'deki olumlu enerjiyi bir kıvılcımla canlandırarak ve bu ülkeyi mucizevi bir şekilde güçlendirerek, Rahmetli Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın umduğu gibi, İnşallah 21 inci yüzyılı Türklerin yüzyılı yapmaktır.

Yaşasın Türkiye Büyük Millet Meclisi, Milletvekilleri ve yaşasın Yüce Türkiyemiz.

BAŞKAN – Sayın Prof. Dr. Reed'e bu çok yönlü, renkli, gerçekçi ve tarafsız konuşması için teşekkür ediyorum.

“Atatürk’ün Türk Milleti ve Devleti için bir mucize olduğu” şeklindeki sözlerine de, toplumda geldiği yeri, ulaştığı makamı Atatürk’e borçlu olduğunu her an hatırlayan bir Türk profesörü olarak da içtenlikle katılıyorum.

İkinci konuşmacımız, İngiltere’den misafirimiz Prof. Hale, Türk demokrasisinin geleceği konusunda bize tebliğini sunacak. Sizlere iletmemi istediğı küçük bir notunu da söylemem gerekiyor; konuşmasını İngilizce hazırlamış; ama, Türkçe olarak, okurken hemen tercüme edip sunacak.

Teşekkür ederiz; buyurun.

Prof. Dr. William HALE

**Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Araştırmaları Enstitüsü Siyasal İlişkiler
Bölümü Öğretim Üyesi**

Ben de teşekkür ederim Sayın Başkan.

Sayın Başkan, değerli dinleyiciler; tebliğimin konusu Türk demokrasisinin geleceğidir, çok güncel bir konu olduğunu zannediyorum.

1923 senesinde, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan beri çok partili parlamenter bir rejimin uygulanması, Türk siyasî sisteminin en büyük başarılarından biridir. Akdeniz ve Ortadoğu memleketlerinin tarihinde de çok az rastlanan bir başarıdır. Tabii, İkinci Dünya Savaşından beri, demokratik rejime üç defa askerî müdahaleler tarafından ara verildiğini itiraf etmek zorunda kalıyoruz. Başka bir deyimle, Türkiye’de demokratik siyasî hayat canlı; fakat, maalesef, her zaman istikrarlı olmadı. Diğer ülkelerde olduğu gibi, demokratik siyasî bir düzene giden yol kolay olmadı Türkler için. Mamafih, Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu çok zor teşebbüs içinde, çok büyük başarılar kazandığından kıvanç duyabilir. Dolayısıyla, bu Millî Egemenlik ve Demokrasi Kurultayını düzenleyen sayın Meclis üyelerine ve de Başkanlığına çok tebrik ve teşekkür etmek istiyorum.

Eğer, geleceğe doğru bakarsak, ne gibi gelişmeler bekleyebiliriz. Tabii, ben falcı değilim. Zaten, biraz önce, Sayın Profesör Ahmet Mumcu’nun bana söylediği gibi, falcı yerine fütüroloji diyoruz. Ben, ne falcı ne fütürologist değilim; fakat, biliyorsunuz, bizim çok güzel bir atasözümüz var : “Meleklerin basmaya korktukları yerlere, aptallar, koşu adımlarla girer.” Ben bir aptal gibi, bu konuya girmeye çalışacağım.

Bu soruya, iki etken ışığında bir cevap vermeye çalışacağım. İlk etken, son beş sene zarfında olup biten, dünyanın entelektüel ve siyasî iklimindeki değişikliklerden doğar. İkinci ve bence en önemli etken, Türk toplumunda görülen, son 50 yıl zarfında görülen kökten değişimlerden geliyor.

İkinci Dünya Savaşından hemen sonra, faşist devletlerin yenilgisi, dünyaya yaygın çoğulcu demokrasi lehinde bir hareket, bir akım yarattı. O zamanki Cumhurbaşkanı İsmet İnönü liderliği altında ve bu hareket, bu akım peşinde, Türkiye, çok partili siyasî bir rejimi benimsedi. Buna rağmen, maalesef, soğuk savaş esnasında, dünyada, genel demokrasiye doğru geçişin sendelemesini gördük. Mesela; Samuel P. Huntington gibi birçok Batılı siyasal bilimciler, siyasetlerin iyi teşkilatlandırılmasını, serbest siyasî katılımdan daha önemli olabileceğini teklif etmeye başladılar.

Aynı zamanda, birçok kalkınan ülkeler, eski Sovyetler Birliği ve diğer komünist devletleri tarafından temsil edilen, otoriter paradigma veyahut örnek, liberal demokrasiden daha çekici bir seçenek olarak gelmeye başladılar. Birçok hallerde, maalesef, Batılı devletler, bu ülkelerde otoriter rejimlerin kurulmasını, belki, zoraki bir şekilde kabul ettiler.

Diğer taraftan, 1980’lerin sonunda, bu süreç, hiç beklemediğimiz bir hızla sona erdi. 1989-1991 seneleri arasında, Doğu Avrupa’nın bütün eski komünist rejimler devrildiler.

Eski Sovyet Cumhurbaşkanı Mihael Gorbaçov, Sovyetler Birliğinde, Sovyet Komünist Partisinin siyasî tekeli ortadan kaldırarak, aynı zamanda, kademeli bir şekilde, eski kumanda ekonomik sistemini sökmeye başladılar. Hepinizin bildiği gibi, bu denetim başarisız kaldı ve Moskova’da, Ağustos 1991 yılındaki devlet darbesi teşebbüsünden sonra, Komünist Parti, hatta, Sovyet devletinin anayasal yapıları tamamen çöktü. Bunun bir neticesi olarak, otoriter paradigma veya örnek, eski çekme gücünü kaybetti; tarihinde, ilk defa olarak, çoğulcu demokrasi ve iktisadî alanda serbest piyasa sistemi, rakipsiz bir meşruluğu kazandı. Kısaca, bugün, liberal demokrasiye, hiç alternatif bir paradigma, bir örnek yok.

Türkiye’nin durumunda, bu evrensel değişmelerin neticeleri, Batılı devletlerle çok zamandan beri devam eden bağlantıları yüzünden kuvvetlendirilmiştir tabî. Türkiye, 1952 senesinden beri NATO’nun bir üyesidir. Hatta, NATO’nun en sadık üyelerinden biri olduğunu söyleyebiliriz. 1949 senesinden beri de Avrupa Konseyinin tam üyesidir. 1963 senesinde, o zamanki Avrupa Ekonomik Topluluğuyla -şimdiki Avrupa Birliği- bir ortaklık anlaşmasını imzaladı ve de hepinizin bildiği gibi, geçtiğimiz Mart ayında, Avrupa Birliği ile bir Gümrük Birliğini hazırlayan bir anlaşma imzalandı. Eğer, Gümrük Birliği kurulursa ve gerçekleştirilirse, büyük bir ihtimalle, Türkiye, gelecekte, Avrupa Birliği içerisindeki tam üyelik için başvurusunu yenileyecektir.

Bu anda, Türkiye’nin bu çabasında, bu gayretinde başarılı olup olmayacağını katiyen söylemek imkânsızdır, maalesef. Buna rağmen, bence, bunun neticesi, hem Türkiye’de hem de Avrupa Birliği içerisindeki değişmelere bağlı olacaktır. Türk tarafında, tabî, daha istikrarlı ve belki daha gelişmiş iktisadî bir sistem gerekli olacaktır. Şüphesiz, Avrupa Birliği, Türk Anayasasının ve Türkiye’de insan hakları uygulanmasının Batı standartlarına uymalarını isteyecektir ve belki de bunu bir şart olarak koyacaktır.

Öbür taraftan, AB içinde, AB’nin siyasî ve iktisadî kurumlarında ve kurullarında birçok önemli değişmeler kaçınılmaz olacaktır; çünkü, Türkiye’nin yanında, diğer Doğu Avrupa ülkeleri, büyük bir ihtimalle, önümüzdeki üç dört sene içerisinde, tam üyelik için başvuracaklar. Şimdi, buna karşı AB’nin tepkisi ne olabilir diye kendime soruyorum. Cevap olarak; zannediyorum ki, Avrupa Birliği ne Türkiye ne de diğer Doğu Avrupa ülkelerini katiyen reddetmek istemiyor; çünkü, soğuk savaşın sona ermesine rağmen, Batı Avrupanın en tesirli devletleri, hem Ortadoğu’da hem Balkanlar’da hem de Orta Asya bölgelerinde Türkiye’nin stratejik rolü hala elzem olacağını tanıyorlar ve anlıyorlar. Genel bir anlamda, Türkiye’nin Batıdan uzaklaştırılmasını veya Türkiye’nin demokratik olmayan bir rejimi benimsemesini önlemek istiyorlar; aynı zamanda, Avrupa’da eski demir perdeyi yeniden inşa etmek istemiyorlar.

Dolayısıyla, yeni Avrupa’da, hem Türkiye hem de diğer Doğu Avrupa devletleri için yeni bir yerleştirme tarzını arayacaklar; çünkü, eğer, bu yeni üyeler, şimdiki kurumlar ve şimdiki kurallara göre girdirilirlse, o zaman, tahammül edilemez masrafları karşılayacaklar. Dolayısıyla, gelecekte, genişletme eyleminde, operasyonunda, Brüksel bürokratlarının jargonunda veya argosunda, flexible geometri, esnek geometri stratejisini uy-

gulamak zorunda olacaklar. Böyle bir strateji içinde, bazı haklar ve taahhütler bütün devlet üyeleri tarafından tatbik edilerek, bazıları da, sadece, şimdiki üyeler tarafından uygulanacaktır. Öyle bir senorya içinde, Batı Avrupa'nın devletleri ve benim gibi, genel bir anlamda, prensip olarak, Türkiye'nin AB tam üyeliğini destekleyen gözlemciler, belki güç bir durumda bulunabilirler. Niçin diye soracaksınız -bir cevap vermeye çalışacağım- çünkü, bir taraftan, hem Türkiye'de hem de diğer ülkelerde demokratik değerlerin geliştirilmesini ve kurulmasını geliştirmek istiyoruz.

Öbür taraftan, Türklerin, bağımsız ve kendine güvenen bir millet olduğunu çok iyi biliyoruz; yani, eğer, Türkiye'ye veyahut Türk Hükümetine fazla açık veyahut fazla sert bir şekilde baskı yapmaya çalışırsak, muhtemelen, Türk kamuoyunda çok ulumsuz ve hiç istemeyeceğimiz bir sonuç yaratabiliriz.

Dolayısıyla, Türkiye'de daha etkili demokratik bir sistem kurulmasında en önemli inisiyatif, bence, Türkiye tarafından gelmesi şart olacaktır. Bu bağlam içinde, başlangıçta Sayın Profesör Reed'in bize çok güzel anlattığı gibi, Türk toplumunda çok büyük ve önemli ve de kökten gelen değişimler seyretilmektedir.

1920 senelerinde, bildiğim kadarıyla, Türk halkının büyük bir ekseriyeti, bir çoğunluğu, hala, maalesef, okuryazar değildi ve de dış dünyayla temasları sınırlı olan küçük köylerde veyahut küçük yerleşim yerlerinde oturmaktaydılar. Bildiğimiz kadarıyla, devletin siyasî sorunları hakkındaki anlayışı zayıf ve de siyasî sistemden beklentileri de sınırlı idi. Halbuki, bugün, kökten değişmiş bir durumla karşı karşıya bulunuyoruz. Sayın Reed'in bahsettiği gibi, Türkiye'de genel seçimlerde, normal olarak, katılım oranı çok yüksek; yani, katılım oranı yüzde 80 veya yüzde 90 civarındadır ve bu oran, İngiltere'de ve diğer Batı demokratik ülkelerinden daha yüksektir.

Bugün, yanılmıyorsam, Türk Halkının aşağı yukarı yüzde 80'i veyahut belki daha büyük bir oranı okuryazar ve de Türk çocuklarının takriben hepsi ilkökula gitmektedir ve de Türk Halkının aşağı yukarı yüzde 60'ı şehirlerde oturmaktadır. Televizyon ve radyo yayınları, memleketin en uzak köşelerine gitmektedir. Dolayısıyla, halkın siyasî sorunlar hakkındaki anlayışı fevkalade bir şekilde arttı. Türk halkında, şimdi, çok partili demokratik bir rejimin 50 yıllık bir tecrübesi var ve bence, bunun terk edilmesini kabul edecekleri hiç beklenilmez.

Yakın gelecekte, 1982 Anayasasındaki birçok pürüzlerin ortadan kaldırılması, Türkiye'de ve bilhassa bu Meclis içinde tartışmaların en önemli konusu olacaktır. 21 Mart tarihinde neşrettiği uygulanma programında, mevcut Koalisyon Hükümeti, Anayasanın 21 maddesinin değiştirilmesini teklif etti. Bundan başka, bu 21 madde dışında kalan diğer maddelerinin; yani, Anayasanın maddelerinin bir an önce ele alınmasını ve bu maddelerin de, demokrasi ilkelerine uygun hale getirilmesi gereğine inandığını ifade etti.

Bunun yanında, birçok kanunların, yasaların çeşitli maddelerinin değiştirilmesini teklif etti. Gelecek dönemde, Türk Parlamentosunun en önemli fonksiyonlarından biri olacaktır. Bu zaruri bir görev içinde, görevin meydana getirilmesinde Sayın Türkiye Büyük Millet Meclisinin üyelerine bol başarılar dilemek istiyorum.

Çok teşekkür ederim.

BAŞKAN – Profesör Hale’e Türk demokrasinin geleceği konusundaki bu ilginç konuşması için teşekkür ediyoruz. Doktor Hale, İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa’daki siyasal gelişimi ve bu gelişim içerisinde, Türkiye’nin yerini kısaca özetledi; ancak, ben bir cümleyle bir yorum daha getirmek istiyorum. Hukuk sistemimizde yapmayı düşündüğümüz yenilikler ve yapmakta olduğumuz değişiklikler, kuşkusuz, Avrupa Birliğine girmek için değil; ama, bizim yüzyıllardır amacımız olan çağdaş, uygar ve demokratik bir toplum ve hukuk düzeni yaratma amacımızdan ileri gelmektedir.

Son konuşmayı yapmak üzere, Prof. Dr. Ahmet Taner Kışlalı’yı davet ediyorum.

Prof. Dr. Ahmet Taner KİŞLALİ

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi

Türkiye Büyük Millet Meclisinin Sayın Başkanvekili, Sayın Başkan, sayın milletvekilleri, sayın konuklar, sayın görevliler; böyle bu kadar güzel ve ilginç konuşmalardan sonra son konuşmacı olmak, herhalde oldukça zor.

Bugün, Atatürk ve demokrasi gibi, çok önemli bir konuyu böyle bir çatının altında, böyle bir kitle önünde irdelemek, benim için son derece anlam taşıyor, bana onur veriyor. Niçin önemli; çünkü, Atatürk ve demokrasi sözcükleri yanyana geldiği zaman, Cumhuriyetin başından beri süren bir tartışma da gündeme geliyor. Bu toplumda, önceleri, bazı çevreler, Atatürk'ün bir diktatör olduğunu; ama, demokrasiyi hedefleyen bir diktatör olduğunu, zaten başka türlü de diktatör olmaktan başka da bir seçeneği olmadığını savunuyorlardı. Derken, o dönem biraz geride kaldı. Onların önüne geçenler oldu. Atatürk'ün yaptıklarının içerisinde, düşüncelerinin içerisinde; yani, Kemalizm içerisinde demokrasinin olmadığını savunanlar ortaya çıktı. Nihayet, son aşamada da, Kemalizm yıkılmadan, Atatürk'ün yaptıkları yıkılmadan, Türkiye'de bir sivil toplumun kurulamayacağını öne sürenler seslerini yükselttiler. Elbette ki, demokratik bir toplumda bu son derece sağlıklıdır; bunlar söylenmelidir ki, onların yanıtları da verilsin, tartışılarak, gerçekler günışığına çıksın.

Değerli arkadaşlar, olaya bilimsel açıdan yaklaştığımız zaman, bir toplumdaki yönetim biçiminin, demokratikliğinin nasıl araştırılması gerektiği açıktır. O toplumda hangi koşullar vardır, demokrasi hangi koşullar gerektirmektedir; o toplum onun ne kadarına sahiptir, yönetimin başındakiler, yönetime yön verme durumunda olanlar ne yapmak istemişlerdir, ne yapmak istediklerini söylemişlerdir, ne yapmışlardır ve ne sonuç vermiştir? Bilimsel bir yaklaşımının çerçevesi bunun dışına taşamaz; yani, bir toplumda neyin olup neyin olmadığını; ancak, o toplumun kendi koşulları içerisinde ya da o toplumun koşullarına benzeyen başka koşullarla kıyaslayarak değerlendirebilirsiniz. Bunları söylerken, hemen yanlış anlaşılmacı için ekleyeyim; bunları ben Mustafa Kemal'in ve arkadaşlarının neler yapamadığının mazereti olarak söylemiyorum; tam tersine, neler yaptıklarını daha iyi değerlendirebilmemiz için bir önkoşul olarak, öngörüş olarak söylüyorum.

Değerli arkadaşlar, demokrasiyle yönetilen ülkelerin hangi koşullara sahip oldukları, hangi koşulların ürünü olarak demokrasinin ortaya çıktığı bir sır değil. Bir defa, demokrasinin olabilmesi için, bir toplumun sanayileşmiş olması gerekir. Oysa, 1920'ler Anadolu'ya baktığımız da, bir sanayiden söz etmeye olanak yoktur. O zaman ki yaygın deyimle -benim çocukluğumda bile kullanılan bir deyimle- topluiğne bile yurt dışından gelmektedir.

Demokrasinin var olabilmesi için, toplumun kentleşmiş olması gerekir; yani, toplumda, kırsal kesimde yaşayanlar oranının çok düşük, kentlerde yaşayanların oranının çok yüksek olması gerekir. Oysa, bugün, bu denge yüzde 60'tır; yani, yüzde 60'ımız, bugün, Türkiye'de kent olarak nitelendirdiğimiz yerleşim birimlerinde yaşamaktadır, yüzde

40'ımız kırsal kesimde yaşamaktadır ki, bunu da düzeltmek gerektiği kanısındayım, bizim kent olarak nitelendirdiğimiz bazı küçük yerleşim birimleri, Batı ölçülerinde kent değil, kır sayılır. 1920'lerde durum, bununla kıyaslanamayacak kadar olumsuzdu, toplumun, ancak yüzde 20'si, kent diye nitelendirebileceğimiz yerleşim birimlerinde yaşarken, yüzde 80'i köylüydü.

Bir toplumda demokrasinin olabilmesi için, yoksulluğun olmaması gerekir. Oysa, 1920'ler Anadolu, bugünkü Bengladeş düzeyinde bir gelişmişliğe sahipti. Kişi başına düşen ulusal gelir 67 dolardı. Sabahleyin, burada, değerli arkadaşım Sayın Tanör, Anadolu kongrelerinde söz etti. Tabii, bunların en ileri bir aşamasında Sivas Kongresi var. Sivas Kongresinde, Refet Paşa çıkıp diyor ki "bir toplum ki, 500 milyon lira dış borcu var, yıllık geliri ise; ancak, 10-15 milyon liradır; biz, nasıl bağımsız olabiliriz." Arkasından Kara Vasıf çıkıyor "biz, dış borcumuzun yıllık gelirimizle fazını bile ödeyemeyiz" diyor; 1920'ler Anadolu bu koşullara sahipti.

Eğitim düzeyinin yüksek olması gerekir. Eğitim düzeyi yüksek olmayan hiçbir toplumda demokrasi var olamamıştır. Oysa, 1920'ler Anadolu'ya baktığımızda, okuryazar oranı erkeklerde yüzde 10'dur; yani, her 10 erkekten, ancak bir tanesi okuma yazma bilmektedir; kadınlar da, bu, binde 4'e kadar düşmektedir.

Arkadaşlar, eğitim düzeyi denilince, elbette ki, yalnız, okuryazarlık oranı bir anlam ifade etmez. Aynı zamanda, toplumun demokratik bir yaşamı sırtlayabilecek sayıda ve düzeyde yetişmiş elamanı olması gerekir, yetişmiş insanı olması gerekir.

Bir Çanakkale Savaşında, yalnız, bu toplum, Anadolu insanı, 253 bin şehit vermiştir ve elimizdeki bilgilere göre, bu 253 bin şehidimizden yaklaşık 50 bini yetişmiş ender insanlarımızdandır; subay olarak, yedek subay olarak ve astsubay olarak; yani, 1920'ler Anadolu, yalnız, okuma yazması çok düşük olan bir toplum oluşturmuyor; aynı zamanda, yetişmiş insanı da çok az olan bir toplum oluşturmuyor.

Kurtuluş dizisini -tahmin ediyorum burada bulunanların büyük çoğunluğu izlemiştir- izlerken -biliyorsunuz, o dizi, aslında, tarihsel belgelere dayalı olarak çevrilmiştir- bir yeri beni çok etkilemişti, o kadarını ben bile tahmin etmiyordum. Paşalardan birisi, Mustafa Kemal'e der ki "Paşam, pencereye gelir misiniz; şu geçen trene bakın, bunun lokomotifini bir Türk idare ediyor, biz yetiştirdik, ilk defa bir Türk makinist yetiştirdik."

Yine, o dönemi yaşayanların anılarından öğreniyoruz. İşte, trenin İstanbul'dan Ankara'ya geldiği günleri, yeni bir devleti kurma heyecanı taşıyanlar dörtgözle bekliyorlar. Bilmiyorum, haftada bir gün mü geliyor... Kaç gün geliyorsa, trenin Ankara'ya varış saatinde istasyona koşuyorlar. Trenden inanlara çok dikkatle bakıyorlar.

Trenin Ankara'ya varış saatinde istasyona koşuyorlar, trenden inenlere çok dikkatle bakıyorlar, böyle, kravatlı falan varsa, eski deyimiyle biraz mürekkep yalamış izlenimi veren var, yanına yaklaşıp soruyorlar "afedersiniz siz nereyi bitirdiniz" diyorlar. Eğer, rüştiyeyi bitirdim diyen varsa -rüştiye ortaokul biliyorsunuz- ona önemli görevler öneriyorlar; böyle bir Anadolu var. Bu gerçekleri bilmeden Atatürk ve demokrasi kavramlarını yan yana getirip iyi değerlendiremeyiz.

Değerli arkadaşlar, bir demokrasinin yürüyebilmesi için, her şeyden önce o demokrasiyle yöneltmeyi isteyen toplumun, bir ulus oluşturmaması gerekir. Uluslaşmamış, kabile düzeyini, aşiret düzeyini ve düzenini geride bırakamamış hiçbir toplum, ne çağdaşlaşabilmiştir ne demokratik bir yönetim biçimine sahip olabilmiştir. Ne demek uluslaşmak; aynı topraklar içinde yaşayan insanlar arasında bir belirli düzeyde dayanışma oluşturmak demek; belirli duygu, düşünce ve davranışları benimsemiş olmak demek. Oysa, 1920'ler Anadolu'sunda bir ulus da yok. Bazı değerlendirmelere göre, 24 etnik grup var, bazılarına göre 26. Strasburg Üniversitesinden Japon dilbilimci Prof. Guişi Kujima'nın yaptığı araştırmaya göre 70 dil konuşulan bir Anadolu söz konusudur bugün bile; tabii, kimisi dil kimisi lehçe. 1920'lerde bir ulus da yok.

Bu koşullar olsaydı da demokrasinin varolabilmesi gene de çok zordu. Çünkü, demokrasi bir güçler dengesine dayanır. Ta Montesquieu'den beri bilinen bir siyaset bilimi kuralıdır : Gücün, gücü dengelemediği yerde demokrasi olmaz. Gücün, gücü dengelemediği yerde, tek bir gücün egemenliği vardır, bir güç egemen olduğu zaman da, kendi istemediği şeylerin başkaları tarafından söylenmesini ya da yapılmasını kabul etmez, buna izin vermez.

Arkadaşlar, bunlar da yeterli değil. Eğer, demokrasiyle yönetilecekseniz, Hakkâri'deki insanla, Şırnak'daki insanla, Rize'deki insanın, Edirne'deki insanın belirli seçeneklerde buluşabilmesi gerekir. Ancak, onlar belirli siyasal seçeneklerde buluşabilecek durumda olurlarsa, demokrasi işlerlik kazanabilir. Çözümler getiriyorsunuz, diyelim bir güneydoğu sorunuz var, farklı çözümler öneriliyor, bu farklı çözümler üzerinde, bu toplumu oluşturan milyonlarca insan nasıl buluşabilecek; kitle iletişim araçlarının aracılığıyla. 1920'lerde televizyon yok tabii, 1920'lerde radyo da yok, 1920'lerde gazete var ve en çok satan gazete İstanbul'da 2-3 bin basıyor. Biraz önce bir noktayı vurguladım; fakat, sonuna kadar götürmedim, bu bölümün son noktasını oradan hareketle koyabilmek için.

Batıda demokrasi nasıl oluştu; Amerika Birleşik Devletlerinden, İngiltere'den gelen sayın bilim adamları, onu bir süreç içerisinde yaşamış bir toplumdaki geldikleri için, daha iyi bilirler. Batıda demokrasi, toplumsal bazı güçler arasındaki çatışmanın sonucunda oluştu. İşte, bir derebeyi sınıfı vardı, aristokrasi diyoruz buna, evrensel bir isim haline gelmiştir. Bu derebeyi sınıfının karşısına ticaretle ve sanayiyle zenginleşen bir başka sınıf çıktı, burjuvazi diyoruz buna da. Bu iki sınıfın çıkarları çatıştı ve bu çatışmanın sonucunda biraz önce sözünü ettiğim güç dengesi oluştu; yani, hiçbirisi kendi iradesini, kendi sınıfsal görüş ve çıkarlarını öbürüne kabul ettirebilecek olanağa sahip bulunmadığı için, güç, gücü dengelediği için çok sınırlı burjuva demokrasisi dediğimiz bir demokrasi ortaya çıktı.

Derken, işçi sınıfının devreye girdiğini görüyoruz. Şimdi, bu gerek aristokrasi gerek burjuvazi varlıklı sınıflar. Bunların, bir parasal sorunu yok. Oysa, işçi sınıfı kalabalık; ama, ekonomik bakımdan güçsüz bir sınıf. İşçi sınıfının devreye girmesiyle birlikte, burjuva demokrasisinin kurum ve kuralları gelişti, zenginleşti, bugünkü, çoğulcu demokrasi dediğimiz demokrasi ortaya çıktı.

Arkadaşlar, 1920'ler Anadolu'sunda, ne bu anlamda bir aristokrasi vardır ne bu anlamda bir burjuvazi vardır -çok sınırlı ölçüde olan da, işgalci güçlerle işbirliği yaptığı için, işgal sonrasında çekip gitmiştir- ne de bir işçi sınıfından söz edebiliriz. Elimizdeki bilgi ve belgelere göre, 1920'ler Anadolu'sunda bir işyerinde bağlı olarak çalışan işçilerin sayısı, 50 bin dolayındadır bütün Türkiye'de. O gün, emekçi dediğimiz kesim köylüdür, çiftçidir; o da dünyanın hiçbir yerinde siyasal bir güç oluşturmaz. Demek ki, demokrasinin hiçbir nesnel koşulu 1920'ler Anadolu'sunda yoktur.

Arkadaşlar, benden önceki sayın konuşmacı, Sovyetler Birliğinden söz etti. Şimdi, şu koşulların önemli bir kısmı, Sovyetler Birliğinde vardı. Örneğin, bundan on yıl önceki Sovyetler Birliği, sanayileşme açısından, eğitim düzeyi açısından, kentleşme açısından, kitle iletişim araçları açısından çok çok ileri bir düzeydeydi; ama, bizim toplumumuzdaki kadar bile bir demokrasiye sahip değildi, halen de olduğunda koşkuluuyum. Niçin; çünkü, demokrasi, yalnız nesnel koşulların, yalnız maddesel koşulların varlığıyla varolan bir yönetim biçimi değildir. Demokrasinin varolabilmesi için demokratik bir kültür gerekir, o da yaşanarak öğrenilir. Demokratik kültürün temelinde ise hoşgörü ve uzlaşma vardır. 1920'ler Anadolu'sunda, bizim tarihsel gelişimimiz içerisinde o kültür sentezinde hoşgörü ve uzlaşmayı içeren bazı öğeler vardır; ama, herhalde, aileden başlayarak bile değerlendirirseniz böyle bir kültürün varlığından söz etmek son derece zordur. İzninize sığınarak ben, kendimden örnek vermek isterim; oldukça okumuş bir ailenin çocuğuydum, çok daha ileriki yıllarda yaşadığım halde, annem ilkokul öğretmeni, babam Ziraat Bankasında veznedardı. Örneğin, masada, küçüklere söz düşmediği bize hep öğretilmişti.

Arkadaşlar, peki, genel olarak, olmayan bu demokratik kültür; acaba, aydınlar arasında var mıydı; hayır. İki elin parmakları ile sayılabilecek kadar aydının dışında, demokrasinin ismini bile bilen, toplumda yoktu. Şimdi, bu, bizim iç ortamımız. Peki, acaba, dünyada durum neydi, dünyada demokrasi yükseliyor muydu, böylece dışarıdan bizi etkileyen, demokrasiye gitme yönünde etkileyen bir güç var mıydı? Onu da söyleyemiyoruz. 1920'ler, 30'lar biliyorsunuz, Avrupa'da ve dünyada, demokrasinin değil faşizmin yükselme devri, demokrasinin değil baskı rejimlerinin yükselme dönemi ve o dönemde, demokrasinin anlamı bile çarpıtılabiliyor.

Ünlü Alman Sosyologu Max Weber'i hepimiz bilirsiniz. Max Weber, demokrasiyi şöyle tanımlıyor, Max Weber bile demokrasiyi şöyle tanımlıyor : Demokrasi, bir halkın kendisini yönetecek olanı seçmesi, daha sonra, seçilenin halka dönüp, senin artık işin bitti, bundan sonra, ben ne dersem onu yapmak zorundasın demesidir. Bu, bugün, birtakım gülümsemelere neden olur haklı olarak; ama, bir gerçektir; 1920'ler, 30'lar ortamı dünyada budur.

Çok kısaca çerçeveyi tamamlayabilmek için, bugün, demokrasisiyle övünen ülkelerin, o demokrasiye nasıl ulaştıklarına değinmek istiyorum. Örneğin, İngiltere demokrasisi en eski olan ülke; eğer, Magna Carta'dan başlarsak, 700 küsur yıl beklemiştir İngiltere hukuksal ve siyasal eşitliğin sağlanabilmesi için, 700 küsur yıl, 700 yıl beklemiştir.

Amerika Birleşik Devletleri, 2,5 yüzyıldır bu süreç, biraz daha kısalmıştır tabîi etkiyle. Gene konuşmasını ilgiyle dinlediğim Sayın Amerikalı profesör beni hoşgörsün; ama, kendi toplumu çok daha rahat eleştiriyor, o Amerika bile ikinci dünya savaşı sırasında kendi yurttaşlarından yüzbin tanesini toplama kamplarına almıştır. Koşulları demokrasiye çok uygun olan ve oraya ulaşan o Amerika bile. Nedir bu yurttaşlarının günahı; Japon kökenli olmaktır.

Fransa, bizi en çok etkileyen ülkelerden bir tanesi hiç kuşku yok. Değerli arkadaşlar; size Fransa ile ilgili çok küçük bir örnek vermek isterim. Fransız devrimi 1789, Fransız Devriminin ana ilkelerini biliyoruz “liberte, egalite, fraternite” yani “eşitlik, özgürlük, kardeşlik” Ee kardeşlik biraz romantik bir ilke, özgürlük biraz daha somut; ama, eşitlik çok somut, yasalar önünde eşitlik. Yasalar önünde eşitliğin doğal gereği nedir; her yurttaşın bir oy hakkı sahibi olmasıdır. Fransız işçisi, Fransız Devriminden sonra, tam 59 yıl beklemiş, kan dökmüş, savaşım vermiş; ancak, 1848’de oy hakkını elde edebilmiştir, bir demokrasi kolay ulaşamıyor.

Tabîi, Almanya, İtalya, Japonya onları söylemeye gerek yok. Bunların hiçbirisi, biraz önce sözünü ettiğim koşulların hemen tümüne büyük ölçüde sahip oldukları halde, bunların hiçbirisi demokrasiye kendi iç dinamikleriyle geçmemişlerdir, savaş yenilgisi sonunda demokrasiye geçmişlerdir; bir anlamda, demokrasi onlara dayatılmıştır. Eğer, savaşta yenilmeselerdi, demokrasi de gelmeyecekti bu ülkelere, hiç kuşku yok ya da çok daha ileride ancak gelebilecekti.

Şimdi, affınıza sığınarak yaptığım bu çok geniş girişten sonra, işim kolaylaşıyor. Atatürk’ün ne yaptığını ne yapmadığını çok daha kolay, rahat değerlendirebilecek duruma geliyoruz. Hangi koşullarda yola çıktığını söyledik Atatürk’ün ve arkadaşlarının. Ne yapmak istemiştir; Kemalizm’de demokrasi yoktur diyen bazı değerli arkadaşların kulağını cınlatarak, Atatürk’ün yalnızca bir konuşmasından bir bölüm okumak istiyorum : “Cumhuriyet rejimi demek demokrasi sistemiyle, devlet şekli demektir. Biz, cumhuriyeti kurduk, on yaşını doldururken demokrasinin, bütün gereklerini sırası geldikçe uygulamaya koymalıdır. Türkiye Cumhuriyetinde birbirini denetleyen partilerin doğacağına şüphe yoktur. Demokrasi, maddî refah meselesi değildir. Böyle bir nazariyat, vatandaşların siyasî hürriyet ihtiyacını uyutmayı amaçlar. Bireylerin her çeşit özgürlüğü yaşamak, çalışmak, düşünce ve vicdan özgürlüğü güvence altında bulunmalıdır. Çok açık... Ama, bir şeyi istediğini söylemek, söylemiş olmak, o şeyi yaptığı anlamına gelmez. Burada bulunan değerli milletvekili arkadaşlarım, eski yeni milletvekili arkadaşlarım beni hoş görsünler onların bir kısmıyla aynı Mecliste bulunmaktan da onur duyuyorum; ama, çok iyi biliyoruz ki meydanlarda başka türlü konuşan, sonra, işbaşına geldiğinde başka şeyler yapan siyaset adamları biliyoruz. Acaba, Atatürk de böyle mi olmuştur?

Önce, isterseniz, demokratik kültürden bahsedeyim, yani, biraz daha belki arkada, arka planda kalan bazı şeylerden başlayıp somutlaştırmaya çalışmak istiyorum konuşmamı.

Önce laikliği getirmiştir, hiç kuşku yok ki -zamanım olmadığı için onun üzerinde durmuyorum- Türkiye’nin benzeri koşullara sahip olan herhangi bir ülkede laiklik olma-

dan demokrasi olamaz. Demokrasinin olmazsa olmaz koşuludur laiklik. Zaten, bütün örnekler de önümüzdedir, Türkiye dışında ne yazık ki, kendileriyle çıkış noktasında aynı inancı paylaştığımız toplumların hiçbirisinde belirli düzeye yaklaşabilen bir demokratikleşme göremiyoruz.

Atatürk, Vatandaş Medenî Bilgiler adında kendi elyazısıyla bir kitap yazmıştır. Daha sonra, bu kitap okullarda ders kitabı olarak okutulur duruma gelince, devlet başkanının adıyla kitap olmaz diye düşünülüp, rahmetli Prof. Afet İnan ismi konulmuştur. Afet İnan da birkaç küçük ekleme yapmıştır; ama, kendi elyazısıyla hâlâ ortadadır, kitabın büyük bölümü Atatürk'e aittir.

Atatürk, bu kitapta demokrasiyi anlatıyor, demokrasiyi övüyor, demokrasi hocalığı yapıyor, demokrasinin ne olduğunu bilmeyen bir topluma, özgürlüğün ne olduğunu bilmeyen bir topluma demokrasiyi benimsetmeye çalışıyor. Zaten, bütün konuşmalarında demokrasiyi övmektedir; yeri geldikçe, dönemin baskı rejimini eleştirmektedir, hiçbirisinin Anadolu insanının yapısına uymadığını söylemektedir ve dediğim gibi bu kitabıyla da bu düşüncelerini somutlaştırmıştır.

Şimdi, aramızda belki basın mensubu arkadaşlar da var, bir araç açmak isterim, ben de kendimi eskiden beri bir basın mensubu sayarım, çünkü, Siyasal Bilgiler Fakültesinde öğrenciyken aynı zamanda gazetecilik de yapıyordum, ne zaman basının başı sıkışsa, özellikle ara rejim dönemlerinde, baskı dönemlerinde -Oktay Ekşi dostum burada yok, dün buradaymış- hemen Atatürk'ün bazı tümceleri gündeme gelir. Örneğin "Basın özgürlüğünden doğacak sakıncaları gidermenin en iyi yolu, geçmişte olduğu gibi, baskı değil, genel basın özgürlüğünün kendisidir." gibi tümceler gelir. Arkadaşlar, bu, biraz önce sözünü ettiğim kitaptan alınmıştır. Açın o kitaptaki basın özgürlüğü bölümünü okuyun. Ne acıdır ki, o basın özgürlüğü bölümündeki basın özgürlüğü kavramı, Atatürk'ün geliştirmeye çalıştığı basın özgürlüğü kavramı, bugünkü Anayasamızdaki özgürlüğü kavramından daha geniştir, daha ilerdedir, daha çağdaştır.

Şu soruyu sormak hepimizin hakkı; tarihin herhangi bir döneminde, herhangi bir ülkede demokrasiyi bilmeyen, demokrasinin adını bile duymamış olan bir halka, demokrasiyi öğretmek için çırpınan bir diktatör, gelmiş midir, gelebilir mi? Bu, mantığa uygun mudur, eşyanın doğasına uygun mudur?

Arkadaşlar, halkevleri; 4 halkevi, 4 bin kadar halkodası, demokratik kültürün gelişmesinin önemli bir aracıydı, vaktim olmadığı için üzerinde durmuyorum. Orada kendini gösterenler milletvekili seçilmişlerdir. Orada 9 dalda bu toplumun insanı kendini geliştirme olanağını bulmuştur, demokratik bir kültür edinme olanağını bulmuştur.

Millî Eğitim Bakanlığı klasikleri ünlüdür, dünyanın bütün kültür birikimi olabildiğince hızlı bir biçimde çevrilerek bu toplum insanına kazandırılmak istenmiştir. Görüş açısını genişletmek için, ufkunu açmak için yapılmıştır.

Bir de köy enstitüleri olayı vardır; orada bir olaya değinmeden geçemeyeceğim. Bazıları diyebilirler ki, köy enstitülerinin kuruluşu 1940'dır; ama, köy enstitülerinin hazırlığı tamamen Mustafa Kemal döneminde başlamıştır, o hazırlıklar ancak 1940'da isim

olarak somutlaşmıştır, yoksa, o çalışmaların başlaması Mustafa Kemal döneminin bir onurudur.

İzninizle yine bir ayrıç açmak isterim; ne yazık ki, bazı görüntülü, yazılı, sözlü basın kitle iletişim araçlarında, basın özgürlüğü, sanki bazı düşüncelerin tek yanlı dile getirilmesi gibi değerlendirilerek birtakım savlar arka arkaya sıralanmaktadır, onlara yanıt verme olanağı bile tanınmadan. Örneğin; bundan bir süre önceki bir özel televizyon programında bir sayın konuşmacı, “Atatürk, bu köylü için ne yaptı” demiştir.

Değerli arkadaşlar, bırakın başka yapılanları, yalnız köy enstitüleri olayı, eğer engellenmeseydi, tutucu güçlerin, karşıdevrimci güçlerin baskısıyla engellenmeseydi, bu toplumu çoktan çağa taşıyacak, inanılmaz bir devrimci atılımdı. Yanılmıyorsam, 8 bin kadar köyü çocuğu kaybolacakken, bugün bu toplumun en değerli beyinleri arasında yerlerini almışlardır, köy enstitüleri aracılığıyla.

Köy enstitüleri ne yapmıştır; yalnız içerik olarak demokratik bir kültürü, demokratik bir eğitimi vermeye çalışmamıştır, biçim olarak da demokrasiyi uygulayarak öğretmeye çalışmıştır. Orada her hafta sonunda yapılan toplantılarda, önce okulun, sonra okulun çevresinin, sonra yurdun, sonra dünyanın sorunlarının tartışıldığı toplantılarda -ki, tartışma demokratik kültürün özüdür, temelidir- toplantıyı ne müdür yönetmiştir ne müdür yardımcıları ne de öğretmenler yönetmiştir, toplantıları öğrenciler yönetmiştir ve müdür de toplantıyı yöneten öğrenciden söz alarak konuşmuştur. Demokrasiyi topluma benimsetecek, bundan daha büyük bir, toplumun en önemli, en yaygın kesimine benimsetecek bir devrimci atılım düşünemiyorum.

Peki, siyasal yaşamda ne yapmıştır Mustafa Kemal : Sayın Tanör’ün konuşmasını gerçekten, hepiniz gibi, ben de büyük bir ilgiyle izledim. Bir defa o konuşma Kemalist hareketin, ne ölçüde bir halk hareketi olduğunu bütün savların tersine, halktan kopuk bir hareket olmadığını somut kanıtlarıyla ortaya koyuyordu.

Şunu unutmamak gerekir arkadaşlar; Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşında zafer kazanmış tek Osmanlı Paşasıdır ve ikinci bir örneği yoktur. Anafartalardan sonra Mustafa Kemal, toplumda yaşayan bir efsane haline gelmiştir. Bunu söylemekten kastım şu : Bu kadar büyük saygınlık kazanmış bir insan, demokratik süreçleri sonuna kadar zorlamak zorunda değildi; ama, zorlamıştır, savaşı en zor anlarında bile, o seçilmiş olabildiğince seçilmiş Türkiye Büyük Millet Meclisiyle, Birinci Meclis ile götürmeye çalışmıştır. Niçin; demokrasiye inandığı için. Bu halkın gücünü, yaratıcılığını en iyi değerlendirebilecek, ortaya koyabilecek süreçlerin, demokratik süreçler olduğuna inandığı için yapmıştır bunu. Nasıl bir Meclistir o Meclis; onu da bilelim ki, daha iyi anlayalım Atatürk’ü. O Meclis, konuşmaların birindeydi, sıtmanın yaygınlığından ve bazı yöneticilerin de sıtmaya yakalandığından söz ediliyordu, -Sayın Teziç’in mi konuşmasıydı, bilemiyorum- evet o zaman sıtma yaygın bir hastalık. Bir yandan Kurtuluş Savaşı sürerken, hatta düşman yaklaşıyor, Meclisi Kayseri’ye taşısak daha iyi olmaz mı, daha güvenli olmaz mı tartışmaları yapılırken bir yandan da tabî ki, ülkenin, toplumun sorunlarına çözüm aranıyor ve sıtma ve frengiyle savaş yasa tasarısı görüşülürken bazı milletvekilleri çıkıp, o kürsü-

den şu düşüncüyü savunuyorlar, “Günaha giriyorsunuz, sıtma, hastalıklar mikropla bulaşmaz, Allah’ın takdiriyle bulaşır.” Bu, bayağı da geniş bir kesimin düşüncesi olarak Meclis kürsüsüne gelmiştir. Daha ilerisi, Birinci Meclis artık işlevini tamamlamıştır, İkinci Meclis seçilecektir, yeni seçimler yapılacaktır, suretihaktan görünerek ben yabancı sözcükleri pek kullanmam; ama, bu çok yerine oturdu diye kullanıyorum, Meclis Başkanlığına bir yasa önerisinde bulunulur, öneri şöyle demektedir : “Bugünkü Türkiye sınırları içinde kalan topraklarda doğmamış ya da herhangi bir yerde 5 yıldan fazla oturmamış hiç kimse aday olamaz” Bu koşula uyan tek kişi Mustafa Kemal’dir. Mustafa Kemal’i seçtirmemek için bu tür küçük oyunlara bile girebilen insanların bulunduğu ve oldukça da güçlü olduğu bir Meclistir o. Meclis ve Mustafa Kemal, o Meclise bile sonuna kadar saygı göstermiştir, o inanılmaz gücünü kullanmamıştır, ne saygınlığını ne de askerler üzerindeki saygınlığını.

İki tane çok parti deneyimi olduğunu biliyoruz; bir tanesi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, bir tanesi de Serbest Fırka. İkisi de yaşayamamıştır, koşulların olmadığı açık. Yalnız önemli olan şu arkadaşlar; bu iki parti, yani Mustafa Kemal’in karşısına bir muhalefet olarak çıkmış olan bu iki parti, acaba, demokrasiyi mi istiyordu da kapanmak zorunda kaldı; hayır, tam tersine toplumu daha da geriye götürmeyi istiyordu da, onun için kapanmak zorunda kaldı. Bazı isimleri burada bile getirmek istemiyorum; ama, Mustafa Kemal’in güvendiği bazı isimler bile çıkıp, şapkanın dinsizlik olduğunu, hilafetin geri gelmesi gerektiğini savunabilmişlerdir.

Mustafa Kemal, ikinci partinin kurulması için yani Serbest Fırkanın kurulması için bizzat çaba göstermiştir ve Fethi Okyar’dan tek şey istemiştir, “Laiklik konusunda dikkat edin, onun dışında sizden isteyeceğim hiçbir şey yoktur, görevim bitince ben de partimin başına geçeceğim” demiştir, Cumhuriyet Halk Partisini kast ederek. Bunlar başarısız olunca, bir muhalefetin olmasına o kadar inanıyor ki, tek partinin dışında seçilmiş 30 kadar milletvekilini bir muhalefet grubu olarak Mecliste bir bağımsız grup olarak örgütleyor.

Arkadaşlar, demin sorduğum soruyu, burada da başka türlü sormak gereğini duyuyorum; demin demiştim ki, tarihte acaba var mıdır, demokrasiye bilmeyen bir halka, demokrasiyi öğretmeye çalışan bir diktatör? Şimdi de diyorum ki, tarihte acaba var mıdır, kendi eliyle muhalefet yaratmaya çalışmış olan bir diktatör? Evet, Cumhuriyet Halk Partisi, o zamanki adıyla Halk Fırkası, tek parti olmuştur, uzun süre. Bu toplum, yaklaşık 27 yıl tek parti dönemi yaşamıştır. Tabii, Mustafa Kemal’in sağlığında bu süre çok daha kısa.

Arkadaşlar, ben bir siyaset bilimciyim. Sayın Tezic gibi ben de Profesör Maurice Duverger’nin öğrencisi oldum, Profesör Duverger, halen hayatta olan dünyanın en önde gelen siyaset bilimcilerinden birisidir ve Türkiye’ye gelmiştir, Tarık Zafer Tunaya, bildiğim kadarıyla ona asistanlık yapmıştır, Kemalizmi incelemiştir, kitaplarında Kemalizme önemli yer ayırmıştır, Türkçeye de çevrilmiş olan Siyasal Partiler kitabında “Kemalist Tek Parti” bölümü oldukça önem taşır. Bu değerlendirmeyi, ben, kendim yapmak istemiyorum. Dışarıdan böyle otoritesi herkes tarafından kabul edilen ünlü bir siyaset bilimciye bırakmayı tercih ediyorum. Şöyle diyor Duverger : Kemalist tek par-

ti. ideolojisi demokratik olan, yapısı demokratik olan bir partiydi ve demokrasiyi bil-meyen, demokrasinin koşullarına sahip olmayan bir toplumu demokrasiye götürmek için en iyi modeldi.

Falih Rifki Atay'ın Çankaya kitabında, anılarında okuruz, okumuşsunuzdur. Diyor ki, Falih Rifki : Zaman zaman Mustafa Kemal'e yalvarırdık "Paşam, partinizi temizleyin, partinizin içerisinde herkes var; şeriatçısı var, size karşı olanı da var, sizin getirmek iste-diklerinizi yıkmak isteyenler de var, bunları temizleyin." hiçbir zaman kabul etmezdi.

Düşünün ki, yine Duverger, ona dikkat etmiştir, geleceğin bütün muhalefeti o da Cumhuriyet Halk Partisinin içinden çıkmıştır. Yani, ekonomik devletçiliğin anayasa geç-tiği bir dönemde, devletçiliğe karşı olanlar o parti içerisinde en üst görevlere gelebilmiş-lerdir ve ileride de karşı partiyi kurup, kimisi cumhurbaşkanı olmuştur, kimisi meclis baş-kanı olmuştur.

Değerli arkadaşlar, o Meclisle ilgili bir nokta daha ilginç, ona da değinmek istiyorum, burayı kapatmadan önce : Anayasa hazırlanmaktadır, Mustafa Kemal'in de Meclis-ten bazı istekleri vardır, o ayrıntılara girmeyeceğim. Bu isteklere karşı çıkılır -özellikle de Mahmut Esat Bozkurt ve bazı arkadaşları- Mustafa Kemal'in bazı istekleri o Meclis-te reddedilir ve tabii "diktatör" olarak Mustafa Kemal, onları cezalandırır; Mahmut Esat Bozkurt'u bakan yapar. Bu gerçekler ortadadır; ama ne yazık ki, daha çok kısa bir süre önce bu Hükümette yer alan bir Sayın Bakanın, bir sayın danışmanı benim yönettiğim bir toplantıda, Mustafa Kemal'in faşizmden etkilendiğini öne sürecek cesareti kendinde bul-muştur. Arkadaşlar, dünyada faşizm yükselmektedir, doğrudur ve faşizmin yükselmesi Türk aydınlarını da etkilemiştir. İsimlerini vermek istemem bugün çok saygı duyduğumuz rahmetli olmuş birçok isim zaman zaman faşizme övgü anlamına gelebilecek yazı-lar yazmışlardır geçmişte; ama sonradan bu hatalarını anlamışlardır, demokrasiye her za-man arka çıkmışlardır.

Faşizm o kadar etkilemiştir ki Türk aydınlarını, İtalya'ya giden bir Cumhuriyet Halk Partisi heyeti Türkiye'ye dönüşünde Cumhuriyet Halk Partisinin de, Kemalist tek parti-nin de faşist modele göre yeniden yapılandırmak kararını vermiştir. Recep Peker'in Baş-kanlığında, Recep Peker de Genel Sekreter, böyle bir tüzük hazırlanmıştır, bütün aşama-lardan geçmiştir Recep Peker'in imzası, ondan sonra İsmet Paşa; çünkü Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı olarak partinin genel başkanı olamıyor, İsmet Paşa genel başkan, İsmet Paşanın da imzasından sonra bir akşam üstü Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in Çanka-ya'daki çalışma odasına bırakılmıştır bu müsveddeler, tüzük çalışması. Ertesi sabah, Ge-nel Sekreter Soyak, odasına geldiği zaman Paşanın çok sinirli ve uykusuz olduğunu gö-rüyor, uykusuz olduğuna çok alışkınlar, uykusuz sabahlara kadar çalıştığı çok rastlanan bir olaydır ama sinirli olduğu çok rastlanan bir olay değildir. Soyak diyor ki "Paşa Haz-retleri, bir şeye mi sinirlendiniz?" sinirli bir şekilde elini o kağıtların üzerine vuruyor, o müsveddelerin üzerine, "bu saçmaları İsmet Paşa okudu mu?" diyor "herhalde okumuş-tur, altında imzası var." "yok, garanti işleri çoktu onun, Mustafa Kemal nasıl olsa bunu okur diye düşündü ve onun için okumadan imza etti. Götür bu saçmaları, yeniden oku-sun". diyor. O tüzüğün öngördüğü faşist parti yöneticilerini zorbalar olarak nitelendiriyor. bu yetkiyi kimden alacaklar, kimden almışlardır diyor.

OTURUM BAŞKANI – Sayın Kışlalı, süremiz doldu.

PROF. DR. AHMET TANER KIŞLALI – Efendim, peki, kısaca bitirmeye çalışacağım.

Öyle zannediyorum ki, daha önceki konuşmacıların bıraktıkları zamanın bolluğu beni biraz özendirmiş oldu.

Demokrasi demek katılım demektir. Önce insanların teker teker katılımı demektir, sonra örgütlü olarak katılımı demektir. Mustafa Kemal'in, köylülerin, çocukların, gençlerin katılımı için neler yaptığını biliyoruz, zamanın olmadığı için üzerinde durmuyoruz; ama kadınlar için neler yaptığını bilmekle birlikte ona bazı konuşmacılar da değindi, bir noktanın altını çizmek istiyorum. Bazıları diyorlar ki, eve, Türk kadını 1934'de seçme seçilme hakkını elde etti ama bu kağıt üzerinde kalmıştır, fazla etkilenmemiştir Türk kadınının elde ettiği haklar, işte Fransız kadınından daha önce elde etmiştir, İsviçre'liden daha önce elde etmiştir. Öyle değil. Arkadaşlar, bugün, Almanya'da siz benden iyi bilirsiniz, bendeki bilgilere göre her 100 üniversite öğretim üyesinden ancak 1 tanesi kadındır. Bugün Türkiye'de oran bunun 30 katıdır. Almanya gibi gelişmiş, koşulları demokrasinin çok çok önceden oluşmuş bir toplumda bizdekinin otuzda biridir. Dünyanın en büyük bilgisayar firmalarından olan IBM'de, bütün dünyada çalışan kadın oranı yüzde 20'dir. Türkiye'de yüzde 40'ın üzerindedir. Bunların bir rastlantı olduğunu sanmıyorum.

Gelelim sivil toplum konusuna.

Acaba gerçekten de Atatürk'ün yaptıkları yıkılmadan bu topluma sivil toplum özellikleri getirilemez mi? Sivil toplum nedir? İnsanların devletin dışında örgütlendikleri toplumdur. Örgütlü olarak kendi sorunlarının çözümüne katılabilirdikleri toplumdur. Bir defa 1920'lerde dünyada sivil toplum diye bir kavram yoktur. Ama Mustafa Kemal, inanılmaz devrimci ön sezisiyle orta çağ koşullarını yaşayan Anadolu'ya ilk sivil toplum örneklerini kendisi öncülük ederek getirmiştir. Çok önem verdiği dil devrimini Türk Dil Cemiyetine emanet etmiştir, yani derneğine, bir derneğe emanet etmiştir. Kendisine bunu bir kamu kuruluşu olarak kurmayı önerenlere hayır demiştir. Türk Tarih Kurumunu yine bir dernek olarak kurmuştur ve geleceğin siyasal iktidarlarının onlar üzerinde baskı yapmalarını sağlamak için, hukuksal baskı yapmaya olanak yok; ama parasal açıdan da onlara muhtaç olmamalarını sağlamak için kendi mirasının gelirlerinin önemli bir kısmını onlara bırakmıştır. Bu iki sivil toplum kurumu 12 Eylül döneminde bugünkü Anayasa içerisine giren hükümlerle devletleştirilmiştir ve bunun orada bulunuşu bu Anayasanın ayıbıdır. (Alkışlar)

Yıl 1925, Atatürk, Anadolu Ajansı'na yeniden örgütlemiştir. Önce savaş içerisinde kuruluyor, 1925'de yeniden örgütleniyor. Ne olarak biliyor musunuz; anonim ortaklık olarak. Daha Türkiye'de ticarî ortaklıkları düzenleyen yeterli hukukî mevzuat yok iken Anadolu Ajansı'na bir ticarî ortaklık olarak kurmuştur. İki yıl sonra yıl 1927, bugünkü TRT'nin anası olan kurum oluşturulmuştur. Yani önce Türkiye'ye radyoyu, arkasından televizyonu getirecek olan kurum. İsmi Telgraf Telefon Anonim Şirketi, yine anonim or-

taklık. Yıl 1928. bütün dünyada, en demokratik devletlerde bile devletin ana işlevlerinin başında eğitim geldiği halde, Mustafa Kemal 1928 yılında İngilizce öğrenimi önemseyecek özel eğitim kurumları oluşturmak ve bu okullara gelecek öğrencilerin kalacağı yurtları kurmak için Türk Eğitim Derneğini kurmuştur, yıl 1928. İş Bankasını biliyorsunuz zaten, söylemeye gerek yok.

Arkadaşlar, bugün dünyada en gelişmiş sivil toplumlar İskandinav ülkeleridir ve bu ülkelerde en yaygın sivil toplum örgütlenmesi kooperatiflerdir. 1920'lerde daha Türkiye'de kooperatifin ismi bilinmezken, Türkiye'ye ilk tarım kredi getiren ve bir numaralı kurucu üyesi olan kişi Silifke'de Mustafa Kemal Atatürk olmuştur. Ankara'da ilk tüketim kooperatifini kuran, Ankara Memurlar Tüketim Kooperatifini kuran kişi yine Mustafa Kemal Atatürk olmuştur.

Sonuna geliyorum. Ben bir siyaset bilimci olarak bir toplumun yönetim biçiminin demokratik olup olmasını Hocam Duverji'den öğrendiğim gibi, ya o toplumun kendinde var olan daha önceki yönetim biçimiyle karşılaştırarak ya da o toplumun koşullarına benzeyen başka toplumlardaki yönetim biçimleriyle karşılaştırarak değerlendirilebileceğini düşünüyorum. Ama burada bulunmayan çok değerli bir tarihçi arkadaşım Prof. Sina Akşin, bana göre yanlış bir şeyi yapıp, çok önemli bir sonuca varmıştır.

Mustafa Kemal dönemi Türkiye'sinin demokratikliğini o dönemin Avrupa'sının demokratikliğiyle karşılaştırmıştır. Haksızlık. Çünkü Avrupa'daki bütün toplumlar 1920'ler Anadolu'sunun çok çok üstünde demokrasiye sahip olmak için koşullara sahiptirler. Vardığı sonuç şudur Sina Akşin'in. 1930'lar Türkiye'si Avrupa ortalamasından daha demokratiktir. Çünkü Avrupa tek tek faşizmin kucağına düşmüştür, Fransa bile demokrasinin beşiği sayılan ülkelerden Fransa bile rejimiyle faşizmin kucağına düşecektir. Avrupa ortalamasının üzerindedir. Ama bugün demokrasinin varolması için koşullarımız çok daha elverişlidir, Atatürk'ün attığı tohumlar bütün ihanetlere karşın kurum ve kural olarak bizi çok daha ileri bir noktaya getirmiştir; ama bugün Sina Akşin'in vardığı sonuç, bugün Türkiye'nin demokratiklik düzeyi Avrupa ortalamasının altındadır. İki tane kanıt vererek sözlerimi noktalayacağım.

Biliyorsunuz nazizmden, faşizmden kaçak çok sayıda bilim adamı olmuştur. Bu bilim adamları, baskıdan kaçan, diktatörlükten kaçan bilim adamlarına Amerika Birleşik Devletleri kucak açmıştır, onlara iyi koşullar ve özgürlük vermiştir, demokrasi vermiştir. Bunların bir kısmı oraya gitmiştir, önemli bir kısmı; ama içlerinde dünya çapında olanlar dahil 142 bilim ve sanat adamı Mustafa Kemal'in yoksul Türkiye'sini seçmiştir. Herhalde gelişmiş Almanya'nın diktatörlüğünden kaçıp, yoksul Türkiye'nin diktatörlüğüne sığınmak için değil, Amerika durduğu halde Türkiye'yi seçmişlerdir, bu çok anlamlıdır ve son bir kanıt. Mussolini yani, faşizme ismini vermiş olan adam, bir konuşmasında bazı ülkeleri tehdit ediyor, isim yok ama bu tehdit edilen ülkeler arasında Türkiye'nin olduğu tahminleri de bazı yorumlara göre yapılıyor. Kemalist Türkiye buna çok sert bir yanıt veriyor. İlk fırsatta, ilk resmî kabulde Mussolini, faşist diktatör, yani insanların ve ulusların eşit olmadığına inanan, bazılarının üstün, bazılarının alçak, aşağı olduğuna inanan ve eğer siz geri kalmışsanız sizin geri kalmışlığınızın bu aşağı olmanızdan kaynaklandığını

düşünen bir ideolojinin neredeyse yaratacısı, sonra ona ismini veren diktatör, Türk Büyükelçisini yanına çağırıyor ve aynen şunları söylüyor. “Sayın Büyükelçi, benim kast ettiğim ülkeler arasında Türkiye yoktu, olamazdı. Çünkü, ben Avrupalı olmayan ülkeleri kast ettim, oysa Türkiye bir Avrupa ülkesidir” diyor. Arkadaşlar, Mustafa Kemal Türkiye’si faşist diktatörlerin bile Avrupalı saydığı o ölçüde saygınlığa sahip, demokratik bir Türkiye idi. Ne yazık ki, 60 yıl sonra biz Batının kapısında kapıdan kapıya dolaşıp yalvarıyoruz ne olursunuz, inanın biz de sizdeniz, biz de Avrupalıyız diyoruz.

Saygılar sunarım.

OTURUM BAŞKANI – Prof. Kışlalı, Atatürk’ün hangi koşullar içinde, kimlerle, ne gibi yokluklarla savaşıyor; ama soncul ve tek amaç olarak demokrasiyi hedeflediğini ve Türkiye Cumhuriyetini bu hedefe uzanan biçimde kurduğunu son derece güzel açıkladı, teşekkür ediyoruz.

Son olarak, Kurultayımızın genel değerlendirmesini yapmak üzere İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Erdoğan Teziç’i kürsüye davet ediyorum.

KURULTAYIN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ

DEĞERLENDİRME

* **Prof. Dr. Erdoğan TEZİÇ**

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Başkanı

KAPANIS KONUŞMASI

* **Dr. Vefa TANIR**

Konya Milletvekili
Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanvekili
TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Erdoğan TEZİÇ

**İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Anayasa Hukuku Anabilim Dalı Başkanı**

Sayın Başkan, değerli konuklar; iki gündür süren toplantının değerlendirmesini yapmak gibi bir ihanetle karşı karşıya olduğumu belirtmek istiyorum. Değerli dostum Mumcu, biraz önce bana bu konuşmaların bir değerlendirmesini yapmamı söyledi, bundan daha büyük bir ihanet olamazdı benim için, hele sesimi düşünerek. 14 konuşmacı var, bunlara haksızlık etmek istemiyorum, çok zor. Hepsine birer dakika ayırsam 15 dakika eder; ama yine de ortaya çıkan görüşleri ve buradan ne gibi sonuç çıkarabileceğini ortaya koymaya çalışacağım. Haksızlık ettiklerim olursa baştan özür dilemek istiyorum, hoşgörülerine sığınmak istiyorum.

Bir defa hemen şunu belirteyim, toplantının geneli ulusal sorunları dile getirirken evrensel ölçütlerde bir ortam oluştu. Değerlendirmeler, nesnel bir çerçeveye oturtuldu ve birbirini izleyen konular sanırım dinleyicilerde de bir fikrin, bir düşüncenin oluşmasına yol açtı. Açış konuşmaları da bu çerçeve içindeydi. Sayın Cumhurbaşkanından başlayarak, Meclis Başkanı, iktidar partisi, Anayasa Mahkemesi Başkanı ve Basın Konseyi Başkanının konuşmalarının ortak noktası Türkiye'deki demokratikleşme özlemini dile getirmektir. Vurgulanan bu nokta idi, kimse buna karşı değil kuşkusuz. Bugün Türkiye'de ulaşılan noktada Batının istediği için değil; ama kendi sorunlarımızın ancak demokratik bir ortamda çözülebileceğine inanmış olarak sorunlara yaklaşmamız başladı. Ki bunun başında sivil toplumun oluşmasının temel koşullarından biri yargının bağımsızlığı, 1982 Anayasasında hayli zedelenmiş olan Anayasanın 159 uncu maddesinin son fıkrasının bir çırpıda hiçe indirdiği yargı bağımsızlığının tekrar kurulması lazım. Bir an önce yapılması gereken değişiklik, hem bireyler için hem de bugün iktidarda olup, Parlamentoda olup yarın -temenni edilmez ama- yargıyla karşılaştığı zaman yargı bağımsızlığının ne olduğunu anlayacak olanlar için de bu çok önemli.

İkinci oturumda ortaya sunulan bildiriler, Batıdaki parlamentonun gelişmesi, değerli meslektaşım Erdal Onar tarafından ortaya kondu, değişik ülkelerdeki parlamento evrimi dile getirilirken İngiltere örneği üzerinde duruldu. İngiltere Parlamentosu, parlamentoların anası kuşkusuz. Arkadaşım, bihakkın değerlendirdi, bir iki noktayı da ben eklemek istiyorum. İngiltere'de kanunların anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi yok. Parlamento her şeyin üstünde en güçlü kurum. Hatta yerleşik ve biraz da mizahi bir söyleyişle İngiliz Parlamentosu her şeyi yapar, yalnız kadını erkek, erkeği kadın yapamaz, o denli güçlü bir parlamento; ama İngiliz Parlamentosu temel hak ve özgürlüklerden hiçbir şekilde geriye adım atmaz, atamaz, atamamasının nedeni de karşısında güçlü bir kamuoyunun bulunmasıdır, tepkiler parlamento gündeminde görüşülen herhangi bir konu kamuoyunu rahatsız ediyorsa bütün tepkiler hemen ortaya konur, buna siyasî denetim deriz, yargısal denetimden çok daha güçlü bir denetim mekanizması. Bu sivil toplumun belirgin özelliklerinden biri. Sonra öyle bir parlamento ki, tarihinde başkanları gerektiğinde hayatını vermişler. Öyle ki, İngiliz Parlamentosunu dolaştığınız zaman, sizler için çok

yabancı gelecek, bizler için çok yabancı gelen olgularla karşılaşsınız. Örneğin, speaker seçildiği zaman, kürsiye çıkarken meslektaşları eteğinden çekerler, oraya oturtmak istemezler, o makamın ne kadar tehlikeli olduğunu kendisine hatırlatmak isterler, bu bir sorumluluğun da hatırlatılmasıdır. Öyle ki, ölümü göze alıyorsa buraya çık; çünkü öyle bir parlamento ki, o parlamentoda üyelerinin, İngiliz Avam Kamarasındaki üyelerin istifa etme özgürlükleri dahi yok, çünkü ulusun temsilcileri olarak gelmenin büyük sorumluluğu var. Böyle bir parlamento bütün dünyaya örnek olmuş, başkanı da Kraliçe'den sonra en itibarlı kişi. Parlamento Başkanı seçilirken, üyelerin ortak eğilimi üzerine belirlenir aday, daha doğrusu iki büyük parti uzlaşarak adayı belirlerler, memnun kalınan bir speaker'sa, bir başkansa gelecek seçimde onun seçim bölgesinden tek aday gösterilir, o denli parlamentonun mehabeti, görkemliliği hassasiyetle korunur. Zaten, bir ülkede demokratik rejimin yerleşmesi hep kurumların sürekliliğiyle mümkündür. Daha sonraki konuşmalarda Reşat Genç arkadaşımız, Zeki Arıkan, Gülnihal Bozkurt bizi zaman tuneli içine soktular. Bu zaman tuneli içinde hepimizin dikkatini çeken bir nokta vardı, İslamiyetin kabulüne kadar Türklerde egemenliğin tamamen tanrısal kökenli olmadığı, laik bir dünyevî nitelik kazandığı vurgulandı, ondan sonra Tanzimata kadar Osmanlı Devletinde egemenlik anlayışını dile getiren Arıkan arkadaşımız, bu dönemde de Osmanlı İmparatorluğunda oluşan urfî alanın daha doğrusu şeriatın yanında urfî bir alanın, dünyevî bir hukuk düzeninin oluşmasından söz etti. Bu da sonraki dönemlerde laikliğe gidişi kolaylaştıran faktörlerden biri ve yine Tanzimat dönemine gelene değil, karşılaşılan sorunlarda merkezi imparatorluktan bozulan yapıya, derebeylik yapısına doğru gidişte ortaya çıkan sorunlar dile getirilirken şu dikkatimizi çekti hepimizin, Osmanlı İmparatorluğu merkezi bir imparatorluktu, bu merkezi yapı bozulmaya yüz tuttuğu zaman büyük çalkantılar ortaya çıkıyor, Senedi İttifak da o tarihte Ayan'ın gücünü belgeleyen bir olgu olarak merkezi iktidarın zayıflığını da dile getiriyordu, hiçbir padişahın kabul edemeyeceği Osmanlı anlayışında merkezi otoritenin zayıflaması kabul edilemezdi ve ilk fırsatta da yürürlükten kaldırıldı. Bu merkezi özelliği daha sonraki Türkiye Cumhuriyetine de yansımacaktır, tekil devlet olmanın tarihsel temelleri daha o imparatorluğun içinde de oluşmuştu.

Gülnihâl Bozkurt arkadaşım, Birinci ve İkinci Meşrutiyet Parlamentoları üzerinde dururken, buradan yasama yetkisinin nasıl cılız bir yetki olduğu, padişahın tekelinde oluşu, İkinci Meşrutiyette bütün gayretlere rağmen nispi bir açılma, yasama organının yürütmeden birtakım küçük paylar kopararak geliştiğini ortaya koydu; ama asıl ulaşılan aşama millî mücadele dönemiyle olmuştur, artık yasama aslî bir güç olarak ortaya çıkıyor, yürütme onun içinden kaynaklanmaya başlayacaktır. Bu sabahki oturumda, dört konuşma içinde sanıyorum bendeniz ve Aybay ve nihayet Camilla LİNDER arkadaşımızın konuşmaları da yine bir bütünü oluşturdu. Bülent Tanör arkadaşım millî mücadele öncesi yerel kongrelerin nasıl meydana geldiğini, bu yerel kongrelerin oluşumunun sivil bir kadro içinde gerçekleştiğini, millî mücadele hareketinin, Mustafa Kemal'in önderliğindeki millî mücadele hareketinin salt askerî bir örgütlenme ile gerçekleşmediğini, askerî bir hareket olmadığını, bunun kökeninde sivil bir örgütlenmenin varlığını açık seçik kanıtlarıyla ortaya koyabildi. Daha sonraki konuşmalarında, ben de egemenliğin ulusa ait oluşunun,

daha sonraki anayasalarda yani 1924, 1961 ve 1981 Anayasalarında nasıl bir gelişme gösterdiğini, yetkilerin sadece Türkiye Büyük Millet Meclisinde olmadığını, 1961 ve 1982 dönemlerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi, bir karşı güçle dengelendiğini bunun karşısında da Anayasa Mahkemesinin oluştuğunu gözlemledik. Anayasa Mahkemesi kanunların Anayasaya uygunluğunu denetlerken, belki demokratik anlayışla bağlı olmayan bir özellik taşıyor; ama yine hatırlatmak istiyorum. Kanunların Anayasaya uygunluğunun yargısal denetimi demokratik olmaktan çok, liberal siyasî felsefeye uygun bir denetim mekanizmasıdır.

Rona Aybay arkadaşım, Türkiye'deki vatandaşlık kavramını dile getirirken, bugün içinde bulunulan ve Türk insanının yirmide birinin Avrupada yaşadığını söyledi. Avrupada biz hukuken uluslararası planda kabul edilmiş değil ama fiilen Avrupanın içindeyiz oradaki insanlarımızla ve bütün güçlüklerle mücadele ederek tutunan insanlar burada bir çifte vatandaşlık sorunuyla karşı karşıyalar. Bu çifte vatandaşlık bugün tolere edilen, hoşgörüyle karşılanan ama yasal zemini olmayan bir statü, işte bunun bir an önce kanunî bir temele oturtulması gerekliliğinden söz etti.

Bugünkü konuşmalarda, yine öglenden sonraki üç konuşma Howard Reed, William Hale ve Kışlalı meslektaşlarımızın konuşmalarında dile getirilen şu noktalar var. Howard Reed millî mücadeleyle Atatürk dönemiyle Türkiye'de çok güç koşullarda nasıl köklü değişimlerin yapıldığını dile getirdi. Biraz hamasi bir ifadeyle bu açıklamalarını yaptı, haksız da değildi. Öyle batılı için umutsuz bir ortamdan nasıl bir pırlılının dile getirildiğini, gerçekleştiğini bir gözlemci olarak, tarihî gözlemci olarak bunları sergiledi, bunların başında Türkiye'nin geri kalmış bir yapıdan, yarı feodal bir yapıdan nasıl ulusal devlete doğru uzandığını tek tek ortaya koymaya çalıştı.

William Hale'e gelince. Gözlemlediği önemli noktalar var. Bunlardan bir tanesi, Türk insanının siyasete olan yakın ilgisi, yakın bağı. Öyle ki, Türk insanı seçimlerde ilgili, katılım oranı hayli yüksek. Bugün batıda seçimlere ilginin çok azaldığını giderek çekimserliğin gündemde ağır bir konu olarak yer aldığı zaman dilimi içinde, Türk insanının politikaya olan eğilimi giderek artıyor, katılma, kendini politikada gösterme olanaklarını sonuna kadar kullanıyor. Tabii iki önemli nokta var bunu destekleyen. Bir tanesi kentleşme olgusu, Türkiye süratle kentleşen bir yapıya sahip, bu kentleşme olgusu içinde tabii batılı gözlemcilerin bize sık sık hatırlattığı demokratikleşme olgusunu dile getirdi. Demokratikleşme olgusu Avrupa Topluluğuna gidişte sorunlu bir değişim sürecini gerektiriyor, ama biraz evvel de değindiğim gibi bu nokta bugün batılıların istediği için gündeminde değil Türkiye'nin, bu nokta bizim hissettiğimiz ölçüde gündemimizde, bizim hissettiğimiz için demokratikleşmenin gerçekleşmesi bir zorunluluk olarak karşımıza çıkıyor.

Nihayet, Taner Kışlalı dostum, son yıllarda Türkiye'de cumhuriyetin tanımlanması konusunda ortaya çıkan tartışmalara cevap oluşturabilecek bir konuşma yaptı. Millî mücadele ve ondan sonraki dönemin Türkiye'de bir baskı rejimi olduğu sık sık dile getirildi son yıllarda. Oysa kendi koşulları içinde de değerlendirildiği zaman hele hele batı toplumlarındaki gelişmeleri de dikkate aldığımız zaman, millî mücadele ve sonraki tek par-

tili dönem bir baskı yönetimi çerçevesinde değerlendirilecek bir dönem değil, bir dönemi olmaktan uzak bir önemli özelliği var gözden kaçırılan, o da bu sürecin, demokratikleşmenin bütün zeminini, koşullarını oluşturduğu dönem. Öyle ki, demokratikleşmenin önkoşulu olan ulus devletin ortaya çıkması bunun yanı sıra laik bir zeminin oluşması demokratikleşme için bütün kapıları aralamış. Kaldı ki, şu noktayı da unutmamak gerekir. Mustafa Kemal İkinci Meşrutiyetin canlı, dinamik siyasî hayatını gözlemlemiş bir lider, çok partili bir siyasî mekanizmanın onun için yabancı olmadığı bir ortamdan geliyor. Millî mücadelenin hemen sonrasında çok partili düzene geçme eğilimlerinin ortaya çıkması, buna hoşgörüyle bakılması bu özlemin bir başka göstergesi, bu bakımdan da bu dönemi salt diktatoryal bir dönem olarak yorumlamanın doğru olmadığını ortaya koydu. Bu bakımdan ikinci cumhuriyet tartışmaları bir ölçüde Taner Kışlalı arkadaşımın konuşmalarıyla büyük ölçüde cevaplanmış oldu.

Ben sözlerime son verirken vaktinizi de fazla almak istemiyorum, dinleye dinleye bir hayli yorulunuz, ben de, sesim gitmeden son noktaları koymak istiyorum.

Bir defa şunu hemen belirtmek gerekir ki, millî mücadeleden günümüze gelen çok önemli bir ilke var, temel ilke, bu temel ilke hangi dinden olursa olsun, hangi ırktan olursa olsun, hangi etnik kökenden olursa olsun bütün insanlarımızı bir potada, bir çatı altında uyumlu yaşamasını sağlayacak olan laiklik ilkesidir. Bu ilkeden herhangi bir biçimde verilecek ödün, hem demokratikleşmemizi hem ülke bütünlüğünü parçalayıcı özellik gösterecektir. Kökleşmiş, yerleşmiş bir ilkedir. Bundan geriye dönüş söz konusu olamayacaktır.

Nihayet, konuşmamı bitirirken böyle bir toplantının düzenlenmesinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin önemli bir işlevini yerine getirdiğini, bu bakımdan da organizasyonu yapanlara sonsuz teşekkürlerimi, arkadaşlarım adına dile getirmek istiyorum.

Sabırla dinlediğiniz için, teşekkür ederim.

OTURUM BAŞKANI – Profesör Doktor Sayın Erdoğan Teziç’e bu güzel değerlendirme için teşekkür ediyoruz ve Millî Egemenlik ve Demokrasi Kurultayının kapanış konuşmasını yapmak üzere, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanvekili, Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Başkanı Sayın Doktor Vefa Tanır’ı kürsüye davet ediyorum.

Dr. Vefa TANIR

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanvekili

Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Başkanı

Sayın Başkan, sayın milletvekilleri ve aziz konuklarımız; iki günden beri devam eden Millî Egemenlik ve Demokrasi Kurultayı, Meclisimizin etkin kuruluşlarından biri olan Kültür Yayın Kurulu, 75 inci yıl kutlamalarına böyle bir kurultayla girmeyi düşündüğü zaman, iyi bir şey yapacağımızı ümit etmiştik; fakat, görüyorum ki, çok güzel bir şey yapmışız ve yarın, bu değerli ilim adamlarının konuşmaları bir kitap haline geldiği zaman, hepimiz göreceğiz ki, büyük bir şey yapmış olduğumuz ortaya çıkacak. İnşallah, bundan sonraki kuruluş yıldönümlerimizde buna benzer toplantılarımız olacaktır. Zaten, geçtiğimiz 1994 yılı içerisinde, bu oranda değilse bile, yurdun türlü bölgelerinde, Balıkesir’de, Samsun’da, Konya’da ve Kars’ta, yine üniversitelerle beraber bu etkinlikleri yerine getirmiştik. Hem de öyle güzel bir hazırlama olmuştu ki, Kars’ta, Ankara Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi ve Atatürk Üniversitelerinin profesörlerini böyle bir toplantıda birleştirmiş oluyorduk.

Şimdi, tabii, bugün de -dünden itibaren- kurultay kavramının çizdiği görkeme yakışır bir sempozyum oluştu; 3’ü yurt dışından Türk dostu olan ilim adamı ve 11’i de bizim kendi bilim adamlarımız, burada fevkalade etkin konuşmalarda bulundular.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 75 inci Yıldönümü, sadece bu toplantılarla değil, dünden itibaren, daha görkemli, sanatsal yapılı ve halka hitap eden, gösterili kutlama programları vardır. Başlangıçta düşünmediğimi söyledim; herhalde onların hepsinin üzerine bu toplantı çıkacaktır.

Ben bu kapanışı yaparken, bu toplantıda el ele verdiğimiz Kültür Yayın ve Sanat Kurulu üyelerimize, bizimle beraber çalışan Meclisimizin yetkili personeline ve bunların hepsinin üzerinde, bu toplantı cesaretini bize veren ve en çok yorulan Sayın Ahmet Mumcu’ya teşekkürlerimi bildiririm; hele bu toplantıyı iki günden beri sonuna kadar ciddi takip eden siz konuklarımıza saygılar sunarım.

OTURUM BAŞKANI – Buyurun İbrahim Bey.

Teşekkür ederim.

İBRAHİM BİRLER – Sayın Başkanım, değerli konuklarımız; Sayın Başkanımızın da ifade ettiği gibi, iki gün süren, büyük zenginlik içeren bilimsel toplantımız, bugün bu saatte sona ermiştir. Değerli bilim adamlarımıza, siz değerli izleyicilerimize, biz de organizasyon sekreteryası olarak şükranlarımızı arz ediyoruz.

ISBN : 975-7479-54-3

T.B.M.M. BASIMEVİ - ANKARA